

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS
BANKININKYSTĖS IR INVESTICIJŲ KATEDRA

ROLANDA ŠARKAUSKAITĖ

**NEDARBO SOCIALINIO DRAUDIMO IŠMOKŲ BEI
SOCIALINĖS PARAMOS GAVĖJŲ FINANSINĖS
ELGSENOS VERTINIMAS: LIETUVOS ATVEJIS**

Magistro baigiamasis darbas

Vadovė

prof. dr. D. Jurevičienė

VILNIUS, 2012

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS
BANKININKYSTĖS IR INVESTICIJŲ KATEDRA

NEDARBO SOCIALINIO DRAUDIMO IŠMOKŲ BEI
SOCIALINĖS PARAMOS GAVĖJŲ FINANSINĖS
ELGSENOS VERTINIMAS: LIETUVOS ATVEJIS

Finansų valdymo magistro baigiamasis darbas
Studijų programa 621N30005

Vadovė

prof. dr. D. Jurevičienė

2012 12 19

Recenzentas

prof. dr.

2012 12

Atliko

FVmns1-01 gr. stud.

R. Šarkauskaitė

2012 12 19

VILNIUS, 2012

TURINYS

IVADAS	6
1. TEORINIAI GYVENTOJŲ FINANSINĖS ELGSENOS ASPEKTAI	9
1.1. Gyventojų finansinės elgsenos, kaip reiškinių, ypatumai	9
1.1.1. <i>Racionalios finansinės elgsenos koncepcija</i>	12
1.1.2. <i>Veiksniai, lemiantys neracionalią finansinę elgseną</i>	14
1.1.3. <i>Lietuvos gyventojų finansinės elgsenos problemos</i>	20
1.2. Gyventojų finansinės elgsenos ypatumai socialinės apsaugos srityje.....	23
1.2.1. <i>Teorinis gyventojų, kaip išmokų gavėjų, vaidmuo socialinės apsaugos sistemoje</i>	24
1.2.2. <i>Pasirinkimą pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų lemiantys veiksniai</i>	25
2. GYVENTOJŲ FINANSINĖS ELGSENOS VERTINIMO METODOLOGIJA	33
2.1. Gyventojų finansinės elgsenos vertinimo sudėtingumas	33
2.2. Teorinis socialinių išmokų gavėjų finansinės elgsenos vertinimo modelis	34
2.3. Statistiniams tyrimams keliami reikalavimai ir jų įgyvendinimas	36
3. NEDARBO SOCIALINIO DRAUDIMO IŠMOKAS IR / AR SOCIALINĘ PARAMĄ GAUNANČIŲ LIETUVOS GYVENTOJŲ FINANSINĖS ELGSENOS VERTINIMAS	39
3.1. Veiksnių, lemiančių pajamų formavimą iš socialinės apsaugos lėšų, parinkimas	39
3.2. Pageidautinos reikšmės, atspindinčios racionalią finansinę elgseną, nustatymas.....	41
3.3. Veiksnių, lemiančių pajamų formavimą iš socialinės apsaugos lėšų, įvertinimas	43
3.3.1. <i>Anketinės apklausos rezultatai</i>	43
3.3.2. <i>Ekspertinio vertinimo rezultatai</i>	51
4. PRIEMONĖS NEDARBO SOCIALINIO DRAUDIMO IŠMOKŲ IR SOCIALINĖS PARAMOS GAVĖJŲ FINANSINEI ELGSENAI GERINTI	59
4.1. Lietuvos socialinės politikos bruožai, teikiant pagalbą bedarbiams ir skurstantiesiems	59
4.2. Gerąją praktiką paremti sprendimai: priemonių elgsenai gerinti pagrindimas	64
4.2.1. <i>Finansinės ribos tarp bedarbių ir skurstančiųjų didinimas: papildoma išmoka</i>	64
4.2.2. <i>Didesnės atsakomybės už priimtų sprendimų ir atliktų neteisėtų veiksmų įtvirtinimas</i>	66
4.2.3. <i>Priklausomybės nuo piniginių socialinės paramos mažinimas</i>	68
IŠVADOS	70
LITERATŪRA	73
ANOTACIJA LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOMIS	80
SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA	81
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA	82
PRIEDAI	73

LENTELĖS

1 lentelė. Veiksnių, įtrauktų į vertinimo procesą, reikšmingumo koeficientai (K).....	40
2 lentelė. Ekspertų nuomonė apie racionalaus žmogaus finansinei elgsenai įtaką darančius veiksnius	42
3 lentelė. Apklausos dalyvių amžiaus kategorijų ir išsilavinimo lygio sąryšis	44
4 lentelė. Apklausos dalyvių finansinė padėtis: pajamos, tenkančios vienam šeimos nariui.....	45
5 lentelė. Apklausos dalyvių nepasitenkinimo socialine apsauga lygio ir darbo stažo sąryšis	45
6 lentelė. Mentalinių sąskaitų įtaka, priklausomai nuo buvimo socialinių išmokų gavėju laiko	47
7 lentelė. Amoralaus šeimyniškumo įtaka, priklausomai nuo buvimo socialinių išmokų gavėju laiko	47
8 lentelė. Išmokos mokėjimo trukmės įtaka, priklausomai nuo buvimo socialinių išmokų gavėju laiko....	49
9 lentelė. Ekspertų vertinimas: pastangų pakeisti savo socialinį statusą nustatymas.....	57

PAVEIKSLAI

1 pav. Asmeninių (A) ir valstybės (V) finansų tarpusavio ryšiai, individui priimant sprendimus	13
2 pav. Kognityvinių nukrypimų elgesio šablonai.....	14
3 pav. Socialiniai-demografiniai veiksniai, veikiantys finansinę elgseną.....	17
4 pav. Veiksnių rinkinys, lemiantis neracionalią finansinę elgseną.....	19
5 pav. Pagrindinės netaupymo ir neinvestavimo priežastys.....	21
6 pav. Skirtingų namų ūkių pajamų struktūra, 2008 m.	22
7 pav. Namų ūkių, turinčių vaikų, pajamų struktūra, 2008 m.....	22
8 pav. Sąlyginės nedarbo socialinio draudimo išmokų bei socialinės paramos gavėjų grupės	26
9 pav. Teorinis socialinių išmokų gavėjų finansinės elgsenos vertinimo modelis.....	35
10 pav. Apklausos rezultatai: elgsena <i>emocinių-psichologinių</i> veiksnių atžvilgiu	46
11 pav. Apklausos rezultatai: elgsena <i>socialinių-demografinių</i> veiksnių atžvilgiu	48
12 pav. Apklausos rezultatai: elgsena <i>ekonominių</i> veiksnių atžvilgiu	49
13 pav. Apklausos rezultatai: elgsena <i>teisinių-politinių</i> veiksnių atžvilgiu	50
14 pav. Apklausos rezultatai: bedarbių ir socialinės paramos gavėjų finansinė elgsena	51
15 pav. Ekspertų vertinimas: elgsena <i>emocinių-psichologinių</i> veiksnių atžvilgiu	53
16 pav. Ekspertų vertinimas: elgsena <i>socialinių-demografinių</i> veiksnių atžvilgiu	54
17 pav. Ekspertų vertinimas: elgsena <i>ekonominių</i> veiksnių atžvilgiu	55
18 pav. Ekspertų vertinimas: elgsena <i>teisinių-politinių</i> veiksnių atžvilgiu	56
19 pav. Ekspertų vertinimas: bedarbių ir socialinės paramos gavėjų finansinė elgsena.....	56

IVADAS

Tyrimo aktualumas. Per pastarąjį dešimtmetį gyventojų finansinė elgsena ir jos problemos atsidūrė ne vieno mokslinės bendruomenės atstovo akiratyje – tyrimus gyventojų finansinės elgsenos tema plėtojo bei priežastinių ryšių tarp racionalios ir neracionalios elgsenos ieškojo tiek Lietuvos, tiek užsienio šalių autoriai. Tai parodo, jog individų finansinė elgsena nėra iki galo išnagrinėtas reiškinys, todėl reikalaujantis tolimesnių plėtočių – tuo labiau, kad ir požiūris į finansinę elgseną ne taip jau seniai yra pakitęs: iki pat 1990-ųjų metų finansinę elgseną suvokiant tik kaip finansų teorijos šaką, vėliau buvo pripažinta, jog ji turi daug bendra tiek su psichologijos, tiek su sociologijos, tiek su antropologijos ar kitų mokslų žiniomis.

Minėtas „perversmas“ leido suvokti, jog žmogus negali būti laikomas racionalia ekonomiška būtybe, gebančia *visada* maksimizuoti savo gerovę, nes jo sprendimus lemia ne tik ekonominiai, bet ir emociniai-psichologiniai aspektai, kurių pasireiškimas nėra (ir negali būti) aiškiai apibrėžtas. Toks požiūris paskatino ir kitaip pažvelgti į finansinės elgsenos problemas, kurias pradėta sieti ne tik su įgūdžių ir žinių, kaip elgtis finansų rinkose, stoka, bet ir su tokiais protiniais žmogaus procesais kaip nepagrįstas optimizmo jausmas, mentalinės sąskaitos, išankstinis nusiteikimas, perdėta saviklioja, konservatyvumas ar atsakomybės stoka.

Analizuojant per pastarąjį penkmetį Lietuvoje atliktų tyrimų rezultatus gyventojų finansinės elgsenos tema, pastebima, jog dauguma žmonių negali priimti efektyvių finansinių sprendimų dėl to, jog susiduria su laisvų lėšų trūkumu. Nors tai iš principo byloja apie asmeninių finansų valdymo problemą, pasižiūrėjus į *statistinio lietuvių* pajamų struktūrą, kurioje *ženkliai dalį sudaro socialinės išmokos*, tampa akivaizdu, jog laisvų lėšų stoka yra ne valdymo problema, o, veikiau, *pasekmė*, kuri atsiranda dėl to, kad žmogus nenori ekonomiškai mąstyti, nes turi aiškiai išreikštą kryptį, kuri yra susijusi su „nemokamos“ gerovės siekimu. Suvokiant tokią tiesą, galima išskirti naują gyventojų „kategoriją“, kurios finansinė elgsena iki šiol mažai buvo nagrinėta, t. y. įvairių socialinių išmokų gavėjus, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių *sąmoningai* renkasi tapti „tautos išlaikytiniais“, – kadangi neįdeda jokių pastangų, kad jų socialinis statusas pasikeistų.

Reikėtų akcentuoti, jog čia ir slypi **tyrimo naujumas**: nors atskirų socialinių grupių problematika ir buvo nagrinėta kai kurių autorių darbuose, į tai dažniausiai buvo žvelgiama tik kaip į nedarbo ar socialinės politikos sukeltus apribojimus, visiškai ignoruojant žmogų kaip finansinių sprendimų priėmėją, kuris gali vertinti ir intuityviai palyginti, ar galima tikėtis naudos iš socialinės apsaugos. Kadangi socialinė apsauga yra suvokiama kaip *krašutinė* pajamų gavimo priemonė, tai sudaro sąlygas formuoti ydingai mąstysenai, jog elgsena socialinės apsaugos srityje negali būti finansinė, – kadangi ji nėra paremta *laisvu pasirinkimu*. Tačiau, mūsų požiūriu, kai kurie socialinių išmokų gavėjai yra lygiai taip pat gerai paskaičiuojantys naudą kaip ir investicinius sprendimus atliekantys individai, todėl šiame darbe į šiuos žmones siūloma pasižiūrėti kaip į tokius asmenis, kurie strategiją pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų pasirenka apgalvotai.

Suvokiant, jog *šių laikų valstybėje* žmogaus vaidmuo socialinės apsaugos srityje turėtų būti *aktyvus*, t. y. susidūrus su socialine rizika, pirmiausia, reiktų ne reikalauti, o demonstruoti savo gebėjimus, siekiant susigražinti gerovę, tampa akivaizdu, jog priešingai besielgiantys asmenys gali tapti potencialiai pavojinga jėga sau ir visuomenei (Bitinas, Papirtis 2010): pavojinga sau dėl to, kad nedirbantys žmonės gali žlugti kaip asmenybės, o visuomenei – kad užkraunama papildoma našta ekonomikai (Tartilas 2005). Dėl šios priežasties finansinės tokių žmonių elgsenos nagrinėjimas tampa jau ne pasirinkimo teise, o būtinybe – ir ypatingai tais atvejais, kuomet socialinių išmokų gavėjų skaičius ne mažėja, bet auga dideliais tempais.

Siekiant suprasti, kas nulemia apsisprendimą gyventi iš socialinės apsaugos lėšų, tikslinga nagrinėti finansinei elgsenai įtaką darančius veiksnus, tačiau šioje vietoje susiduriama su *metodologine problema*: nors *elgsenos* teorijos jau senokai taikomos individų finansiniams sprendimams paaiškinti, iki šiol žmonių finansinė elgsena daugiausiai buvo nagrinėta investicijų valdymo ir taupymo srityse, visiškai atsiribojant nuo kitų asmeninių finansų elementų, – dėl to mokslininkai nėra pateikę bendros nuomonės, koks veiksnys rinkinys turėtų daryti didžiausią įtaką individų finansiniams sprendimams. Be to, nepakankamai ištirta ir, kaip kiekvieno iš tų veiksnų pasireiškimas paveikia finansus *plačiąja* prasme, t. y. ne tik individo, kuris priima sprendimą, finansus, bet ir visos valstybės finansus, kurių tikslas yra užtikrinti visuomenės gerovę.

Akivaizdu, jog gyventojai, darydami įtaką valstybės finansams, lemia, koks bus atsakas į jų priimtus sprendimus, todėl netinkama socialinių išmokų gavėjų elgsena padeda atsirasti kitoms problemoms, kurių poveikį tiesiogiai arba netiesiogiai pajaučia kiekvienas, – *o tai reiškia ir besielgiantis sąžiningai*, – pilietis. Suvokiant, jog tokia gyventojų elgsena neturėtų būti toleruojama, atsiranda poreikis atlikti išsamesnę šio reiškinio analizę, pagrįstą ne tik faktų konstatavimu, bet ir priežastinių sąsajų atskleidimu. Taigi **tyrimo problemą** galima formuluoti klausimu: *kaip pagerinti socialinių išmokų gavėjų elgseną, priklausomą nuo socialinės apsaugos lėšų, kad teigiamą poveikį pajauستų ne tik patys išmokų gavėjai, bet ir visuomenė?*

Siekiant pateikti atsakymą į šį klausimą, darbo eigoje bus vertinama Lietuvos gyventojų, gaunančių nedarbo draudimo išmokas ir / ar socialinę paramą, finansinė elgsena, kuriai suprasti bus sukurtas **teorinis gyventojų finansinės elgsenos vertinimo modelis**, pagrįstas įvairių veiksnų įtaka individų sprendimams pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų. Gauti rezultatai leis atskleisti gyventojų finansinės elgsenos pobūdį ir kartu padės identifikuoti probleminius taškus, kuriems bus pateikti galimi sprendimų variantai.

Taigi, atliekant tyrimą, bus tikrinamos šios **hipotezės**:

H₁: didžioji dauguma bedarbių ir socialinės paramos gavėjų pajamas – iš socialinės apsaugos lėšų – formuoja arba nepagrįstai, arba neteisėtai, todėl jų finansinė elgsena yra veikiau neracionali nei racionali.

H₂: prie neracionalios finansinės elgsenos socialinės apsaugos srityje atsiradimo labiausiai prisideda emociniai-psichologiniai veiksniai, t. y. tie veiksniai, kurie reiškiasi iš žmogaus – kaip „klaidų šaltinio“.

Tyrimo objektas: nedarbo draudimo išmokų ir socialinės paramos gavėjų finansinė elgsena.

Tyrimo tikslas: nustatčius esminius, *pasirinkimą* gyventi iš socialinių išmokų lemiančius, veiksniai ir jų pagrindu įvertinus išmokų gavėjų elgseną, identifikuoti priemones, spartinančias grįžimą į darbo rinką.

Uždaviniai:

- išanalizuoti ***pagrindinius individų finansinės elgsenos aspektus***: atskleisti skirtingo šio reiškinio aiškinimo ypatumus; apibūdinus *finansinės* elgsenos turinį bei asmeninių ir valstybės finansų ryšį, pateikti apibendrintą *racionalios* finansinės elgsenos koncepciją; išnagrinėti veiksniai, labiausiai lemiančius neracionalią finansinę elgseną; apibendrinus per pastarąjį penkmetį Lietuvoje atliktų tyrimų finansinės elgsenos tema rezultatus, išskirti esmines problemas ir susiaurinti tyrimo lauką;
- atskleisti ***individų finansinės elgsenos ypatumus socialinės apsaugos srityje***: aptarti žmogaus, – *kaip socialinių išmokų gavėjo*, – vaidmenį socialinės apsaugos sistemoje; suklasifikuoti socialinių išmokų gavėjus pagal pasirinktus požymius bei nustatyti veiksniai, darančius įtaką jų elgsenai;
- remiantis mokslinių šaltinių analize, ***sukurti gyventojų finansinės elgsenos įvertinimo metodiką***, skirtą socialinių išmokų gavėjų sprendimams suprasti ir pagrindinėms problemoms identifikuoti;
- įvertinus Lietuvos žmonių, gaunančių nedarbo draudimo išmokas ir / ar socialinę paramą, elgseną, ***atskleisti vyraujančias tendencijas ir pateikti sprendimus identifikuotoms problemoms spręsti***.

Tyrimo metodai:

- 1) sisteminė, lyginamoji mokslinės literatūros analizė;
- 2) atliktų tyrimų apibendrinančioji analizė;
- 3) teisinių dokumentų ir statistinių duomenų analizė;
- 4) anketinė apklausa (bedarbių ir socialinės paramos gavėjų elgsenai įvertinti);
- 5) ekspertinis vertinimas su ekspertų nuomonių suderinamumo patikrinimu (rezultatams palyginti);
- 6) statistikos paketas „SPSS Statistics 17.0“, programa „Microsoft Excel“ (duomenims apdoroti).
- 7) grafinis duomenų vaizdavimo metodas.

Darbo struktūra. Pirmojoje darbo dalyje atskleidžiamas individų finansinės elgsenos, kaip reiškio, sudėtingumas; darant prielaidą, jog finansinės elgsenos turinys dar nėra iki galo susiformavęs, pateikiamas į šio darbo „rėmus“ telpantis individų finansinės elgsenos apibrėžimas, kuriuo vadovaujasi, nagrinėjant individų elgseną socialinės apsaugos srityje; aptariamas žmogaus vaidmuo socialinės apsaugos sistemoje; suskirsčius socialinių išmokų gavėjus į grupes pagal pasirinktus požymius, aptariami esminiai jų elgsenai įtaką darantys veiksniai. Darant išvadą, jog literatūroje nėra metodologiškai pagrįstų modelių, kuriais būtų galima remtis, vertinant individų finansinę elgseną, *antrojoje darbo dalyje* sukuriamas finansinės elgsenos vertinimo modelis, kuris tampa pagrindu, vertinant bedarbių ir socialinės paramos gavėjų elgseną. *Trečioji darbo dalis* baigiama problemų identifikavimu, kurioms spręsti *ketvirtojoje dalyje* pateikiami pasiūlymai.

1. TEORINIAI GYVENTOJŲ FINANSINĖS ELGSENOS ASPEKTAI

Vystantis makroekonomikai kaip mokslui, ekonomistų požiūris į vartotojo finansinę elgseną, t. y. vartojimą, taupymą ir investavimą, keitėsi (Jurevičienė, Gausienė 2010), todėl tai galėtų būti pagrindinė priežastis, kodėl pasaulio mokslinė bendruomenė iki šiol dar nepateikė visuotinai pripažinto ir nekintančio gyventojų finansinės elgsenos apibrėžimo – finansinė elgsena, kaip reiškinys, vis dar formuojasi turinio prasme (nėra iki galo aišku, ką reiktų laikyti *finansine* elgsena), todėl yra sunkiai įspraudžiamas į „rėmus“.

Nors šiuo metu neabejojama, jog finansinei elgsenai įtaką daro daug ir įvairių veiksnių, tai, veikiau, padeda įsitikinti šio reiškinio įvairiapusiškumu nei apibrėžti šio reiškinio (poveikio lauko) ribas, vadinasi, norint suvokti, kas iš tiesų yra gyventojų finansinė elgsena bei kam ir kokią įtaką ji daro, reikšdamasi kaip tokia, nepakanka gvildenti tik tam tikrų aspektų – tam reikia atlikti visapusišką šio reiškinio analizę.

1.1. Gyventojų finansinės elgsenos, kaip reiškinio, ypatumai

Terminas *gyventojų finansinė elgsena* apibūdina pakankamai sudėtingą reiškinį, todėl, Fuller (2000) manymu, natūralu, jog egzistuoja daug jo aiškinimo variantų. Nors šio argumento pagrįstumu būtų sunku suabejoti, mūsų suvokimu, tai nėra vienintelė priežastis, kodėl to paties termino aiškinimas skiriasi – mat, terminas savyje talpina net keletą sąvokų, kurias skirtingai interpretuojant, gaunama skirtinga išeiga. Taigi atsiranda poreikis nuo visumos pereiti prie atskirų jos dalių, t. y. išskaidyti terminą į atskiras sąvokas.

Dabartinės lietuvių kalbos žodyne (2000) *elgsena* yra apibūdinama kaip gyvenimo ir veikimo būdas, elgimasis, t. y. kaip tam tikram asmeniui būdingas elgesys. Nors elgsena ir nėra detalizuojama, iš pateiktų pavyzdžių (*mandagiai elgtis*) suprantama, jog elgsenos prigimtis yra *pozityvi*, kas reiškia, jog žmogus turi elgtis teisingai – taip, kaip priimta visuomenės. Geros manieros yra išskiriamos ir kitų kalbų žodynuose, tačiau reiktų pastebėti, jog ten terminas yra aiškinamas kiek plačiau, t. y. kaip žmogaus reakcija į *įvairius dirgiklius* (The Oxford English Reference Dictionary 2002) arba *pakitusius aplinkos veiksnius* (The New Oxford Dictionary of English 2001), ignoruojant (arba ne) jausmų daromą įtaką, t. y. elgseną suvokiant kaip atsaką, priklausomą (arba nepriklausomą) nuo paties asmens. Tai reiškia, jog individas gali elgtis tiek sąmoningai, tiek ir nesąmoningai, nepaisant to, jog paklusniam ar teisingam elgesiui teikiamas prioritetas.

Reiktų paminėti, jog, nagrinėjant atsakus į įvairius dirgiklius, sąmoningumo, t. y. gebėjimo *kritiškai* vertinti reiškinius (Terminų žodynas 2012), lygį nėra lengva nustatyti, kadangi tiek dirgikliai, tiek sąlygos gali būti skirtingi, pavyzdžiui: ar reakciją į staigiai krentančias akcijų kainas, esant emocijų antplūdžiui, reiktų laikyti sąmoninga veikla? O kaip keistųsi požiūris, jeigu žmogus sureaguotų po to, kai suvoktų, jog yra veikiamas emocijų, nors jos ir nebūtų išnykusios? Akivaizdu, jog psichologinių veiksnių egzistavimas elgseną padaro daug sunkiau suvokiamu reiškiniu, todėl ne veltui žmonių elgsenai visuomenėje suprasti ir tirti pasitelkiamas atskiras, t. y. *elgsenos, mokslas* (Webster's Third New International Dictionary 1993).

Kadangi elgsenos mokslas yra paremtas tiek psichologijos, tiek sociologijos, tiek ir antropologijos mokslų žiniomis, nenuostabu, jog jis gali geriau paaiškinti ir individų finansinę elgseną, t. y. elgseną finansų srityje, tačiau prieš tai reikėtų apibrėžti, kas yra laikytina *finansine*, arba konkrečiau, – finansais.

Dažnas iš mūsų finansus tapatina su pinigais, ir nors toks suvokimas nėra absoliučiai klaidingas, finansus reikėtų suvokti šiek tiek plačiau nei universali mainų priemonė, kuri leidžia tam tikrą pinigų kiekį iškeisti į tam tikrą prekių kiekį. Tai galėtų būti aiškinama tuo, jog pinigai patys savaime egzistuoti negali: tam, kad jie būtų, reikia tam tikrų sąlygų (turi egzistuoti mainai) ir mechanizmų. Vadinasi, finansus reikėtų suprasti ne kaip materialų objektą (priemonę mainams įvykti), o kaip jo „gavimo, paskirstymo, kaupimo, investavimo ir kontrolės sistemą“ (Černius 2011, p. 68). Tokiu būdu žodis „finansinė“ įgyja kitą prasmę, nes turi būti siejamas ne tik su pinigais, bet su absoliučiai visais procesais, vykstančiais dėl jų ir su jais.

Bandant apjungti šias sąvokas, tampa akivaizdu, jog *tiesiog* elgsena ir *finansinė* elgsena nėra tolygūs dalykai, nes žodis „finansinė“ elgsenai suteikia kiek kitokį atspalvį: jei elgsena suvokiama kaip tam tikras atsakas į įvairius dirgiklius, tai *finansinė elgsena* turėtų būti siejama su apgalvota, pamatuota ir atsakinga reakcija į pakitusią situaciją, kadangi finansai iš žmogaus reikalauja valdymo, o ne chaotiškų sprendimų.

Nors toks sąvokos išaiškinimas pakankamai tiksliai atspindi finansinės elgsenos esmę, jis ignoruoja žmogų kaip „klaidų šaltinį“, todėl, kalbant apie *individų finansinę elgseną*, reikėtų aptarti, kaip šio termino reikšmę keičia *žmogiškasis veiksnys*. Žmogus, kaip žinia, gali būti labai įvairus, ir nors šiandien dėl to jau nekyla abejonių, ekonomikos moksluose iki pat 1990-ųjų metų jis buvo idealizuojamas (Schinckus 2011), t. y. laikytas racionalia ekonomiška būtybe (lot. *homo economicus*), gebančia maksimizuoti savo gerovę dėl trijų esminių dalykų: 1) tobulo savanaudiškumo; 2) tobulo racionalumo; 3) tobulos informacijos. „Visi finansų elgsenos šalininkai sutartinai teigia, kad tai buvo didžiausia neoklasikų klaida, nes būtent *homo economicus* buvo tas asmuo, kuris ignoravo labai svarbius žmogaus psichologijos aspektus (t. y. praktiškai buvo utopija) ir atitiko tik labai supaprastintą žmogaus elgsenos modelį“ (Bikas, Kavaliauskas 2010, p. 372). Tai leidžia tvirtinti, jog individų finansinė elgsena yra labai priklausoma nuo psichologinių vyksmų, todėl finansinė elgsena, t. y. atsakas į pakitusią finansų situaciją, gali būti tiek racionali, tiek ir neracionali.

Pripažinus tai, jog žmogaus psichologija daro itin didelę (ar net lemiamą) įtaką finansinių sprendimų priėmimo eigoje, finansinę elgseną pradėta sieti ne su atitinkamu veikimo būdu, o su mokslu ar tam tikrais jų deriniais, tad šiandien galima išskirti tokius požiūrius į individų finansinę elgseną: 1) psichologija, kuri paskatina finansinių sprendimų įgyvendinimą (Jurevičienė, Gausienė 2010; Singh 2010); 2) ekonomikos ir finansų mokslų sąveikos su sprendimų priėmimo ir psichologijos mokslais rezultatas (Schinckus 2011; Dedu *et al.* 2011); 3) mokslo šaka, mėginanti paaiškinti finansų rinkų anomalijas (Chitra, Sreedevi 2011; Qawi 2010;); 4) mokslas, tiriantis investuotojų [atskiros individų grupės] elgseną ir bandantis paaiškinti neracionalios elgsenos priežastis (Bikas, Kavaliauskas 2010; Lee *et al.* 2013; Chitra, Sreedevi 2011).

Kaip matome, gyventojų finansinės elgsenos apibrėžimai autorių yra pateikiami labai apibendrinti, todėl tampa sunku suprasti, ką iš tiesų reikėtų laikyti *finansine* elgsena – žvelgiant į ją ne kaip į mokslą, o kaip į tam tikrų veiksmų, susijusių su finansais, atlikimo procesą. Mūsų nuomone, nusakant, kas daro įtaką individų finansinei elgsenai, parodomas tik finansinės elgsenos, kaip reiškinių, sudėtingumas, tačiau iš to visiškai nėra aišku, koks yra finansinės elgsenos turinys, pavyzdžiui: ar elgseną reikėtų laikyti finansine, ar nefinansine, jeigu sprendimai dėl vartojimo ir jo masto (tarkim, elektros, degalų) yra priimami, kažkam žmogumi manipuliuojant, tačiau „sveiku“ protu? O kaip būtų su sprendimais gyventi iš socialinių išmokų: ar tai būtų finansinė, ar nefinansinė elgsena, *jei šitaip gyventi skatina (arba ne) bloga ekonominė padėtis?*

Bandant atsakyti į šiuos klausimus, supaprastinto požiūrio į finansinę elgseną jau nepakanka, todėl atsiranda būtinybė sugrįžti prie sąvokų išaiškinimo. Kaip jau minėta, elgsena finansų srityje gali atsirasti, reaguojant į situacijos pasikeitimus, susijusius su pinigais ir visais procesais, vykstančiais dėl jų ir su jais, vadinasi, į akiratį patenka toks elgesys arba tokia reakcija, kuri daro įtaką finansams plačiąja prasme, t. y. tiek atskiro žmogaus, tiek jų grupės, tiek ir visos valstybės. Kadangi atsakas į dirgiklius gali būti paremtas kritiniu mąstymu arba nulemtas įvairių emocijų (kas buvo pavadinta sąmoningu ir nesąmoningu elgesiu), sprendžiant, kas turėtų patekti į gyventojų finansinės elgsenos turinį, labai svarbu nustatyti, ar finansuose yra įmanoma – ir ar turėtų būti toleruojama – nesąmoninga reakcija, jeigu finansai reikalauja valdymo. Čia būtų galima pasiremti mokslininkų (Jordan, Lennick 2010) atliktais tyrimais, kurie nustatė, jog, esant emociniam šokui, svarbiausia smegenų dalis, *lemianti racionalų mąstymą*, yra „išjungiamo“, todėl žmogus finansinį sprendimą priima *nevalingai*. Mūsų manymu, būtent tokia reakcija neturėtų pakliūti į *finansinės elgsenos* sąvoką (teisėje tai būtų panašu į *afekto būseną*), nors kaip elgsena apskritai turėtų būti pripažinta.

Apibendrinant, reikėtų pasakyti, jog apibrėžti finansinę elgseną yra sudėtinga, kadangi tiek žmogus, tiek jį supantis pasaulis yra labai komplikuoti. Nagrinėjant finansinės elgsenos terminą, geriausiu atveju galima išsamprotauti, kas neturėtų tilpti į šios sąvokos ribas, bet ne pateikti universalų apibrėžimą, kuris būtų pritaikomas visose situacijose. Darytina išvada, jog mokslininkai sąmoningai vengia detalizuoti, ką reikėtų laikyti *finansine* elgsena, nes tikrovės „perkėlimas“ į teorinę plotmę tampa lengvai kritikuotinas.

Tačiau, suvokiant, jog toliau reikškinį tikslingą nagrinėti tik tokiu atveju, kai yra aiškiai žinomos jo ribos, tampa akivaizdu, kad finansinę elgseną vis dėlto būtų korektiška apibrėžti, todėl šio darbo tikslais *gyventojų finansine elgsena siūlytume laikyti tokius atsakus – veiksmus ir sprendimus – į išorinius dirgiklius ar pakitusią finansinę situaciją, kurie:*

1) yra susiję su pinigais ir piniginiiais procesais; ir

2) yra paremti žmogaus apsisprendimu, – net jeigu šiais sprendimais yra manipuluojama iš išorės.

Tai reiškia, jog į finansinės elgsenos sąvoką reiktų įtraukti viską, kas priklauso nuo žmogaus valios – tiek racionalius, tiek ir neracionalius sprendimus, *tačiau priimtus pačiam žmogui žinomais pagrindais.*

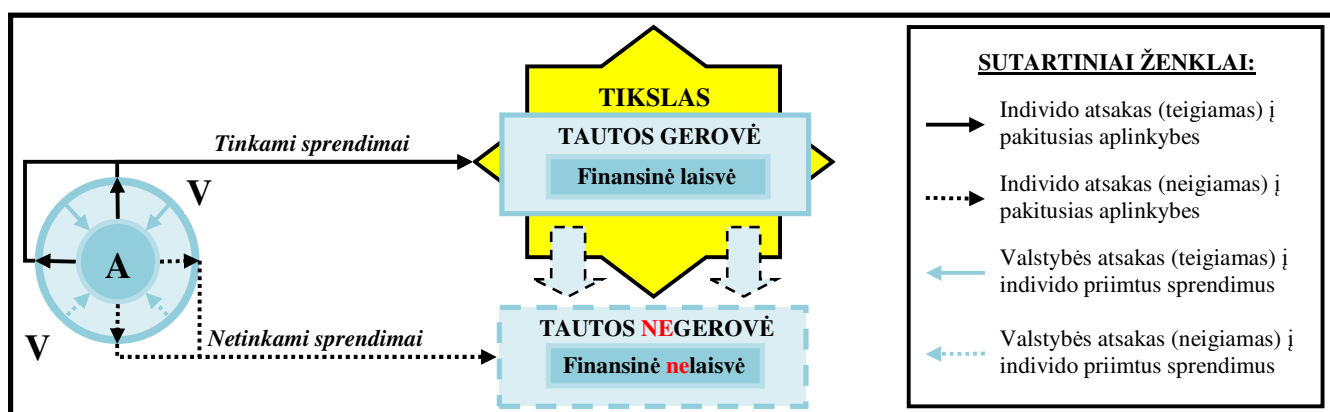
1.1.1. Racionalios finansinės elgsenos koncepcija

Suvokiant, jog individų finansinė elgsena yra „sudėtingas, daugiafaktorinis ir dinamiškas reiškinys“ (Rakauskienė, Bikas 2007, p. 127), kuriam suprasti būtinas sisteminis mąstymas, tampa aišku, jog, norint visapusiškai atskleisti individų finansinės elgsenos ypatumus, reikia suprasti skirtumus tarp racionalios ir neracionalios finansinės elgsenos. Taigi atsiranda poreikis panagrinėti *asmeninių finansų* terminą – tokią koncepciją, kuri, aprėpdama keletą tarpusavyje susijusių elementų, parodo, kokių finansinių sprendimų priėmimo eigoje, – *kaip atsakas į pakitusius aplinkos veiksnius*, – pasireiškia gyventojų finansinė elgsena.

Kalbant apie *asmeninius finansus*, reikėtų pasakyti, jog tai yra kompleksinė kategorija, pasižyminti ne kuria nors viena, o keletu savybių, todėl šis terminas nėra traktuojamas vienareikšmiai. Vis dėlto, tam tikrų *dėsningumų* skirtingų mokslininkų darbuose galima išvelgti: 1) bazinis asmeninių finansų elementas yra pinigai, kurie nuolat juda; dėl ko 2) visada atsiranda santykių su įvairiais ekonominiais subjektais. Tai leidžia manyti, jog asmeniniai finansai turėtų būti suvokiami kaip tam tikrų procesų, susijusių su pinigų judėjimu, visuma, kuriai būtinas ne atsitiktinis, o *kontroliuojamas* valdymas, paremtas siekiu „visada turėti pakankamai pinigų: šiuo metu, netolimoje ir tolimesnėje ateityje“ (Jurevičienė, Gausienė 2010, p. 224).

Žinant, jog asmeninių finansų tikslas yra *finansinė laisvė* (Černius 2011), galima teigti, jog žmogaus sprendimai turi būtų tokie, kad iš asmeninių finansų sistemos niekada „neišeitų“ daugiau nei „įėjo“, todėl *racionaliai mąstanti būtybė turėtų valdyti savo finansus*. Anot Jurevičienės, Gausienės (2010), *asmeninių finansų valdymą turinio požiūriu* galima suskirstyti į: išlaidų valdymą; rizikos valdymą; įsipareigojimų valdymą; pensijų planavimą; mokesčių valdymą, turto valdymą; pajamų didinimą. Kitų autorių nuomone, labai svarbu yra planuoti vartojimą ir karjerą (Jurevičienė, Klimavičienė 2008), o Bikas (2003), be viso to, dar nurodo paveldimo turto planavimą. Nepaisant to, jog vieninga klasifikacija neegzistuoja, akivaizdu yra viena – sprendimai turėtų būti paremti ne norais, bet poreikiais (Jurevičienė, Gausienė 2010), o prioritetas turėtų būti teikiamas „atėjimo“ (Černius 2011, p. 69) į pensiją planavimui, kitaip tariant, – *racionali elgsena siejama su „sveiku“ protu, tikslingai ir tinkamai priimtais sprendimais* (Terminų žodynas 2012).

Bandant į finansinės elgsenos racionalumą pažvelgti giliau, derėtų prisiminti, jog asmeniniai finansai yra sudėtinė valstybės finansų dalis, kas byloja, jog racionalios finansinės elgsenos sampratai įtaką daro ne tik tai, kaip apibrėžiama pati „racionalumo“ sąvoka, bet ir tai, kaip suvokiami ir interpretuojami asmeninių finansų bei valstybės finansų tarpusavio ryšiai. Kadangi asmeninių finansų tikslas yra pasiekti finansinę laisvę, o valstybės finansų – *tautos gerovę* (Černius 2012) arba, kaip numatyta Biudžeto sandaros įstatyme (1990): „siekti ilgalaikės, visapusiškos ekonominės ir socialinės Lietuvos Respublikos piliečių gerovės“ (1 straipsnis), tampa aišku, jog *racionali individų finansinė elgsena turėtų būti paremta tokiais sprendimais, kurie būtų naudingi ne tik juos priėmusiam asmeniui, bet ir tam tikra prasme naudingi valstybei* – tada finansinė laisvė, kuri yra viena iš gerovės sudedamųjų dalių, turėtų atsirasti per grįžtamąjį ryšį (žr. 1 pav.).

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis mokslinių šaltinių analize

1 pav. Asmeninių (A) ir valstybės (V) finansų tarpusavio ryšiai, individui priimant sprendimus

Efektyviam grįžtamajam ryšiui užtikrinti reikalingas glaudus bendradarbiavimas, o tai reiškia, jog abu subjektai – tiek valstybė, tiek ir jos piliečiai – turėtų būti laikomi lygiaverčiais socialiniais partneriais, adekvačiai suvokiančiais situaciją ir dėl to gebančiais *priimti* efektyvius finansinius sprendimus ir *atsakyti* už priimtų sprendimų pasekmes (Černius 2012). Kitaip tariant, – piliečiai, pinigus praradę dėl *savo* kaltės, neturėtų reikalauti kompensacijų iš valstybės, nes ji „nėra atskirai nuo visuomenės egzistuojanti *geravalė*, kuri (...) atlygina visas [mūsų] nesėkmes“ (cit. pagal Bieliauskaitę 2009, p. 84), o valstybė savo ruožtu neturėtų elgtis taip, kad žmonės prarastų pasirinkimo galimybę, t. y. valstybė turėtų būti *suinteresuota*, kad jos piliečiai būtų turtingi bei gebantys deramai tvarkyti savo finansus, ir dėl to turėtų *užtikrinti* įvairių priemonių ir apsaugos mechanizmų funkcionavimą – tačiau tik tiek, kiek pati gauna iš visuomenės.

Nors socialinės partnerystės idėja ir nėra nauja (apie tai užsimena Bastiat 1992; Gylys 2003; Hillman 2009; Stiglitz 2011; Appleyard 2011 ir kiti), panašu, jog realybėje tokia partnerystė nefunkcionuoja (bent jau Lietuvoje), todėl, galima daryti prielaidą, kad tai yra viena iš priežasčių, kodėl neužtikrinama socialinė ir ekonominė gerovė: nesant bendram valstybės ir jos piliečių tikslui, pradedama veikti dėl savų interesų, todėl susidaro tokia situacija, kai piliečiai, kenkdami savo valstybei (pavyzdžiui, nemokėdami mokesčių), pakenkia patys sau (žr. 1 pav.) – nes valstybė reaguoja į žmonių atliktus sprendimus (pavyzdžiui, atlieka biudžeto išlaidų „karpymą“, kurio poveikį – *tiesiogiai ar netiesiogiai* – pajaučia kiekvienas šalies pilietis).

Apibendrinant, reikėtų pasakyti, jog „individas, visuomenė ir valstybė yra susaistyti interesais, kurie yra nukreipti vieni į kitus, glaudžiai susiję ir vieni kitus lemia“ (Trumpulis 2010, p. 129), todėl, priimant neracionalų sprendimą (valstybės atžvilgiu), vėliau galima pajaušti didesnę neigiamą įtaką savo asmeninių finansų sistemai. Vadinasi, *racionalia individų finansine elgsena reikėtų laikyti pamatuotus ir efektyvius atsakus – veiksmus ir sprendimus – į išorinius dirgiklius ar pakitusią finansų situaciją, kurie:*

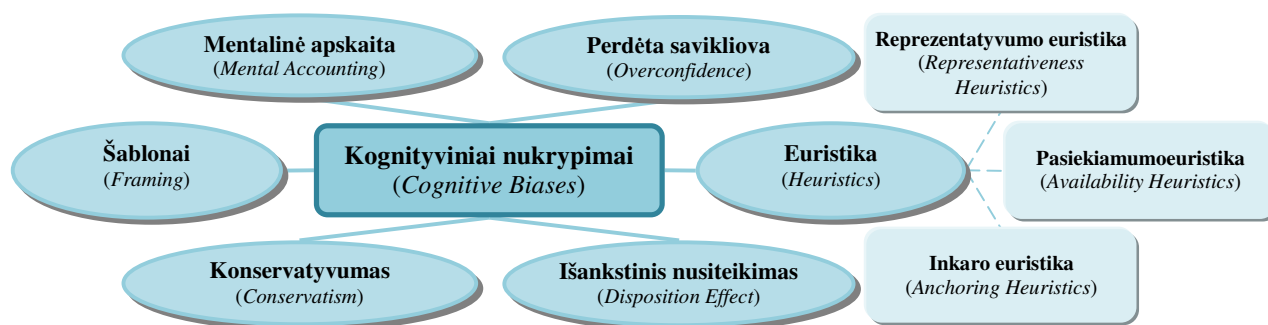
- 1) yra susiję su pinigais ir piniginais procesais (finansinė elgsena); ir
- 2) yra paremti žmogaus apsisprendimu (finansinė elgsena); ir
- 3) yra naudingi žmogui, tačiau nekenkiantys valstybei (racionali finansinė elgsena).

1.1.2. Veiksniai, lemiantys neracionalią finansinę elgseną

Atkreiptinas dėmesys, jog gyventojų finansinės elgsenos priežastys mokslinės bendruomenės atstovų dažniausiai yra nagrinėjamos investicinių sprendimų (Akram *et al.* 2011; Bikas, Kavaliauskas 2010; Butt *et al.* 2011; Dedu *et al.* 2011; Graham *et al.* 2009; Jurevičienė, Gausienė 2010; Levišauskaitė, Kartašova 2011; Mittal, Vyas 2011; Pompian 2006 ir kt.) ir, kartkartėmis, taupymo lygiu (Rakauskienė, Bikas 2007; Jurevičienė, Gausienė 2010), visiškai atsiribojant nuo kitų asmeninių finansų sistemos elementų, – todėl pasigendama sisteminio požiūrio, kas apskritai lemia neracionalios elgsenos atsiradimą finansų srityje. Tai leidžia manyti, jog neracionali žmonių finansinė elgsena nėra visapusiškai išanalizuota, todėl reikalaujanti tolimesnių plėtočių – ir ypačingai tose srityse, kurios autorių buvo mažiausiai tirtos ar visai nenagrinėtos.

Kalbant apie *neracionalią* finansinę elgseną, reiktų akcentuoti, jog ji atsiranda tada, kai žmogiškasis veiksnys pasireiškia kaip „klaidų šaltinis“, t. y. kai žmogaus reakcija nukrypsta nuo visuotinai priimtinių normų, ir dėl to priimami *netinkami*, *nepamatuoti*, *neefektyvūs*, o, kartkartėmis, – ir *netikslingi* finansiniai sprendimai, kurie realizuojami, gerai nesuvokiant savo veiksmų prasmės. Dėl to, nagrinėjant neracionalios finansinės elgsenos priežastis, dažniausiai yra pasitelkiamos elgsenos teorijos, kurios parodo, jog „žmonių elgsena nėra visada paremta matematika, tikimybių teorija, šaltakraujiškumu“ (Bikas, Kavaliauskas 2010, p. 371), kitaip tariant, – yra analizuojami tie veiksniai, kurie daro įtaką atskiro žmogaus sprendimams.

„Daugelis šiuolaikinių finansų elgsenos mokslininkų bei tyrinėtojų sutartinai tvirtina, jog finansinės elgsenos mokslo šaknys slypi kognityvinėje psichologijoje¹“ (*Ibid*), todėl, bandant nustatyti neracionalios finansinės elgsenos priežastis, dažniausiai yra nagrinėjami **kognityviniai nukrypimai**, t. y. *veiksniai* (arba šablonai), *susiję su protiniais žmogaus procesais*. Žmogus, remiantis Jurevičiene, Gausiene (2010), siekia „viską supaprastinti tam, kad būtų lengviau suprasti ir susidaryti tinkamą nuomonę. Dėl to, individo elgesį (...) lemia jo *praeitis, aplinkybės ir visi kiti veiksniai*, kurie nėra racionalūs“ (p. 225), t. y. veiksniai, kurie nėra paremti logika ar tvirtais argumentais – būtent apie tai ir byloja kognityviniai nukrypimai (žr. 2 pav.).

Šaltinis: Jurevičienė, Gausienė (2010)

2 pav. Kognityvinių nukrypimų elgesio šablonai

¹ Kognityvinė psichologija – mokslinis pažinimo tyrinėjimas, nagrinėjantis atmintį, dėmesį, suvokimą, žinių perteikimą, kūrybiškumą, problemų sprendimą (cit. pagal Bikas, Kavaliauskas 2010).

Jurevičienės, Gausienės (2010) atlikta kognityvinių nukrypimų studija parodo, jog yra labai įvairių kognityvinių nuokrypių, kurie lemia neracionalios elgsenos atsiradimą: *euristika*; *išankstinis nusiteikimas*; *konservatyvumas*; *šablonai*; *mentalinė apskaita*; *perdėta savikliova*. Atkreiptinas dėmesys, jog kiti autoriai (Biais, Weber 2009; Doukas, Petmezas 2007; Graham *et al.* 2009; Hon-Snir, Kudryavtsev 2012; Pompian 2006) analizuoja visiškai kitus nuokrypius nuo racionalios elgsenos arba pateikia kardinaliai kitokią jų klasifikaciją. Taip yra dėl to, kad šiai dienai nuokrypių nuo racionalios elgsenos yra priskaičiuojama iki 50 (Bikas, Kavaliauskas 2010), todėl, esant skirtingoms situacijoms, gvildinami vis kiti aspektai – plečiamos reiškinio ribos. Taigi atsiranda poreikis panagrinėti *būdingiausius nuokrypius* nuo racionalios elgsenos.

Euristika. Literatūroje paprastai išskiriamos trys euristikos rūšys: reprezentatyvumo, pasiekiamumo ir inkaro. *Reprezentatyvumo euristika* yra susijusi su tuo, jog žmonės neapibrėžtumą sąmonės lygiu dažnai pakeičia konkrečiu reprezentatyviu elementu. Be to, Jurevičienės, Gausienės (2010) teigimu, žmonės linkę pervertinti dabartį ir nepakankamai įvertinti ilgalaikes tendencijas. Ritter (2003) pastarąjį veiksni sieja su „mažų skaičių taisykle“, pateikdamas tokį pavyzdį: akcijų grąžai ilgą laiką esant didelei, dauguma žmonių pradeda tikėti, jog tai yra normalu. *Pasiekiamumo euristika* siejama su tuo, jog žmonės yra linkę suteikti didesnę svarbą tiems įvykiams ir tokiai informacijai, kurie dažniau pasikartoja, bei toms situacijoms, kurios įvyksta jų artimiesiems (Lee *et al.* 2013). Tai būtų galima prilyginti *grupiniam mąstymui*, kurį analizuoja Dedu *et al.* (2011). Šių autorių teigimu, žmonės yra įpratę mėgdžioti kitų asmenų poelgius, todėl dažnai priima netinkamus sprendimus. Remiantis Jurevičiene, Gausiene (2010), *inkaro euristika* yra susijusi su sprendimo priėmimo procesu, kuriam didelę įtaką daro „anksčiau išgirsta informacija, patirtis ir įvykiai“ (p. 226). Pompian (2006) tai prilygina įsivaizduojamai *pradinei* reikšmei, prie kurios derinami sprendimai.

Apibendrinant, reikėtų akcentuoti, jog „vienas iš pagrindinių euristikos nagrinėjamų aspektų yra tas, kad žmogus visus įvykius ir tikimybes vertina subjektyviai“ (Jurevičienė, Gausienė 2010, p. 226), todėl labai dažnai pernelyg jautriai (todėl ir netinkamai!) reaguoja į bet kokius pasikeitimus (Butt *et al.* 2011).

Išankstinis nusiteikimas. Išankstinis nusiteikimas yra susijęs su žmogaus polinkiu neįvertinti galimų nuostolių, tačiau įsitikinti pelnu, kitaip tariant, – žmonės labiau nori teigiamo nei neigiamo rezultato, todėl vengia pripažinti nuostolius, kurie atsirastų, jeigu turtas, kurio vertė yra sumažėjusi, būtų parduotas (Ritter 2003). Iš tokio pasakymo labai sunku suvokti, kas – teigiamas ar neigiamas rezultatas – daro didesnę įtaką sprendimui, todėl šioje vietoje galima pasinaudoti Pompian (2006) atliktu tyrimu, kuriuo buvo nustatyta, jog žmogui [investuotojui] „didesnį emocinį poveikį daro tokio paties dydžio nuostolis negu tokio paties dydžio pelnas, nors iš esmės racionaliam asmeniui, *homo economicus*, vertė tame taške turėtų būti viena ir ta pati, tik skirtingo ženklo (cit. pagal Biką, Kavaliauską 2010, p. 373). Apibendrinant, galima konstatuoti, jog, esant blogai situacijai, žmonės yra linkę dar labiau bloginti savo padėtį, nes naudos vaikymasis „ne laiku ir ne vietoje“ ateityje tampa rimtesnių problemų priežastimi – ir tai galioja ne tik investicijų srityje!

Konservatyvumas. Konservatyvumą galima būtų apibūdinti kaip reiškini, kada žmonės, gavę naujos informacijos, tik iš dalies keičia savo įsitikinimus, kitaip tariant, – veikia per lėtai, kad suspėtų *atnaujinti* savo požiūrį (Lee *et al.* 2013). Apie tai kalba ir Pompian (2006), kuris nurodo, jog žmonės yra linkę tvirtai laikytis savo nuomonės, nekreipiant dėmesio į naujus faktus. Reiktų akcentuoti, jog konservatyvumas gali ne tik pakenkti elgsenai, bet ir tapti *nesugebėjimo vertinti* priežastimi. Tai įžvelgia Biaais, Weber (2009), kurie tvirtina, jog: suvokus, kad priešingi veiksmai būtų užtikrinę geresnį rezultatą, kitą kartą sprendimus jau bandoma grįsti naujai gauta informacija – nepaisant to, kad ji nėra adekvati pirminiams lūkesčiams.

Šablonai. Šablonai gali būti suvokiami kaip tam tikra istorinių duomenų ir stereotipų „schema“, kuri pritaikoma, norint suprasti reiškinius, kad būtų galima į juos sureaguoti (Jurevičienė, Gausienė 2010). Tai reiškia, kad žmogus, kuriam būdingas šis nuokrypis, sprendimą grindžia jam žinomą *pavyzdžiu*, arba, kaip teigia Pompian (2006), sprendimą priima pagal tai, kokia situacija konkrečiu metu yra parodoma. Panašiai kalba ir Lee *et al.* (2013), kurie sprendimų priėmimą sieja su tuo, kokia *forma* yra pateikiama informacija.

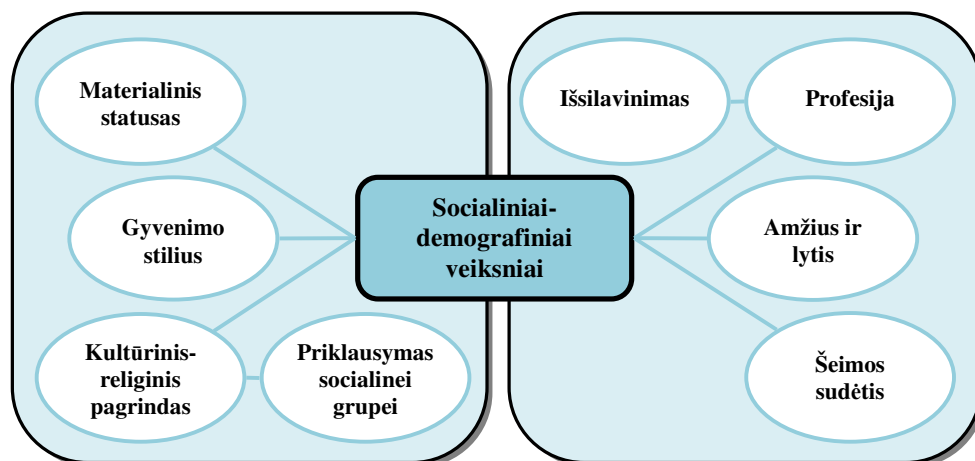
Mentalinė apskaita. Ritter (2003) manymu, žmonės dažnai atsietai vertina klausimus, kurie turėtų būti susiję, ir dėl to priima netinkamus sprendimus. Tokį teiginį jis grindžia paprastu pavyzdžiu: dauguma namų ūkių turi atskirus biudžetus maistui ir pasilinksminimams, tačiau, nepaisant to, kad abu biudžetai yra skirti kone tam pačiam tikslui, vakarieniam namuose, jie linkę išleisti mažiau pinigų, nei darydami tą patį restorane. Iš tokio pavyzdžio suvokiama, jog žmogus, grupuodamas turtą į mintyse esančias sąskaitas, praranda gebėjimą įvertinti suminį ekonominį rezultatą, ir dėl to pasielgia netinkamai, t. y. neracionaliai.

Perdėta saviklioia. Šio veiksnio įtaką įžvelgia turbūt kiekvienas elgseną nagrinėjęs autorius, todėl, galima teigti, jog perdėta saviklioia, kaip lemianti neracionalią elgseną, yra itin būdingas asmens bruožas. Dauguma autorių šį nuokrypį apibūdina kaip tendenciją būti pernelyg saugiam, darant sprendimus, t. y. pernelyg pasitikėti savo *prognozavimo gebėjimais*, deja, [beveik] nė vienas jų nenurodo priežasties, kaip išsiugdoma ši savybė. Reiktų akcentuoti, jog atsakymą iš dalies pateikė Kartašova, Levišauskaitė (2012), kurios savo tyrimais pagrindė, jog perdėtas pasitikėjimas savimi gali atsirasti dėl turimos informacijos tikslumo, pervertintos kompetencijos ir patirties konkrečioje srityje, kuri yra susijusi su individo amžiumi.

Reiktų atkreipti dėmesį, jog Doukas, Petmezas (2007) nagrinėjo labai panašų į perdėtą saviklioivą nuokrypį, kurį apibūdino kaip *polinkį gerus sprendimus priskirti savo talentui, o blogus – aplinkybėms, kurių nebuvo galima kontroliuoti*. Tai reiškia, jog žmonės nėra linkę pripažinti savo klaidų, nes save laiko protingesniais, nei tokie yra iš tikro. Panašiai kalba ir Graham *et al.* (2009), kurie teigia, jog žmonės, save laikantys labiau išprususiais, mėgsta daugiau rizikuoti, – todėl ir dažniau priima netinkamus sprendimus.

Apibendrinant veiksnius, susijusius su protiniais žmogaus procesais, galima teigti, jog jų įtaka didžia dalimi priklauso nuo žmogaus – *kaip asmenybės*, todėl atsiranda poreikis panagrinėti kitą veiksmų grupę, kuri taip pat prisideda prie neracionalios elgsenos atsiradimo, t. y. socialinius-demografinius veiksnius.

Atkreiptinas dėmesys, jog stiprią **socialinių-demografinių veiksnių** įtaką įžvelgia taupymo elgseną nagrinėję autoriai, kurie dažniausiai nurodo tokius veiksnius (žr. 3 pav.): *materialinį statusą; išsilavinimą; profesiją; gyvenimo stilių; amžių; lytį; kultūrą; religiją; priklausymą socialinei grupei*; bei *šėimos sudėtį*. Išskirtų veiksnių sąrašas nėra baigtinis, be to, jie ne visada tampa neracionalios elgsenos priežastimi – kai kurie iš jų gali lemti ir efektyvių sprendimų priėmimą, priklausomai nuo to, kokios susidaro aplinkybės.

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis mokslinių šaltinių analize

3 pav. **Socialiniai-demografiniai veiksniai, veikiantys finansinę elgseną**

Materialinis statusas. Materialinis statusas byloja apie žmogaus finansinę gerovę, t. y. apie turimo turto ir pajamų kiekį, kuris leidžia vienaip ar kitaip elgtis įvairiose situacijose. Į šį veiksnį galima pažvelgti dvejopai: 1) kokia yra *reali* žmogaus materialinė padėtis; ir 2) kaip ją suvokia *pats žmogus*. Panašu, jog neracionalumo požiūriu pavojingesnė yra antroji situacija, nes, netinkamai įvertinus savo finansinę padėtį, gali būti priimti blogi sprendimai. Apie tai byloja ir atlikti tyrimai: žmonės vengia planuoti savo finansus, nes yra įsitikinę, jog pinigų turi arba per mažai, arba per daug (Klimavičienė, Jurevičienė 2007). Taip pat reiktų pasakyti, jog egzistuoja su turtu susijęs nuokrypis, kuris reiškia, jog žmogus vertingesniu yra linkęs laikyti tą turtą, kuris jam priklauso (Lee *et al.* 2013) – nors racionaliam žmogui vertė turėtų būti tokia pati.

Išsilavinimas, profesija. Mittal ir Vyas (2011) suvokimu, išsilavinimas didina *apetitą* rizikai, todėl aukštesnį išsilavinimą turintis žmogus yra labiau linkęs rizikuoti. Apie tai kalba ir Akram *et al.* (2011), kurie nurodo, jog išsilavinimo lygis yra susijęs su rizikos suvokimu, kas reiškia, jog mažesnį išsilavinimą turintis asmuo yra labiau skeptiškas dėl rizikos. Tačiau yra ir kitų nuomonių, pavyzdžiui, Černius (2011) tvirtina, jog žmogus, norėdamas pasiekti finansinę nepriklausomybę, privalo turėti finansinio sumanumo, kurio pagrindas – *finansinis raštingumas*. Autoriaus suvokimu, raštingas yra tas, kuris supranta skaičius ir geba interpretuoti finansinę informaciją, o tai nebūtinai turi būti susiję su išsilavinimu. Nepaisant to, kad požiūriai į šių veiksnių daromą įtaką skiriasi, galima teigti, jog išsilavinimas bei profesija, pirmiausia, yra susiję su sukauptų žinių kiekiu, jų kokybe ir įvairove, todėl, natūralu, jog jie aktyviai dalyvauja sprendimo priėmimo procese – tik vieną kartą jie padidina toleranciją rizikai, o kitą – sumažina ją iki minimumo.

Gyvenimo stilius. Gyvenimo stilius dažnai yra suvokiamas kaip būdas, kuriuo žmogus gyvena pagal savo suvokimą ir gebėjimus, tačiau nebūtinai pagal turimas finansines galimybes. Dėl to, neretai susidaro tokia situacija, kai žmogus didesnę reikšmę suteikia išlaidoms nei pajamoms. Akram *et al.* (2011) teigimu, tokius sprendimus gali nulemti asmeninės savybės, nes *optimizmu* trykštantys žmonės yra linkę priimti didesnę riziką nei optimizmo neturintys žmonės. Apie tai prabyla ir Pompian (2006), kuris pažymi, jog pernelyg didelis optimizmas gali būti pavojingas, nes, optimistiškai žiūrint į ateitį, įvykius ir sprendimus, nebematoma faktų ir realybės. Kadangi ši savybė yra susijusi tiek su žmogaus amžiumi, tiek su jo lytimi, reikėtų aptarti ir šių veiksnių daromą įtaką elgsenai, t. y. į sprendimus pažvelgti gyvenimo ciklo požiūriu.

Amžius, lytis. Gyvenimo ciklo teorijos šalininkai teigia, jog žmogaus pajamos per visą jo gyvenimą kinta (darbo veiklos pradžioje dėl kvalifikacijos stokos jos yra mažesnės, vėliau – padidėja, o gyvenimo ciklo pabaigoje dėl mažesnių galimybių dirbti jos vėl sumažėja), todėl asmuo, siekdamas palaikyti pastovų vartojimo lygį, turi skolintis ir taupyti. Tai reiškia, kad racionaliai mąstanti būtybė, norėdama užsitikrinti kokybišką senatvę, pradiniuose gyvenimo etapuose turėtų didinti savo pajamas, deja, žmogus dėl tam tikrų priežasčių ne visada taiko šią teoriją, todėl vėliau susiduria su sunkumais. Biko ir Rakauskienės (2007) tyrimas atskleidė, jog Lietuvoje taupyti nėra linkęs jaunimas, [ilgesnį laiką] moterys ir mažiausias pajamas gaunantys gyventojai. Tai reiškia, kad neracionali elgsena gali atsirasti tiek dėl amžiaus, tiek ir dėl lyties.

Kultūra. Stiprią šio veiksnio įtaką išvelgia Pirouz (2009), Fisher, Montalto (2010), Mittal, Vyas (2011), Akram *et al.* (2011) bei Kartašova, Levišauskaitė (2012), kurių manymu, kultūrinis palikimas daro didelį poveikį *vartojimui* ir *rizikos suvokimui*. Akram *et al.* (2011) teigimu, investuotojų elgsena priklauso nuo kultūrinio-religinio pagrindo, kas reiškia, jog finansiniams sprendimams įtaką daro ir susiformavęs šeimos modelis. Pastarasis veiksnys galėtų būti siejamas ir su *priklausymu kuriai nors socialinei grupei*, pavyzdžiui, Pirouz (2009) nustatė, jog *kolektyvistai*, priimdami sprendimus, geba geriau susitvarkyti negu *individualistai*, nes pastarieji yra impulsyvesni. Tai reiškia, jog žmonės „atsiskyrėliai“ praranda gebėjimą kontroliuoti savo elgesį. Įdomius pastebėjimus atliko ir Mittal, Vyas (2011): jie teigia, jog moterys tampa mažiau pasitikinčios savimi ir mažiau toleruojančios riziką, kada gyvena tokioje terpėje, kurios didžiąją dalį sudaro vyriškosios giminės atstovai – nepaisant to, kad turi vienodas galimybes priimti sprendimus.

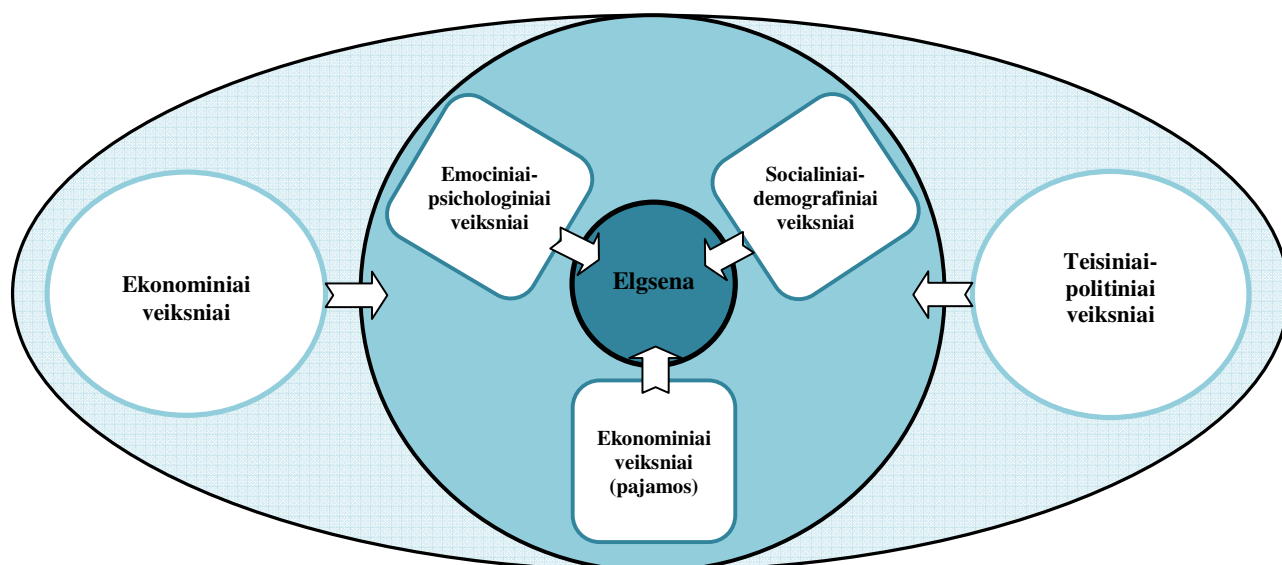
Šeimos sudėtis. Kalbant apie šeimos sudėtį, reiktų pasakyti, jog šis veiksnys lemia, kiek pajamų teks vienam šeimos nariui, o tai reiškia, jog, esant didelei šeimai, kurioje dirba tik vienas arba du asmenys, santykinės pajamos tampa mažesnės. Dėl to, neįvertinus šio veiksnio įtakos, gali būti priimti sprendimai, neatitinkantys galimybių, t. y. išlaidos gali priartėti prie pajamų lygio, arba dar blogiau – viršyti jas.

Apibendrinant, galima teigti, jog socialiniai-demografiniai veiksniai daro itin didelę įtaką finansinių sprendimų priėmimo procese, nes jie, kaip ir kognityviniai nukrypimai, yra susiję su žmogaus asmenybe. Tačiau tuo veiksnių sąrašas nesibaigia, nes šalia egzistuoja ir ekonominiai bei teisiniai-politiniai veiksniai.

Kalbant apie **ekonominius veiksnius**, reikėtų akcentuoti, jog jie nebūtinai turi būti susiję su pačiu individu, kadangi gali veikti *iš išorės*. Kitaip tariant, gyventojų finansiniams sprendimams įtaką gali daryti ne tik jų generuojamos įplaukos, bet ir tokie veiksniai kaip *šalies ekonominė padėtis; nedarbas; infliacijos lygis; kainos; palūkanų normos* ir kt. Empiriniais tyrimais įrodyta, kad ekonomikos augimas daro didelį poveikį taupymui (Rakauskienė, Bikas 2007), palūkanos – skolinimuisi bei vartojimui (Ramanauskas, Jakaitienė 2007), o nedarbas – „šešėlio“ didėjimui (Tartilas 2005). Tai reiškia, jog neracionali finansinė elgsena gali atsirasti, netinkamai įvertinus (arba sureagavus į) ekonominio pobūdžio informaciją. Kadangi didžiąją dalį finansinės informacijos gyventojai gauna per finansų institucijas, Vyriausybę (įstatymai) bei politines partijas (žiniasklaidos pagalba), toliau būtų tikslinga aptarti teisinius ir politinius veiksnius.

Teisiniai-politiniai veiksniai daro įtaką kiekvienam asmeniui, nes beveik visos žmogaus veiklos yra reguliuojamos *įstatymais*. Taigi prie teisinių-politinių veiksnių, darančių įtaką finansiniams sprendimams, galima priskirti: *politinį šalies stabilumą; priimamus politinius sprendimus; šalies valdymo veiksmingumą*. Anot Biko, Rakauskienės (2007), „stabiliomis politinėmis, socialinėmis sąlygomis gyventojai gali [turėtų] numatyti ilgesnes taupymo ir investavimo strategijas“ (p. 128), o tai reiškia, kad, esant priešingai įvardytai situacijai, jie turėtų būti atsargūs. Vadinasi, neracionali elgsena gali atsirasti, tiesiog netinkamai įvertinus situaciją. Politinių sprendimų įtaka paprastai pasireiškia, priėmus įstatymus arba atlikus senųjų pataisas. Pastebima, jog jautriai reaguojama į mokesčių pasikeitimus, ir ypač – samdomo darbo apmokestinimo srityje: mokėdami didžiausius mokesčius (darant prielaidą, jog reikia „atidirbti“ už sukurtą darbo vietą), žmonės yra linkę nuslėpti pajamas, kas stipriai paveikia valstybės, o kiek vėliau – ir asmeninius finansus.

Apibendrinant, būtina akcentuoti, jog mokslininkai iki šiol nėra įsitikinę, koks veiksnių kompleksas daro didžiausią įtaką finansiniams sprendimams, taigi kiekvienu atveju jis gali būti *unikalus* (žr. 4 pav.).

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis mokslinių šaltinių analize

4 pav. Veiksnių rinkinys, lemiantis neracionalią finansinę elgseną

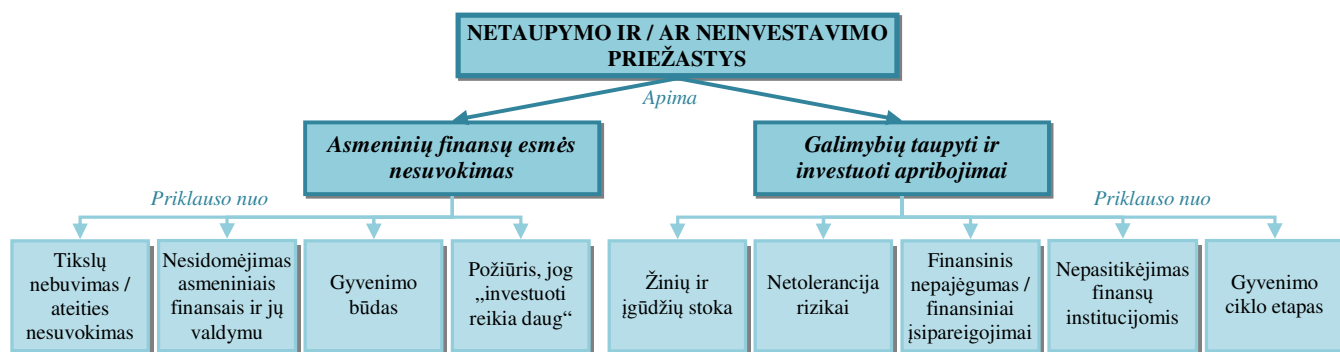
1.1.3. Lietuvos gyventojų finansinės elgsenos problemos

Suvokiant, jog žmogus *negali būti* ekonomiškai racionalus visose gyvenimo situacijose ir *priimti* tik tokius sprendimus, kurie maksimizuotų gerovę (Bikas, Kavaliauskas 2010), tikslinga būtų išsiaiškinti, su kokiomis problemomis Lietuvos gyventojai dažniausiai susiduria, valdydami savo finansus, ir tokiu būdu susiaurinti tyrimo lauką iki specifinės srities. Šiam tikslui reikėtų pasitelkti antrinius mokslinius šaltinius, t. y. apibendrinti per keletą paskutinių metų atliktų tyrimų, – *finansinės elgsenos klausimais*, – rezultatus.

Būtina akcentuoti, jog tyrimus gyventojų finansinės elgsenos tema Lietuvoje plėtojo tiek teoretikai, tiek praktikai. Daugiausia buvo tyrinėtos gyventojų taupymo ir investavimo galimybės, santaupų motyvai, negalėjimo taupyti bei investuoti priežastys (Jurevičienė, Gausienė 2010; Klimavičienė, Jurevičienė 2007; Rakauskienė; Bikas 2007; SEB bankas 2011; Swedbank asmeninių finansų institutas 2011; Taujanskaitė, Jurevičienė 2010; Vertybinių popierių komisija 2009) ir, tam tikrais aspektais, – investuotojų elgsena, ją lemiantys veiksniai (Bikas, Kavaliauskas 2010; Kartašova, Levišauskaitė 2012). Tai leidžia daryti išvadą, jog Lietuvoje dėmesys yra sutelktas į gyventojų santaupas, t. y. į „ekonominės gerovės rodiklį, parodantį gyventojų gebėjimą ekonomiškai mąstyti ir finansinę jų kultūrą“ (Rakauskienė, Bikas 2007, p. 124).

Nagrinėjant atliktų tyrimų rezultatus (žr. 1 priedą), pastebimas įdomus faktas – Lietuvos gyventojų elgsena penkių metų laikotarpiu mažai pakito, t. y. pagrindinės tendencijos taupymo ir investavimo srityse išliko beveik tokios pačios: 1) taupyti negali vidurinėsios kartos atstovai, kurie pasiekė karjeros viršūnę (ir todėl turėtų generuoti didžiausias pajamas), ir mažiausias pajamas gaunantys asmenys; 2) vis dar didelė dalis taupančiųjų prioritetą teikia didesnėms išlaidoms bei vartojimui; 3) taupymo ir investavimo strategija išlieka konservatyvi, t. y.: laikomi indėliai bankuose, naudojamos kai kuriomis draudimo formomis arba pinigai kaupiami tiesiog grynaisiais namuose; be to, 4) nors ir baiminamasi dėl ateities, kaupimu senatvei rūpinasi tik nedaugelis piliečių. Tai reiškia, jog Lietuvos žmonės iki šiol paiso trumpalaikių tikslų, renkasi saugumą ir likvidumą, nekreipdami dėmesio ne tik į investicijų grąžą, bet ir apsisaugojimą nuo infliacijos.

Reikėtų pastebėti, jog žmonių suvokimas apie asmeninių finansų valdymą yra ganėtinai „miglotas“, nes kaip pagrindiniai netaupymo ir neinvestavimo motyvai (žr. 5 pav.) dažnai nurodomi tokie veiksniai, kurie nėra pagrįsti ar darantys neigiamą įtaką galutiniam rezultatui: pavyzdžiui, kai kurie šalies piliečiai mano esantys per jauni, kad galėtų taupyti; kiti tvirtina, jog jų turimos pinigų sumos yra per mažos, kad galėtų investuoti; o dar kiti teigia, jog jie neturi įgūdžių ar patikimos informacijos apie tai, kaip reikėtų taupyti ar investuoti. Tai atskleidžia, jog gyventojų *arba* nepasiekia profesionali informacija, – *tiek dėl jos sudėtingumo, tiek ir dėl to, jog patys žmonės ja nesidomi*, – kas leidžia formuotis klaidingam požiūriui, jog taupyti ir / ar investuoti galima tik dideles sumas, *arba* jų tiesiog nedomina pagrindinis asmeninių finansų tikslas, t. y. pasiekti finansinę nepriklausomybę, kas skatina imtis *priešingų* racionaliai finansinei elgsenai veiksmų: daug vartoti ir be pagrindo išlaidauti, o rezervus pradėti kaupti, tik gyvenimo ciklui įsibėgėjus.

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis Lietuvoje atliktų tyrimų finansinės elgsenos tema rezultatais
5 pav. **Pagrindinės netaupymo ir neinvestavimo priežastys**

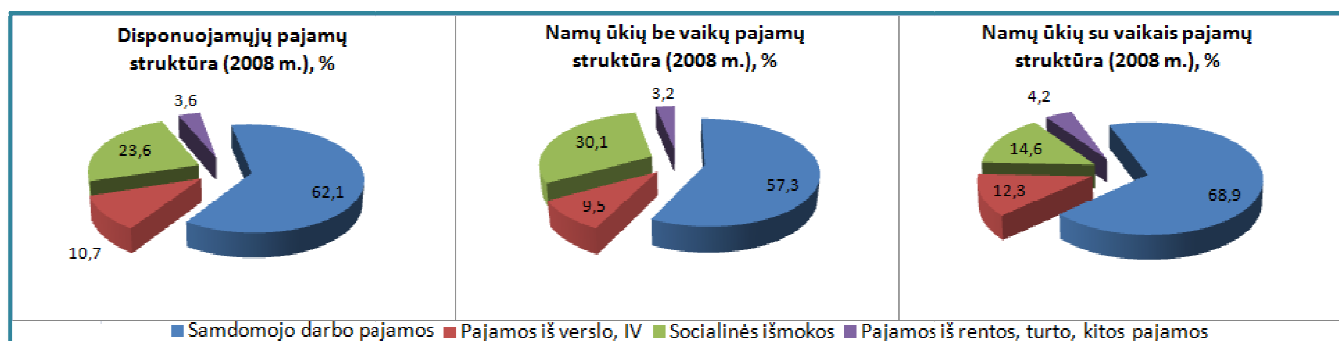
Nors toks požiūris daro itin didelę įtaką finansinių sprendimų priėmimo eigoje, apibendrinus atliktų tyrimų rezultatus, paaiškėjo, jog šalies gyventojai netinkamų sprendimų atlieka ir dėl kitų priežasčių, t. y. netaupo ir / ar neinvestuoja dėl to, jog neturi finansinio pajėgumo – paprastai pajamos, tenkančios vienam šeimos nariui, būna mažos, todėl, apmokėjus būtinąsias išlaidas, dažnai visai nelieta pinigų (Rakauskienė, Bikas 2007; *Swedbank* asmeninių finansų institutas 2011; Taujanskaitė, Jurevičienė 2010; Vertybinių popierių komisija 2009). Vadinasi, esminė priežastis (ir kartu problema!), neleidžianti Lietuvos piliečiams pasiekti finansinę laisvę, yra *laisvų lėšų stygius* (žr. 2 priedą), kuris atsiranda dėl to, jog yra netinkamai valdomi finansai, t. y. priimami neteisingi sprendimai įplaukų formavimo ir išlaidų optimizavimo srityse.

Patyrinęs situaciją Lietuvoje (žr. 6 pav.), aiškiai matyti, kad vidutinio *statistinio lietuvio* pajamose vyrauja samdomojo darbo pajamos (62,1 proc.) bei pajamos iš socialinei apsaugai skirtų lėšų (23,6 proc.). Tai reiškia, jog Lietuvos gyventojai nėra itin verslūs ir, kad [galbūt] piktnaudžiaujama socialine apsauga, kadangi senjorai nėra vienintelė socialines išmokas gaunanti visuomenės dalis – jas gauna tiek su liga / motinyste susidūrę, tiek sveikatos / darbo netekę, tiek ir blogesnėje finansinėje padėtyje atsidūrę asmenys.

Reikėtų akcentuoti, jog gyvenimas iš socialinių išmokų yra visiškai neracionalus asmeninių finansų požiūriu – *ir ypatingai jaunystėje, kada reikia kaupti turtą ir rūpintis senatve*, – kadangi finansinė laisvė pasiekama tada, kai pasyviosios pajamos viršija gyvenimo išlaidas, o ne kai išlaidos yra finansuojamos iš socialinės apsaugos sistemos lėšų. Neteisinga tai ir likusios visuomenės, kuri sąžiningai moka mokesčius ir tokiu būdu finansuoja „išlaikytinių“ gyvenimą, atžvilgiu, – nes gerovę jaučia tie, kurie to nenusipelnė.

Atkreiptinas dėmesys, jog namų ūkių, kuriuose nėra vaikų (žr. 6 pav.), pajamų struktūra yra žymiai prastesnės padėties: čia ne tik samdomojo darbo pajamų dalis yra mažesnė (57,3 proc.), bet ir socialinių išmokų dalis didesnė (30,1 proc.). Tai gali reikšti, jog jauni ir / ar ne(be)turintys įsipareigojimų (dėl vaikų) žmonės gyvena *dėl savęs*, todėl įplaukas formuoja arba atsitiktinai, arba išnaudodami visas pasitaikančias galimybes. Įdomu yra ir tai, kad, nors santykinis šiai grupei priklausančių žmonių darbo pajamų dydis yra mažesnis, palyginti su kitomis grupėmis, skaitine išraiška tiek samdomojo darbo, tiek ir kitų rūšių pajamos tokiuose namų ūkiuose yra didesnės. Tai gali reikšti, jog į šią grupę yra patekę daugiau dirbančių senjorų.

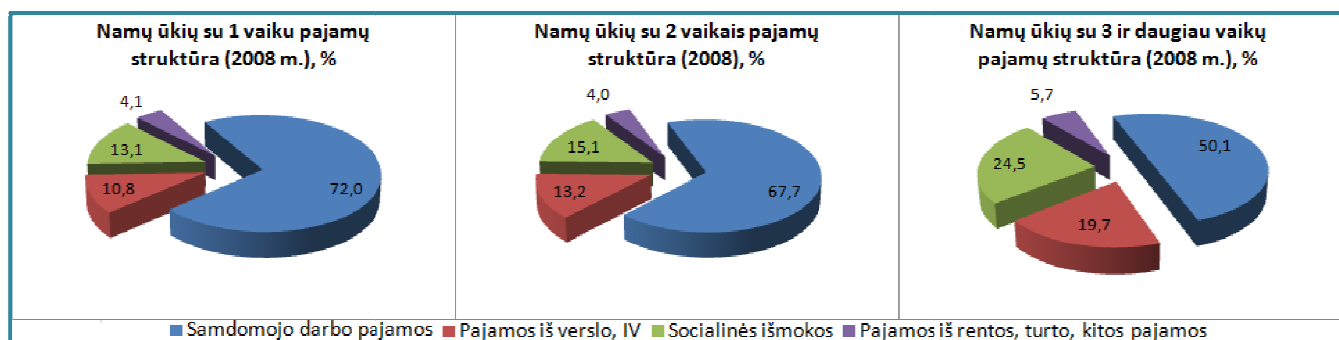
Žvelgiant į namų ūkių, turinčių vaikų, pajamų struktūrą, matomas kitoks „vaizdas“: čia pajamos tiek iš samdomojo darbo (68,9 proc.), tiek iš verslo / individualios veiklos (12,3 proc.) yra didesnės, palyginti su kitomis grupėmis, todėl, galima teigti, jog turinčios vaikų šeimos yra atsakingesnės ir efektyviau valdo savo asmeninius finansus. Tačiau taip galima kalbėti tik iš dalies, kadangi atsakingai elgtis yra linkę tik tie namų ūkiai, kurių šeimos sudėtis nėra didelė, tuo tarpu daugiavaikėse šeimose (kuriose yra trys ir daugiau vaikų) pastebimas žymus socialinių išmokų dalies padidėjimas (žr. 7 pav.). Šis faktas leidžia daryti išvadą, jog valstybės atžvilgiu pavojingiausios yra tos socialinės grupės, kurios yra įvardijamos kaip *daugiavaikės šeimos*, kadangi jos ne tik tampa našta visuomenei, bet ir jų elgsena finansų atžvilgiu yra neracionali.

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis Lietuvos Respublikos statistikos departamento duomenimis

6 pav. Skirtingų namų ūkių pajamų struktūra, 2008 m.

Palyginus namų ūkių, turinčių po vieną vaiką, ir daugiavaikių šeimų pajamų struktūras, matyti, jog situacija iš esmės keičiasi: daugiavaikėse šeimose pajamos iš samdomojo darbo (struktūroje) tampa net 21,9 proc. mažesnės, kai tuo tarpu socialinės išmokos – 8,9 proc. didesnės. Reikėtų atkreipti dėmesį, jog skaitine reikšme namų ūkiuose – tiek turinčiuose vieną, tiek keletą vaikų, – socialinių išmokų, tenkančių vienam asmeniui, dalis yra panaši (skiriasi tik 0,2 Lt). Tačiau, paskaičiavus, koks tampa suminis socialinių išmokų dydis, matomas kitoks „vaizdas“ – teikti *pagalbą* daugiavaikėms šeimoms valstybei tampa daug skaudžiau (pinigine prasme) nei remti nedidelius namų ūkius. Taip pat akcentuotina, jog visoje struktūroje didžiausias *skirtumas* matomas samdomojo darbo srityje (423,8 Lt), o tai tik patvirtina jau išsakytą mintį, kad *daugiavaikėms šeimoms priklausantys asmenys* (ir ne tik) *piktnaudžiauja socialinės apsaugos sistema*.

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis Lietuvos Respublikos statistikos departamento duomenimis

7 pav. Namų ūkių, turinčių vaikų, pajamų struktūra, 2008 m.

Nors dėl oficialiosios statistikos stygiaus, buvo aptarti ankstesnių metų duomenys, prieš tai nagrinėti gyventojų nuomonių tyrimų rezultatai leidžia daryti prielaidą, jog situacija pajamų struktūroje neturėjo ženkliai pakisti (minimali mėnesinė alga per 2008–2012 m. laikotarpį padidėjo² tik 50 Lt; vidutinis *bruto* darbo užmokestis (mėnesio) 2012 m. III ketvirtį, palyginti su 2008 m. III ketvirčiu, sumažėjo³ 149 Lt, t. y. iki 2 171 Lt; vidutinė nedarbo draudimo išmoka per mėnesį 2012 m. III ketvirtį, palyginti su 2008 m. III ketvirčiu, sumažėjo⁴ tik 45,7 Lt, t. y. iki 567,26 Lt; valstybės remiamos pajamos nuo 2008 m. nepakito⁵, t. y. 2012 m. išliko 350 Lt; keitėsi tik nedarbo draudimo išmokų ir socialinės paramos teikimo tvarka, kuri tapo labiau orientuota į ilgalaikių bedarbių įdarbinimą ir proporcingą socialinių išmokų paskirstymą) – nes pati elgsena yra mažai kintanti. Vadinasi, šiandien didelei daliai Lietuvos gyventojų taupyti ir investuoti neleidžia ne laisvų lėšų stoka (kuri yra tik pasekmė!), o pats požiūris į finansus, gyvenimo būdas, tikslai, poreikiai bei visi kiti veiksniai, kurie lemia *sąmoningą* žmogaus *pasirinkimą* tapti tautos „išlaikytiniu“.

Sakydami „sąmoningą pasirinkimą“, turime galvoje ne visus socialinės apsaugos sistemos dalyvius (sąžiningai dirbantys ir vėliau iš socialinių išmokų teisėtai gyvenantys individai nėra šio darbo objektas), o būtent tuos žmones, kurie *piktnaudžiauja* socialine apsauga. Taigi toliau darbe būtų tikslinga nagrinėti tų individų elgseną, kurie įplaukas formuoja iš nedarbo socialinio draudimo išmokų ir / ar įvairių socialinės paramos formų, t. y. iš priešingų *samdomajam darbui ir verslui* įplaukų formavimo alternatyvų, kurioms nereikalingos jokios asmeninės pastangos finansinei gerovei pasiekti. Šioje vietoje būtų korektiška iškelti ir pirmąją *hipotezę (H₁)*, kuri bus tikrinama viso darbo metu, t. y. tiek teoriniu, tiek ir praktiniu lygmeniu:

H₁: *didžioji dalis nedarbo socialinio draudimo išmokų bei socialinės paramos gavėjų pajamas – iš socialinės apsaugos lėšų – formuoja arba nepagrįstai (esant neobjektyvioms priežastims), arba neteisėtai (nesant teisinio pagrindo), todėl šių žmonių finansinė elgsena yra, veikiau, neracionali negu racionali.*

1.2. Gyventojų finansinės elgsenos ypatumai socialinės apsaugos srityje

Kadangi jau išsiaiškinta, jog individualus, visuomenės ir valstybės yra tarpiai susiję, ir dėl to vienas kitą lemiantys (Trumpulis 2010), kalbant apie nedarbo socialinio draudimo išmokų bei socialinės paramos gavėjų finansinę elgseną, pirmiausia reiktų nustatyti, kokią elgseną – tiek paties individo, tiek visuomenės, tiek ir valstybės atžvilgiu, – būtų galima laikyti *racionalia socialinės apsaugos srityje*. Šiam tikslui būtų pravartu išanalizuoti visuotinės gerovės valstybės sampratą bei panagrinėti socialinės apsaugos sistemos esmę ir tokiu būdu atskleisti žmogaus, – *kaip pagrindinio dalyvio joje*, – socialinį-finansinį vaidmenį.

² Lietuvos socialinis žemėlapis. Socialinės statistikos rodikliai: *baziniai socialiniai rodikliai* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 10 08].

³ Lietuvos Respublikos statistikos departamentas. *Darbo užmokestis trečiąjį 2008 m. ketvirtį* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 10 08]; *Darbo užmokestis trečiąjį 2012 m. ketvirtį* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 26].

⁴ Lietuvos socialinis žemėlapis. Socialinės statistikos rodikliai: *baziniai socialiniai rodikliai* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 26].

⁵ *Ibid.*

1.2.1. Teorinis gyventojų, kaip išmokų gavėjų, vaidmuo socialinės apsaugos sistemoje

Nors terminas *socialinė apsauga* ir neturi visuotinai pripažinto apibrėžimo (Cui, Dong 2010), vis dėlto esminius jos bruožus išskirti galima, t. y. pagrindiniai socialinės apsaugos tikslai yra: 1) *apsaugoti žmones nuo socialinės rizikos veiksnių*; ir 2) *užtikrinti gyvenimo standartus*, kurie vienu atveju įvardijami kaip minimalūs, o kitu – kaip būtini. Reikėtų pabrėžti, jog žodis „apsauga“ nebūtinai turi reikšti *finansinę* pagalbą, nes, kaip nurodo Dobeles, Mistre (2010), socialinė apsauga skirta *kompensuoti* gyventojų patirtą *materialinę, moralinę ir fizinę žalą*, kas reiškia, jog orientuojamasi į platesnę žmogaus teisių apsaugą.

Žmogaus teisės ir laisvės įtvirtintos pagrindiniame šalies teisiniame dokumente, t. y. Konstitucijoje. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (1992) teigiama, jog: „Valstybė *laiduoja* piliečių teisę gauti (...) socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais“ (52 straipsnis); taip pat yra įtvirtinta valstybės pareiga „saugoti ir globoti šeimą, motinystę, tėvystę, vaikystę“ (38 straipsnis), o tai reiškia, jog pagal Konstituciją Lietuvos valstybė yra socialiai orientuota, ir dėl to yra įpareigota nustatyti pakankamas tos teisės [socialinės-materialinės] įgyvendinimo bei gynimo priemonės (Lapinskas 2008) – pirmiausia įstatymais (teorinis lygmuo), o po to ir realiais mechanizmais (praktinis lygmuo). Be to, žmogus Konstitucijoje traktuojamas kaip laisva asmenybė, kurios „orumas yra saugotinas (21 straipsnis)“, o tai byloja, jog, priimant ir keičiant socialinės apsaugos santykius reguliuojančius teisės aktus, būtina sudaryti prielaidas *žmogaus laisvei ir orumui išlaikyti* [moralinė teisė] (Lapinskas 2008).

Platus socialinių teisių ir priemonių joms įgyvendinti spektras išreiškia *visuomenės solidarumo idėją* (*Ibid*), arba, kaip teigia Guogis (2008), solidarumo „tarp kartų“ principą. Tačiau čia reikėtų pastebėti, jog *solidarumas* ir *solidarumas* „tarp kartų“ šiandien jau nėra tapatūs dalykai, nes, vykstant globalizacijai, keitėsi ir žmonių ideologija. *Solidarumo* terminas yra kildinamas iš lotynų kalbos žodžio „solidare“, kuris reiškia *suderinti dalis* taip, kad jos suformuotų *tvirtą visumą* (Lotynų-lietuvių kalbų žodynas 1996), todėl, natūralu, jog tradiciškai solidarumas siejamas su interesų bendrumu, tarpusavio atsakomybe ir parama, kitaip tariant, – su finansiškai pajėgių visuomenės narių pagalba rizikos veiksnius patyrusiems žmonėms. Tačiau, kaip pažymi Bieliauskaitė (2009), pakitus moralinėms vertybėms, kartų solidarumo jausmas ėmė slopti, todėl pradeda įsivyrėti *liberalusis požiūris*, kuris skatina asmeninę atsakomybę už *savo* gerovę.

Empiriniai tyrimai rodo, kad „XXI-ojo amžiaus žmogus, vertindamas socialinę apsaugą, pirmiausia gerai apskaičiuoja (...), ar galima tikėtis naudos iš socialinės apsaugos“ (Guogis 2006, p. 11), o tai byloja, jog žmonės solidarizuojasi tam, kad „visų pirma, būtų įgyvendinti jų pačių, o ne kitų asmenų poreikiai“ (Bieliauskaitė 2009, p. 87). Nors toks požiūris atrodo netinkamas, iš tiesų jis neprieštarauja Konstitucijai – Konstitucinis teismas ne kartą yra konstatavęs, jog: „*Konstitucija nedraudžia* (...) nustatyti tokių socialinės paramos teikimo pagrindų ir sąlygų (...), kad būtų skatinamos kiekvieno asmens pastangos (...) pirmiausia pačiam pasirūpinti savo šeimos gerove ir prisidėti prie visos visuomenės gerovės“ (Lapinskas 2008, p. 8).

Iš viso to, kas aptarta, darytina išvada, jog žmogaus vaidmuo socialinės apsaugos sistemoje neturėtų būti tik pasyvus, kadangi *šių laikų solidarumas* yra grindžiamas ne tik teise gauti [išmoką ar pašalpą], bet ir pareiga [ją] užsitarnauti bei vis didėjančia *individualia atsakomybe*. Jeigu seniau gerovės valstybė buvo siejama su tuo, kad už socialinės rizikos veiksnius turėjo atsakyti visuomenė, naujoji gerovės paradigma išskiria „*pilietines ir politines teises, garantuojančias pasirinkimo laisvę, o ne užtikrinančias priėjimą prie gerovės valstybės garantuojamų išmokų ar paslaugų*“ (Skučienė 2006). Tai yra, šiandien pripažįstama, jog pirmiausiai individas [o ne valstybė] turi pademonstruoti savo gebėjimus apsisaugoti nuo rizikos, nes valstybės pareiga yra *padėti, paremti, sušvelninti* neigiamą įtaką, o ne užtikrinti apsaugą visam gyvenimui.

Tai, pirmiausia, turėtų būti taikytina socialines išmokas ir / ar paramą gaunantiems individams, kurie tampa „potencialiai pavojinga jėga sau ir visuomenei“ (Bitinas, Papirtis 2010, p. 39). Pavojinga *sau* dėl to, jog nedirbantys žmonės dažnai žlunga kaip asmenybės, o *visuomenei* – kad užkraunama papildoma našta ekonomikai (Tartilas 2005). Reikėtų akcentuoti, jog asmenybės žlugimas nebūtinai turi būti siejamas su įgūdžių ir žinių praradimu ar, dar blogiau, degradacija: kartais žmogiškumo netenkama tiesiog dėl to, jog socialine geroje naudojamosi neteisėtai (Ouchi, Upadhyaya 2006), ir dėl to nukenčia tikrieji „neturtėliai“. Turima mintyje tuos individus, kurie patenka į taip vadinamą „savanoriško nedarbo“ kategoriją, kuri skirta tik socialinei paramai (piniginei ar natūrinei), nieko bendra su sugrįžimu į darbo rinką neturinčiai, gauti.

Taigi, kalbant apie racionalią elgseną, reikėtų akcentuoti, jog žmogus turėtų būti apsaugotas tik tada, kai socialinė rizika realiai egzistuoja. Kadangi ši rizika pripažįstama kaip tokia, kai ji: 1) yra *reikšminga* visuomenei; ir 2) kai individas (ar kartu su šeima) *savarankiškai negali jos įveikti* (Guogis 2008), darytina prielaida, jog iki tol, kol *potencialus* pavojus tampa *realiu* pavojumi, reikia įdėti visas pastangas, kad taip neįvyktų. Be to, pastangos neturėtų nutrūkti, ir su rizika susidūrus: bedarbis traktuojamas kaip *ieškantis darbo* ir *pasirengęs dalyvauti* aktyvios darbo rinkos politikos priemonėse (o socialinės paramos gavėjas – visuomenei naudingoje veikloje), todėl racionalus žmogus turėtų įgyvendinti visas jam priskirtas pareigas.

1.2.2. Pasirinkimą pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų lemiantys veiksniai

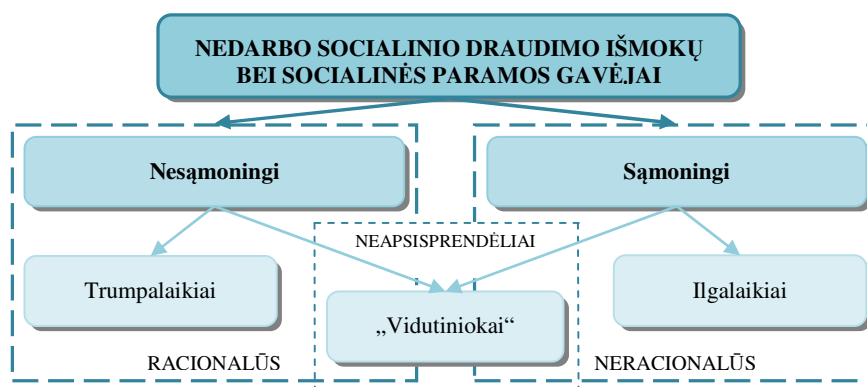
Kalbant apie žmones, kurie pajamas formuoja iš socialinės apsaugos lėšų, reikėtų pasakyti, jog vieni jų tokį gyvenimą renkasi tik dėl to, jog neturi kitos galimybės, tuo tarpu kiti – paskatinti įvairių veiksmų, kurie nebūtinai turi būti susiję su jų finansais, t. y. iš godumo, egoizmo ar individualių trūkumų (Keršienė 2011). Taigi atsiranda poreikis suskaidyti žmones į *sąlygines* grupes ir pateikti tokio grupavimo priežastis.

Kadangi nedarbas oficialiojoje statistikoje yra skirstomas į ilgalaikį ir jaunimo, tokiu būdu parodant, kiek komplikotos yra nedarbo problemos, gyvenimo iš *šių išmokų trukmė* turėtų tapti vienu iš požymių, leidžiančių atlikti klasifikavimą. Kitas požymis, mūsų suvokimu, turėtų atskleisti pasirinkimo priežastis, todėl tai galėtų būti *sąmoningumo*, priimant sprendimą pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų, *lygis*.

Nagrinėjant finansinės elgsenos turinį, buvo prieita prie išvados, jog individo reakcija į pakitusias aplinkybes gali būti *sąmoninga*, t. y. nulemta paties žmogaus, jam *kritiškai vertinant* gyvenimo reiškinius, ir *nesąmoninga*, t. y. paremta *emocijomis*, kurios atsiranda, aplankius netikrumo jausmui ar nežinomybės būsenai (Jordan, Lennick 2010). Vadovaujantis šiuo susitarimu, situaciją, kai nedarbo socialinio draudimo išmokomis ir / ar socialine parama pasinaudojama ne visai pagrįstai ar teisėtai, tikslinga būtų pavadinti sąmoningu, arba tyčiniu, pasirinkimu; tuo tarpu pasirinkimą, nulemtą neigiamų šalies ekonominių pokyčių (emocijų atvejis), – nesąmoningu, nes kitomis sąlygomis toks sprendimas nebūtų priimtas. Taigi, nedarbo draudimo išmokų bei socialinės paramos gavėjus pagal šį požymį būtų galima suskirstyti į dvi grupes.

Derėtų priminti, jog elgseną, pasireiškiančią *emocinio šoko* metu, buvo nuspręsta laikyti nefinansine, dėl to, manytume, jog asocialių žmonių, kurie socialinę paramą gauna tik dėl to, jog gyvena didelio skurdo sąlygomis, nereikėtų įtraukti į grupavimą, nes jų sprendimai, – *kaip ir emocinio šoko atveju*, – priimami *nevalingai*, t. y. problemos yra sprendžiamos ne jų pačių, darant geresnius pasirinkimus (Keršienė 2011), o būtent likusių visuomenės narių pastangomis. Visus kitus asmenis, kurių svarbiausioji smegenų dalis, „atsakinga“ už racionalų mąstymą, funkcionuoti gali, netgi reiškiantis emocijoms (Jordan, Lennick 2010), reikėtų suskirstyti pagal tai, kokiam laikotarpiui, – *trumpalaikiam ar ilgalaikiam*, – jie priima sprendimą naudotis nedarbo socialinio draudimo išmokomis ir / ar įvairiomis socialinės paramos formomis.

Akivaizdu, jog valstybės atžvilgiu netinkamas turėtų būti toks sprendimas, kuris užtrunka ilgiau nei pageidautina, t. y. ilgiau nei nustatyta nedarbo draudimo išmokos mokėjimo trukmė⁶ ar socialinės paramos teikimas⁷, todėl elgseną, kuri tęsiasi iki mėnesio, kurį baigiasi išmokų mokėjimai ar po kurio pasikeičia socialinės paramos teikimo sąlygos, reikėtų priskirti *racionaliai*; tuo tarpu sprendimus, kurie trunka ilgiau ar yra pasikartojantys – *neracionaliai*. Tokiu būdu individus būtų galima suskirstyti į 3 grupes (žr. 8 pav.).

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės

8 pav. Sąlyginės nedarbo socialinio draudimo išmokų bei socialinės paramos gavėjų grupės

⁶ Nedarbo draudimo išmokos mokėjimo trukmė priklauso nuo bedarbio nedarbo draudimo stažo, įgyto iki įsiregistravimo darbo biržoje dienos. Jei šis stažas yra mažesnis nei 25 m., išmoka mokama 6 mėn., jei jis yra nuo 25 iki 30 m. – 7 mėn., jei nuo 30 iki 35 m. – 8 mėn., jei 35 metai ir daugiau – 9 mėn. (Nedarbo socialinio draudimo įstatymas 2004, 7 straipsnis).

⁷ Nekintamo dydžio parama, remiantis Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymu (2003), gali būti teikiama 36 mėn. Suėjus 36 mėn., parama pradeda mažinti šio įstatymo 10 straipsnyje nustatyta tvarka.

Prie *nesąmoningų-racionalių* priskirti tie žmonės, kurie tokį gyvenimą renkasi tik dėl to, jog neturi kitos galimybės, t. y. renkasi ne savo noru, o paskatinti blogos šalies ekonominės padėties ar kitų, nuo jų nepriklausančių, aplinkybių. Racionaliais juos galima vadinti dėl to, jog naudojimasis socialinės apsaugos lėšomis yra teisėtas ir / ar trunkantis neilgai, kitaip tariant, – žmonės įdeda visas pastangas, kad susirastų darbą ir / ar padidintų pajamas. Prie *sąmoningų-neracionalių* priskirti ilgalaikiai bedarbiai ir tie žmonės, kurie nuolat gauna socialinę paramą dėl lėšų nepakankamumo ar tariamo nepakankamumo. Neracionaliais juos reikia vadinti dėl to, jog, turėdami neoficialių pajamų šaltinių, formuoti pajamas iš socialinių išmokų jie renkasi iš godumo, taip pat dėl to, jog taip gyventi kai kuriems iš jų tiesiog patinka. Prie trečiosios, t. y. „*neapsisprendėlių*“, grupės, kuri sprendimus priima tai *sąmoningai*, tai *nesąmoningai*, priskirti tie žmonės, kurių elgsena yra kintanti, ir dėl to netelpanti nei į racionalios, nei į neracionalios elgsenos „rėmus“. Tai – jaunimas ir kiti panašia mąstysena pasižymintys asmenys, kurie vieną kartą valstybės lėšomis pasinaudoja, užklupti realaus nedarbo ar nepritekliaus, o kitą – tiesiog iš noro apgauti ar pasirodyti už kitus gudresniais.

Racionalių išmokų gavėjų elgseną lemiantys veiksniai. Žvelgiant į šios grupės atstovus kaip į socialinei apsaugai mažiausiai kenkiančius žmones, galima daryti prielaidą, jog tokią jų elgseną labiausiai lemia nepalankūs ekonominiai pokyčiai ir, kai kuriais atvejais, tam tikri socialinių-demografinių veiksnių rinkiniai, kurie arba užkerta kelią, siekiant sugrįžti, arba tampa kliūtimi, siekiant įsilieti į darbo rinką.

Nagrinėjant finansinės elgsenos ypatumus, išsiaiškinta, jog ekonominiai veiksniai gali būti dvejopi, t. y. vidiniai, kurie yra susiję su konkrečiu žmogumi (pavyzdžiui, gaunamos pajamos), ir išoriniai, kurie nuo žmogaus nepriklauso (pavyzdžiui, pablogėjusi ekonominė padėtis, didelis nedarbas). Reikėtų atkreipti dėmesį, jog, esant pirmųjų veiksnių pokyčiams, paprastai keičiasi ir *santykinės namų ūkio pajamos*, o tai reiškia, kad, smarkiai sumažėjus šeimos pajamoms, tampa sunku išlaikyti įprastą poreikių tenkinimo lygį, ir dėl to atsiranda būtinybė gauti pajamų iš kitų šaltinių. Kadangi tokia situacija tarp racionalių išmokų gavėjų dažniausiai susiklosto, esant *neigiamiems pokyčiams darbo rinkoje*, galima teigti, jog socialinės išmokos yra pirminės (tačiau laikinos) tokių asmenų netektų pajamų kompensavimo priemonės. Vadinasi, reikėtų kelti klausimą, ne „kodėl renkamasi būti“, o „kodėl tenka tapti“ išmokų gavėjais, ir tokiu būdu *atskleisti, kas trukdo* šios grupės atstovams *prisitaikyti* prie ekonominių pokyčių *ir išlaikyti darbo vietą*.

Anot Skučienės, Moskvinos (2009), „užimtumo saugumas gali būti pagerinamas, kai visą gyvenimą keliama profesinė kvalifikacija“ (p. 27), o tai reiškia, jog, turint prastą *išsilavinimą*, nedidelę *darbo patirtį* ar nepaklausią *profesiją*, gresia rizika negauti darbo arba prarasti jau turimą. Esant tokiam atvejui, įsilieti į darbo rinką galima tik, įgijus patirties, išsimokslinus ar pakeitus profesiją, todėl tokiems žmonėms, kurie neturi galimybės nei įsidarbinti, nei tęsti mokslų, – *tiek dėl nesugebėjimo realizuoti savo teisių, tiek ir dėl sukaupto finansinio rezervo nepakankamumo*, – lieka tik viena išeitis, t. y. registruotis teritorinėje darbo biržoje *ir sudalyvauti* profesiniuose mokymuose arba pasinaudoti remiamojo įdarbinimo priemonėmis.

Atkreiptinas dėmesys, jog įsidarbinti, net ir įgijus reikiamą kvalifikaciją, gali būti sudėtinga dėl kitų priežasčių, pavyzdžiui, *sveikatos sutrikimų*, kurie nebūtinai turi būti siejami su neįgalumu ar kitais rimtais sutrikimais. Šio veiksnio įtaką išvelgia Kawachi (2006), kuris teigia, jog „pajamos yra labai susijusios su sveikatos būkle“, nes garantuoja „didesnes galimybes įsigyti prekes ir paslaugas, kurios palaiko sveikatą“ (Skučienė 2008, p. 26). Tai reiškia, jog gaudamas nedideles pajamas ir turėdamas sveikatos sutrikimų, žmogus tarsi patenka į „užburtą ratą“: kad galėtų aktyviai dirbti ir gauti didesnes pajamas, pirmiausia jam reikia pasitaisyti sveikatą, tačiau sveikatai reikia *ir* pinigų, *ir* laiko, kurio darbdavys ne visada gali suteikti.

Laikas, kurį darbdavys turi gaišti, laukdamas, kol darbuotojas galės tinkamai įvykdyti savo pareigas, svarbus, ir kalbant apie prarastų įgūdžių susigrąžinimą, todėl *įgūdžių stoka* (ir ypatingai specifinės veiklos srityse) gali būti kita nesugebėjimo sugrįžti į darbo rinką priežastimi (Šakienė 2011). Anot Okunevičiūtės-Neveauskienės, Pocius (2003), „*negatyvus darbdavių požiūris* į praradusius darbinius įgūdžius žmones“ yra vienas iš esminių „ilgalaikį nedarbą sąlygojančių veiksnių“ (p. 45), o tai reiškia, jog gyventi iš išmokų skatina ne tiek pačių įgūdžių trūkumas, kiek *darbdavių nenoras investuoti* į įgūdžių netekusius asmenis.

Iš kitos pusės, nesugebėti grįžti į darbo rinką galima dar ir dėl to, jog įgytų pareigų įgyvendinimas iš žmogaus gali pareikalauti daugiau laiko, nei jis galėtų jo skirti, vadinasi, *laiko veiksnys* yra aktualus ne tik darbdaviui, bet ir pačiam žmogui. Geriausias tokios situacijos pavyzdys būtų šeimos, kuriose auga savimi negalintys pasirūpinti *mažamečiai arba itin probleminiai vaikai*: kadangi tėvai neturi galimybės patikėti vaikų priežiūros kitiems asmenims (dėl pinigų stokos ar pačių vaikų problemiško), tai jie turi padaryti patys, todėl darbinei veiklai vienam iš tėvų paprasčiausiai nelieta laiko. Be to, kaip pastebi Okunevičiūtė-Neveauskienė, Pocius (2003), vyresniems žmonėms darosi vis aktualesnė *senų tėvų priežiūros problema*, o tai reiškia, kad šeima – *jos dydis ir struktūra* – gali nulemti sprendimus, susijusius su pajamų formavimo šaltiniais. Šakienė (2011), išvelgdama šio veiksnio svarbą, nurodo, jog minėtoms kliūtims šalinti gali būti pasitelktos nuotolinio darbo sutartys, kuriose įtvirtinamos nuostatos, jog sulytos darbo funkcijos gali būti atliktos kitose negu darbovietė darbuotojui priimtinoje vietoje, tačiau, žinant faktą, jog nuotolinis darbas negali būti pritaikytas visose veiklos sferose, tampa akivaizdu, jog tai neišsprendžia tikrosios problemos. Vadinasi, kita priežastis, kuri verčia žmones darbo pajamas išmainyti į išmokas, galėtų būti formuluojama kaip *nesugebėjimas paskirstyti laiko dėl būtinybės vienu metu atlikti dvi visiškai skirtingas funkcijas*.

Apibendrinant, galima teigti, jog, nors racionalusis socialinių išmokų gavėjas sprendimą gyventi iš socialinės apsaugos lėšų ir priima, atsižvelgdamas į pinigų stygių, iš tiesų tokią jo elgseną lemia ne žymiu mastu sumažėjusios pajamos, o nesugebėjimas greitai adaptuotis prie pakitusių aplinkos sąlygų, tokių kaip nauji reikalavimai darbuotojams, specialių žinių ir gebėjimų poreikis ar besąlygiškas atsidavimas darbui laiko prasme. Kadangi visi paminėti veiksniai yra daugiau mažiau koreguotini, tai racionaliajam išmokų gavėjui leidžia išspręsti susidariusias kliūtis, todėl socialine geroje naudojamosi palyginti trumpą laiką.

Neracionaliųjų išmokų gavėjų elgseną lemiantys veiksniai. Jei į neracionaliuosius išmokų gavėjus pažiūrėtume kaip į asmenis, kurie tokią strategiją, t. y. padidinti pajamas socialinių išmokų dydžiu, renkami *apgaltotai* (savo noru), tokiu atveju juos būtų galima prilyginti investuotojams ir pritaikyti tokias pačias finansų elgsenos teorijas, kurios pasitelkiamos, tiriant investuotojų nuokrypius nuo racionalios elgsenos.

Iš nagrinėtų nuokrypių neracionaliesiems išmokų gavėjams pirmiausia galima priskirti **mentalinių sąskaitų** buvimą, kas reiškia, jog žmonės atsietai vertina klausimus, kurie turėtų būti susiję. Suvokdami socialines išmokas kaip „nieko nekainuojantį“ pajamų šaltinį, tokie asmenys neįvertina fakto, jog išmoka kainuoja valstybei – o tai reiškia visuomenei, nes pastaroji yra „pagrindinis valstybės funkcijų užtikrinimo garantas ir šių funkcijų atlikėjas“ (Bieliauskaitė 2009, p. 85) – ir dėl to priima sprendimą gyventi valstybės sąskaita, t. y. iš socialinės apsaugos lėšų, šitaip užsikraudami dar didesnę našta (tik gal netiesiogiai).

Atkreiptinas dėmesys, jog toks (klaidingas) požiūris į socialinę apsaugą yra ne dabarties, o, veikiau, praeities pasekmė, tad tikslinga būtų aptarti kitą nuokrypį nuo racionalios elgsenos, t. y. **konservatyvumą**, kuris reiškia, jog žmonės tik iš dalies pritaiko savo įsitikinimus prie naujų faktų. Būdami konservatyvių pažiūrų, šios grupės atstovai yra linkę manyti, jog būtent valstybė *privalo* suteikti pastogę, duoti darbą ir garantuoti išlaidų kompensavimą pajamų netekimo atveju, nes kaip tik tokią praktiką jie sieja su gerovės valstybe. Iš esmės čia būtų galima kalbėti apie „**sovietinį palikimą**“, kurio pagrindinis bruožas yra tas, kad (efektyvi) socialinė apsauga yra ne žmonių, o valstybės rūpestis (Guogis 2006; Ouchi, Upadhyaya 2006).

Dėl šios priežasties „sovietinio“ mentaliteto žmogui būdinga save laikyti ne visuomenės nariu, kuris turi bendrą įsipareigojimą, o begalę teisių turinčiu individu, kurio poreikius reikia tenkinti vien dėl to, jog tokį pažadą kažkada buvo davusi valstybė. Tai reiškia, jog neracionalusis išmokų gavėjas neturi vidinės motyvacijos stengtis, todėl rinktis gyvenimą iš išmokų jį skatina „**motyvų ir veiksmų** [stoka], kurie palaiko žmogiškuosius ryšius“ (Bieliauskaitė 2009, p. 80). Okunevičiūtė-Neverauskienė, Pocius (2003) pastebi, jog paskatų ieškoti darbo ar tobulintis praradimas veda prie ilgalaikio nedarbo, t. y. ilgalaikio pasirinkimo, todėl čia būtų galima kalbėti apie *amoralaus šeimyniškumo* įtaką, kuri reiškia, jog žmogus, stengdamasis patenkinti tik savo šeimos poreikius, prisidengia solidarumu (ieško naudos), tačiau pats jame nedalyvauja.

Iš kitos pusės, dėl to, kad žmogus įgyvendina tik teises, bet ne pareigas, turėtų būti kaltinama ir pati **sistema**, nes, kaip pažymi Bitinas, Papirtis (2010), ji „*neigiamai veikia asmeninę atsakomybę, neskatina užimtumo*“ (p. 40). Atsakomybė neskatinama dėl to, kad teisių ir pareigų subjektas nėra tas pats asmuo: „pareigas, kuriomis teisių turėtojas privalėtų legalizuoti savo subjektinę teisę į tam tikrą gėrį, perima kitas subjektas [valstybė, visuomenė, kitas socialinis darinys]“ (*Ibid*, p. 42), o tai reiškia, kad, nors Konstitucija nedraudžia įstatymų leidėjui įstatymu nustatyti tokių sąlygų, kad būtų skatinama asmeninė atsakomybė, valstybė šiuo metu turi daugiau pareigų (net jeigu tos pareigos yra tik *sušvelninti* neigiamą poveikį) negu subjektyvių teisių turėtojai, – ir todėl piliečiai sąmoningai (!) nesiima veiksmų, kad jų statusas pasikeistų.

Kita priežastis, kodėl asmeninė atsakomybė nėra skatinama, galėtų būti ta, jog sankcijos už neteisėtą elgesį yra ribotos, pavyzdžiui, Valstybinio socialinio draudimo įstatyme (1991) yra pasakyta, jog nedarbo socialinio draudimo išmokų gavėjai privalo „laiku pateikti (...) *teisingą* informaciją, reikalingą socialiniam draudimui vykdyti“ (15 straipsnis), kas leidžia daryti prielaidą, jog nedera slėpti įsidarbinimo fakto, tačiau atsakomybė už priešingų veiksmų atlikimą nenumatyta. 18 straipsnyje teigiama, jog, neteisėtai išmokėjus socialinio draudimo išmokas (dėl gavėjų kaltės), susidariusi permoka turėtų būti *išieškota* Fondo valdybos teritorinio skyriaus direktoriaus sprendimu, tačiau nuobaudos vėlgi nėra įtvirtintos. Taigi, galima tvirtinti, jog tokių pašalpų gavėjų elgseną stipriai veikia ***teisiniai-politiniai veiksniai***, o tiksliau – įstatymų spragos.

Kalbant apie „nulines“ pastangas įsidarbinti, reikėtų paminėti ***pasiekiamumo euristiką***, kuri byloja, jog žmonės labiau reaguoja į tuos įvykius, kurie įvyksta jų artimiesiems. Tai reiškia, jog piliečiai neretai nesistengia susirasti darbo dėl to, jog tokią elgseną „skatina“ aplinkiniai, kitaip tariant, pasireiškia grupinis mąstymas. ***Grupių įtaka*** gali būti aiškinama tuo, jog žmogus nuo pat pradžios gyveno tarp kitų žmonių, todėl įprato veikti drauge su kitais individualiais – tai buvo esminė išgyvenimo sąlyga. Dėl to, net šiuolaikinis *homo sapiens* negali būti visiškai nepriklausomas, nes jo sprendimus vis dar lemia kitų žmonių nuomonė. Vadinasi, tiek neoficialiai dirbančiam, tiek ir visai nedirbančiam asmeniui išmokos gali reikėti vien dėl to, kad jo aplinkos žmonės nepasinaudojimo „nemokamais“ pinigų šaltiniais nepalaikytų kvailu žingsniu.

Reikėtų pridurti, jog nedirbančius ir gaunančius išmokas žmones, grupių įtaka paveikia taip, kad jie apskritai nebesupranta darbo prasmės, arba, kaip teigia Guogis, Gruževskis (2010), „***nesuvokia darbo kaip vidinio žmogaus poreikio***“ (p. 31), t. y. asmeninių pastangų tikslui pasiekti prasmės. Šitaip labai dažnai nutinka socialinės rizikos šeimose, kuriose „dėl menko tėvų išprusimo, dorovės vertybių nuosmukio (...) formuojasi (...) *savo jėgomis nepasitikintys, nesaugiai besijaučiantys individai*“ (Kondrotaitė 2006, p. 58): aplink matydami tik tokį gyvenimo modelį, kuris pripažįsta tinginystę, melą ir atskirtį, tokie žmonės net ir užaugę tenkina pirminius poreikius, visiškai ignoruodami saugumo jausmą, pripažinimą ar savirealizaciją.

Iš kitos pusės, poreikio darbui galima nebejausti dėl to, kad dirbti gali tapti ekonomiškai nenaudinga: įsidarbinus už minimalų uždarbį, buvusio bedarbio pajamos [dėl atsiradusių papildomų išlaidų] paprastai padidėja nežymiai, todėl, natūralu, jog išlikti ekonomiškai neaktyviais tokie žmonės stengiasi kuo ilgiau (Skučienė, Moskvina 2009). Reikėtų pastebėti, jog šiai situacijai apibūdinti dažnai yra vartojama „***skurdo spąstų***“ sąvoka, kuri byloja, jog, didėjant asmens nominaliosioms pajamoms, tikroji jo finansinė padėtis – *dėl išmokų mokėjimo nutraukimo* – gerėja nežymiai, ir dėl to žmogaus statusas realiai nepakinta. Be to, priešingai nei socialinės išmokos, nuo kurių jokie mokesčiai nėra atskaitomi (už bedarbį mokesčius moka valstybė), darbo pajamos Lietuvoje apmokestinamos 15 proc. gyventojų pajamų mokesčio tarifu, 6 proc. sveikatos draudimu bei 3 proc. įmokomis Sodrai, – o tai reiškia, jog skirtumas tarp šių pajamų formų lieka tik toks, jog, dirbant už „minimumą“, prarandamas ***laisvalaikis***, kurį būtų galima skirti nelegaliam darbui.

Kalbant apie laiką, reikėtų pasakyti, jog kartais pasirinkimui gyventi iš socialinės apsaugos lėšų įtaką daro *išmokos mokėjimo trukmė*, kuri, kuo yra ilgesnė, tuo patrauklesnė dirbti nenorinčiam žmogui (*Ibid*). Vadinasi, jei asmuo, kurio poreikiai yra minimalūs, gali pakankamai ilgai išgyventi iš nedarbo socialinio draudimo išmokų (Lietuvoje bedarbio pašalpa mokama iki 6-9 mėn.) ir / ar socialinės paramos (Lietuvoje socialinė parama teikiama tol, kol išlaikoma teisė į jos gavimą, o nuo 36 mėn. – pradedama mažinti), jis stengsis įgyti tokią teisę ir kitą kartą – tačiau ne tam, kad pasidėtų „pamatus“ savo gerovei kurti, o tam, kad pasinaudotų kitų sukurtą, – *nemokama*, – gerove. Apie tai byloja ir Okunevičiūtės-Neverauskienės, Pocius atlikti tyrimai (2003), kurie atskleidė, jog „*ilgalaikiai bedarbiai teikia prioritetą ne profesiniam tobulėjimui, bet viešiesiems ar laikiniems darbams, nesusijusiems (...) su jų kvalifikacijos kėlimu*“ (p. 47).

Apibendrinant, galima teigti, jog sąmoningų-neracionalių išmokų gavėjų elgseną labiausiai veikia tie veiksniai, kurie yra susiję su žmogaus morale ir kitomis vertybėmis, todėl, natūralu, jog, neturint stiprių vidinių nuostatų, pajamų siekiama gauti lengviausiu keliu, t. y. pasinaudojant socialinės apsaugos sistema. Kadangi tokiems žmonėms trūksta motyvacijos *dirbti ir užsidirbti sąžiningu būdu*, galima daryti prielaidą, jog jie tampa itin pavojinga jėga tiek sau, tiek ir aplinkiniams: pavojinga sau, nes šitaip galima žlugti kaip asmenybėms, o kitiems – dėl to, kad sudaromos sąlygos plisti šiam reiškiniui į šalis (per grupių įtaką).

„Neapsisprendėlių“ elgseną lemiantys veiksniai. Kalbant apie ribotai racionalios elgsenos išmokų gavėjus, reikėtų pasakyti, jog jie sprendimus priima atsitiktinai, todėl reikėtų aptarti tuos veiksnius, kurie atsiranda iš žmogaus – kaip asmenybės. Akivaizdu, jog atsitiktinai priimti sprendimai susiję su tuo, jog žmogus arba neturi ateities vizijos, arba nėra pakankamai subrendęs. Kadangi tokios savybės yra būdingos jaunimui, galima daryti prielaidą, jog jaunatviškas maksimalizmas, kuris vėliau virsta minimalizmu, yra pirmasis veiksnys, nulemiantis šios grupės atstovų pasirinkimą gyventi iš socialinės apsaugos lėšų.

Apie **jaunatviško maksimalizmo** pasekmes kalba Guogis, Bitinas (2011), kurie teigia, jog jaunesni darbuotojai „dažnai negalvoja apie taupymą ir išmokas senatvėje, todėl lengviau susitaria su darbdaviu dėl dalies atlyginimo mokėjimo nelegaliai“ (p. 565). Nors autoriai tiesiogiai ir nepaliečia nedarbo draudimo išmokų ar socialinės paramos, – *kaip galimų įplaukų formavimo šaltinių*, – klausimo, jie pastebi svarbų dalyką: jaunimas yra linkęs ne tik *vaikytis naudos* (!), bet ir *gyventi šia akimirka*. Tai reiškia, jog šiems žmonėms yra būdingas nuokrypis nuo racionalios elgsenos, t. y. **reprezentatyvumo euristika**, kuris byloja, jog, neįvertinus ateities tendencijų, priimami netinkami sprendimai, pavyzdžiui, remti šešėlinę ekonomiką.

Pripažįstant šešėlinę ekonomiką kaip *visuotinę gėrį*, susiformuoja ir specifinis mąstymas, todėl toliau būtų galima kalbėti apie tam tikrą **protesto formą prieš valstybės vykdomą politiką**: manant, jog valstybė mokesčių pavidalu (tiek tiesioginių, tiek ir netiesioginių) pasiima per didelę dalį asmens gaunamų pajamų, kyla noras prarastus pinigus susigrąžinti kitais būdais, t. y.: pasinaudojus „vokeliais“, nuslėpti ar sumažinti oficialiąsias pajamas ir tokiu būdu įgyti, t. y. susikurti, teisę į piniginę ir / ar natūrinę socialinę paramą.

Reikėtų akcentuoti, jog protestas gali atsirasti ne tik prieš vykdomą mokesčių politiką, bet ir prieš *nedidelį darbo užmokestį*, traktuojant tai kaip **orumo pažeidimą**: jauni, ir ypač neseniai studijas baigę, žmonės save yra linkę laikyti vertais geriausio, todėl mieliau renkasi bent trumpam pagyventi iš socialinės apsaugos lėšų, nei dirbti už minimalų atlygį. Tačiau, mūsų suvokimu, pajamų dydis nėra vienintelis orumą žeidžiantis faktas: Okunevičiūtės-Neveauskienės, Moksvinos, (2008) atlikti tyrimai parodė, jog jaunimui dažnai siūlomas „juodas“ *fizinis darbas* arba darbas, *nereikalaujantis kvalifikacijos*, todėl tai gali būti kita priežastis, kodėl dedamos pastangos neįsiliesti į darbo rinką – žmonės save vertina geriau negu darbdaviai.

Mūsų manymu, **perdėta saviklio** yra būtent ta savybė, kuri žmogų verčia tapti bedarbiu ne vieną, o keletą kartų: neturėdamas pakankamos **kompetencijos** ir *nesugebėdamas priimti jo poreikių neatitinkančio darbo*, toks pilietis yra „priverstas“ pasitraukti iš bedarbių gretų⁸ ir, po kiek laiko, kartoti ciklą iš pradžių, t. y. registruotis teritorinėje darbo biržoje ir iš naujo įgyti teisę į išmokos gavimą⁹. Reikėtų pažymėti, jog kitą kartą toks žmogus gali sugrįžti jau dėl kitos priežasties, tačiau vėlgi trumpam – kol pakis aplinkybės.

Viena iš tokių priežasčių galėtų būti **nenorėjimas sekti paskui naujus mokslo pasiekimus** (Potrafke 2012), kuris šio tipo žmones paverčia ne savo gyvenimo valdovais, o pavaldiniais, kitaip tariant: kadangi tokie žmonės nenori tobulėti, dirbti jie gali tik tada, kai jų (su savo trūkumais ir ribotumais) pageidauja rinkai; o kai rinkai jų nereikia, žmonės yra priversti gyventi iš kitų pajamų šaltinių, pavyzdžiui, socialinės apsaugos lėšų. Tai tik patvirtina jau išsakytą mintį, jog kai kuriuos asmenis priklausomais nuo valstybės lėšų daro jų vidiniai bruožai, kurie pradeda formuotis ankstyvuosiuose žmogaus raidos etapuose.

Skučienė (2008) pastebi, jog „*vaikai iš nepasiturinčių šeimų*, ateidami į mokyklą, dažniau *stokoja elgesio žinių, turi mažesnius ugdymo pasiekimus ir motyvaciją*“ (p. 27), o tai byloja, jog **aplinka, kurioje bręsta žmogus**, yra vienas tų veiksnių, kuris lemia ateities sprendimus. Vadinasi, nenoras keistis, dėl kurio pakliūvama į mažai apmokamo darbo spąstus, gali būti praeities aplinkybių pasekmė, pavyzdžiui, menkų paskatų [iš išorės] mokytis rezultatas (Kangas, Palme 2009). Iš kitos pusės, elgsenai kur kas didesnę įtaką gali daryti toji **aplinka, kurioje funkcionuoja individas**, o tai reiškia, jog sprendimą tapti išmokų gavėju žmogus gali priimti, tiesiog įvykus pokyčiams, kurie nebūtinai turi būti susiję su pokyčiais darbo rinkoje.

Apibendrinant, reikėtų pasakyti, jog ribotai racionalių, taip pat kaip ir neracionalių, išmokų gavėjų elgsenai didžiausią įtaką daro vidiniai asmenybės bruožai, tik jie šiuo atveju daugiau yra susiję su jaunu žmogaus amžiumi nei su moralinėmis vertybėmis, kurioms formuotis reikia daugiau laiko. Pernelyg gerai galvodami apie save, tačiau nemokėdami tinkamai įvertinti ilgalaikių tendencijų, tokie žmonės yra linkę visko neapmąstyti ir gyventi šia akimirka, kas paskatina rinktis nesunkiai pasiekiamus pajamų šaltinius.

⁸ Nedarbo draudimo išmokos mokėjimas yra nutraukiamas, jeigu per nedarbo draudimo išmokos mokėjimo laikotarpį bedarbis atsisako jam siūlomo tinkamo darbo (Nedarbo socialinio draudimo įstatymas 2004, 11 straipsnis).

⁹ Nedarbo draudimo išmoka iš naujo gali būti paskirta po 12 mėnesių nuo sprendimo nutraukti jos mokėjimą dienos, bedarbiui iš naujo įgijus teisę į nedarbo draudimo išmokos gavimą (Nedarbo socialinio draudimo įstatymas 2004, 12 straipsnis).

2. GYVENTOJŲ FINANSINĖS ELGSENOS VERTINIMO METODOLOGIJA

Žinant, jog individų finansiniams sprendimams įtaką darantys veiksniai kiekvienu atveju gali skirtis, tampa akivaizdu, jog, norint tinkamai įvertinti socialinių išmokų gavėjų elgseną, būtina ne tik nustatyti jos pobūdį, bet ir suvokti finansinę elgseną nulėmusių veiksnių poveikį ir priežastinius jų ryšius. Taigi toliau darbe gvildenami finansinės elgsenos vertinimo aspektai bei formuojamas elgsenos įvertinimo modelis.

2.1. Gyventojų finansinės elgsenos vertinimo sudėtingumas

Bendru požiūriu *vertinimas* gali būti suprantamas kaip „*sisteminis procesas, kurio metu nustatoma vertinamo objekto vertė, svarba, svoris, reikšmė* ar kiti parametrai, *lyginant su pasirinktu standartu (...) ir taikant apibrėžtus (...) kriterijus ir metodiką*“ (Navickas, Malakauskaitė 2010, p. 6). Iš to, kas aptarta, nėra sunku suvokti, jog vertinimo negalima grįsti subjektyvia nuomone – *jis turi būti atliktas, paisant tam tikrų taisyklių ir nuoseklumo*, – o tai reiškia, jog vertinimas, kurio paskirtis, iš pirmo žvilgsnio, atrodo paprasta, t. y. nustatyti vertinamo objekto poziciją panašaus į jį objekto atžvilgiu, iš tiesų yra sudėtingas procesas.

Sudėtingumas, pirmiausia, gali būti grindžiamas tuo, jog neretai yra *sunku parinkti etaloną*, nes jis, siekiant nepažeisti palyginamumo principo, turi pasižymėti tomis pačiomis savybėmis kaip ir vertinamas objektas. Be to, palyginamojo objekto svoris turi būti (pageidautina) geresnis nei vertinamo objekto, nes etalonas paprastai yra siejamas su pavyzdžiu, į kurį reikėtų lygiuotis. Kita priežastis, kodėl vertinimas yra sudėtingas, gali būti ta, jog *informaciją vertinimui būtina rinkti apie abu objektus, kuri, dažniausiai, nėra vienodai patikima ir prieinama tam pačiam informacijos vartotojui*. Tai reiškia, jog informacijos rinkimo ir apdorojimo procese galima susidurti su apribojimais, kurie gali paveikti vertinimo rezultatus. Taip pat reikėtų pasakyti, jog, netgi *vertinant tą patį objektą, galima gauti visiškai skirtingas išvadas*, nes rezultatai priklauso ne tik nuo metodikos aprėpties, bet ir nuo to, kokie kriterijai (nesant jų apibrėžtumo) vertinami.

Kalbant apie konkretaus objekto, t. y. *gyventojų finansinės elgsenos, vertinimą*, reiktų pastebėti, jog tiek ekonominėje, tiek finansinėje literatūroje *pasigendama metodologiškai pagrįstų modelių*, kuriais būtų galima remtis, siekiant įvertinti individų finansinę elgseną. Taip yra dėl to, jog, tyrinėjant elgseną finansų srityje, paprastai yra siekiama ne nustatyti kiekybinę išraišką (vertę, svarbą, svorį), o išsiaiškinti pokyčius individų priimamuose finansiniuose sprendimuose, kuriems atskleisti nereikia jokio matematinio aparato. Be to, dažniausiai yra žiūrima, kokie veiksniai *tam tikru klausimu* daro įtaką *didesnei* asmenų grupei, kas reiškia, jog *norima ne matyti reiškinių kaip visumą, o išvelgti pagrindines tendencijas atskirose jos dalyse*.

Mūsų manymu, toks, *supaprastintas*, požiūris į individų finansinės elgsenos vertinimą tampa visiškai neadekvatus vertinimui keliamiems reikalavimams, todėl atsiranda poreikis parinkti arba suformuoti tokį finansinės elgsenos įvertinimo modelį, kuriuo būtų galima: ne tik 1) nustatyti finansinės elgsenos pobūdį; bet ir 2) apskaičiuoti ją nulėmusių veiksnių įtakos dydį; bei 3) palyginti visa tai su pasirinktu standartu.

Svarbu pabrėžti, jog finansinės elgsenos tyrimą komplikuoja ne tik tai, kad teorinėje plotmėje nėra tinkamo modelio, bet ir tai, kad susiduriama su *apribojimais praktiniu lygmeniu*, t. y., vertinant gyventojų finansinę elgseną, *informaciją reikia rinkti apie labai specifinius žmogui dalykus*, – ir ypatingai socialinės apsaugos srityje, – kuri gali būti neprieinama informacijos rinkėjui. Be to, dažniausiai tokia informacija neturi skaitinės išraiškos, o tai reiškia, kad, *norint palyginti ją su kitu objektu, reikia atlikti transformaciją*.

Kadangi tokios transformacijos neįmanoma atlikti automatiškai, jos kokybė priklauso nuo vertintojo gebėjimo interpretuoti informaciją ir jo suvokimo (apie patį reiškinių) laipsnio – tai reiškia, jog *finansinės elgsenos vertinimas negali būti visiškai nešališkas*. Subjektyvumo neišvengiama dar ir dėl to, kad, nesant kriterijų apibrėžties (*teorinio lygmens apribojimas*), veiksnius vertinimui privalo pateikti pats vertintojas, kurių pasirinkimas labai *priklauso nuo to, kaip yra traktuojama gyventojų finansinės elgsenos koncepcija*.

Taip pat reikėtų paminėti, jog, vertinant gyventojų finansinę elgseną, yra labai *sudėtinga identifikuoti etaloną*, kadangi, tiriant visumą, pavyzdžiui, konkrečios šalies piliečių elgseną socialinės apsaugos srityje, etalonu reikia rinktis kitą – palyginamą – visumą, pavyzdžiui, kitos valstybės piliečių elgseną toje pačioje srityje, apie kurią *gali būti sunku surinkti informaciją – tiek laiko, tiek ir piniginių išteklių imlumo prasme*. Dėl šios priežasties etalono sąvoką reiktų išplėsti ir palyginamąjį objektą rinktis, remiantis nauja samprata.

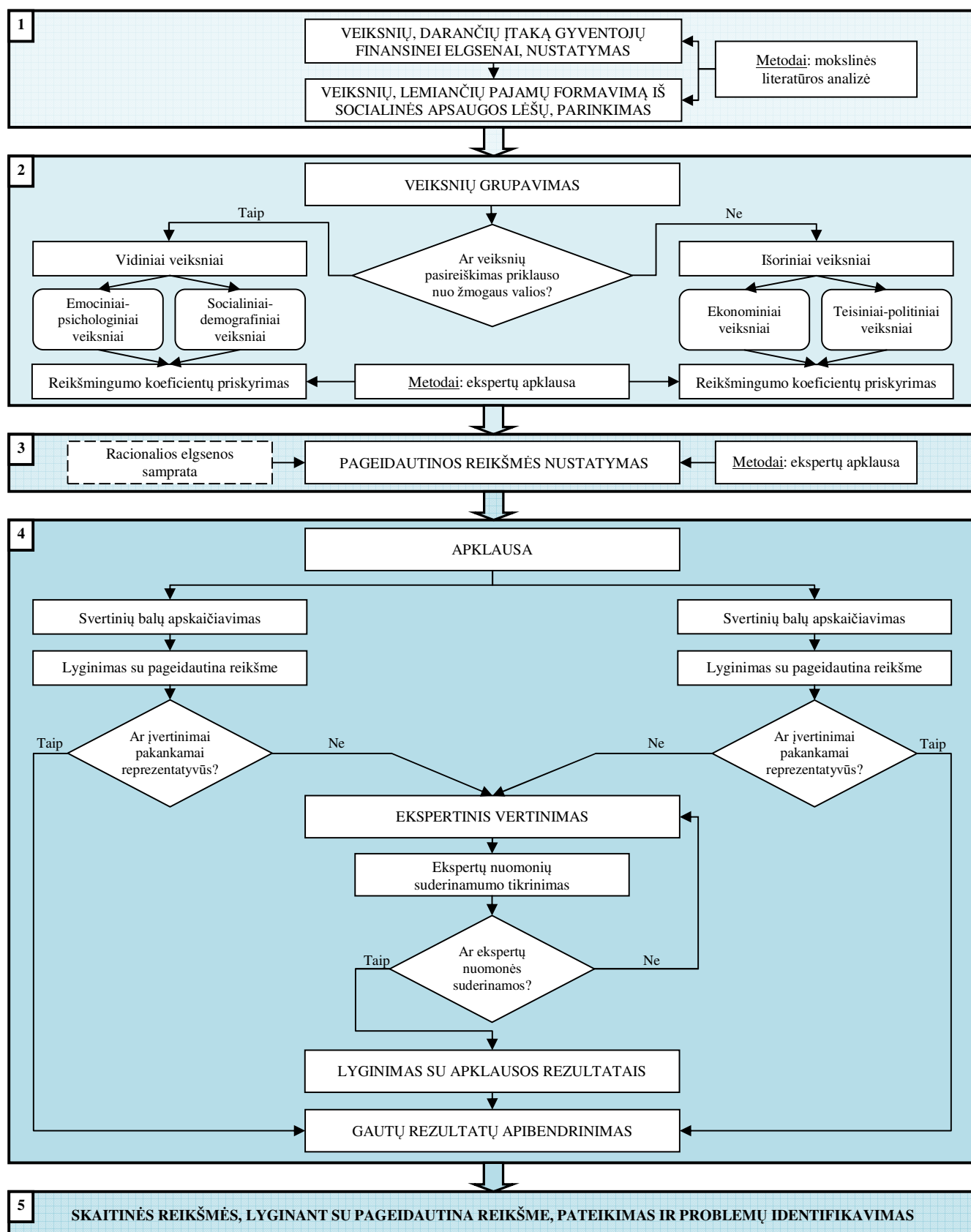
Apibendrinant, galima teigti, jog gyventojų finansinės elgsenos vertinimas yra lydimas įvairių – *tiek teorinio, tiek ir praktinio pobūdžio* – apribojimų, todėl, siekiant visapusiškai įvertinti finansinius individų sprendimus, nepakanka modifikuoti esamų modelių. Taigi, atsiranda būtinybė suformuoti tokį finansinės elgsenos įvertinimo modelį, kuris, pašalinus kiek įmanoma daugiau kliūčių, leistų daryti *pagrįstas* išvadas.

2.2. Teorinis socialinių išmokų gavėjų finansinės elgsenos vertinimo modelis

Atsižvelgus į išskirtus gyventojų finansinės elgsenos vertinimo apribojimus, galima daryti prielaidą, jog, norint sukurti tinkamą finansinės elgsenos įvertinimo modelį, svarbiausia yra nuspręsti: 1) koku būdu rinkti informaciją, reikalingą elgsenai įvertinti; bei 2) kokį etaloną pasirinkti kaip palyginamąjį pagrindą.

Akivaizdu, jog, tiriant *individų* priimamus finansinius sprendimus, *labiausiai patikimas informacijos šaltinis yra patys žmonės*, priimančys sprendimus ir žinantys tų sprendimų motyvus, todėl, galima tvirtinti, jog, bene, vienintelė galima elgsenos vertinimo priemonė yra anketinė apklausa arba pokalbis su atrinktais individais, dalyvaujant vertintojui, – šitaip galima ne tik gauti informacijos, bet ir įsitikinti jos pagrįstumu.

Suvokiant, jog, vertinant elgseną, svarbiausiais tampa sprendimų motyvai, galima teigti, jog skaitinė jų reikšmė turėtų geriau perteikti įtakos dydį – tai reiškia, jog klausimus populiacijai reiktų pateikti tokia forma, kad atsakymus būtų galima paversti *skaičiais, palyginamais* su standartu. Jau minėta, jog „lyginti“ reiškia nustatyti vertinamo objekto vertę etalono atžvilgiu. Kadangi tokia samprata neįpareigoja rinktis realiai egzistuojančio objekto, darytina prielaida, jog lyginti galima ir su pageidautina reikšme (žr. 9 pav.).

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės

9 pav. Teorinis socialinių išmokų gavėjų finansinės elgsenos vertinimo modelis

Kaip matome iš suformuoto modelio, socialinių išmokų gavėjų finansinės elgsenos vertinimas apims penkis etapus: pirmasis bus skirtas aktualiems veiksniams, remiantis mokslinių šaltinių analize, nustatyti; antrasis – veiksniams sugrupuoti; trečiasis – pageidautinai reikšmei apibrėžti; o ketvirtasis taps finansinių sprendimų įvertinimo pagrindu, leidžiančiu penktame etape identifikuoti: 1) finansinės nedarbo draudimo išmokų bei socialinės paramos gavėjų elgsenos pobūdį; 2) skaitinę tokios elgsenos išraišką racionalumo atžvilgiu; bei 3) pagrindines gyventojų finansinės elgsenos problemas socialinės apsaugos srityje.

Reikėtų atkreipti dėmesį, jog modelis yra paremtas dviem pirminio tyrimo metodais, t. y. paprasta anketine apklausa ir ekspertine apklausa, kurios panaudojimas turėtų priklausyti nuo to, kiek patikimi bus pirmojo tyrimo rezultatai: jei bus manoma, jog išmokų gavėjų atsakymai neparodo teisingo „vaizdo“, tada reikės atlikti ekspertinę apklausą, t. y. pritaikyti tokį metodą, kuris leidžia ne tik išsiaiškinti savo srities specialistų nuomones, bet ir, suderinus jas, pateikti bendrą suvokimą apie konkretaus reiškinių ypatybes.

2.3. Statistiniams tyrimams keliama reikalavimai ir jų įgyvendinimas

Kalbant apie pačių statistinių tyrimų atlikimo procesą, reikėtų pasakyti, jog, siekiant gauti patikimas išvadas, būtina paisyti tam tikrų taisyklių, kurie dažniausiai yra susiję su generalinės aibės, t. y. visumos, apibrėžimu ir imties dydžio nustatymu. Remiantis Rudzkiene (2005), atliekant statistinį tyrimą, paprastai yra tirama tam tikrų objektų ar individų grupė, t. y. *aibė* mus dominančių objektų, iš kurių atrenkama *imtis* tyrimui, – tai reiškia, jog, nepaisant to, kad išvadas siekiama padaryti apie visą generalinę aibę, (šiuo atveju, apie nedarbo draudimo išmokas ir / ar socialinę paramą gaunančius Lietuvos piliečius), duomenis pakanka rinkti apie visumos dalį, tačiau ji [visumos dalis] turėtų būti *kruopščiai atrinkta* ir *reprezentatyvi*.

Pagrindinė *imties reprezentatyvumo užtikrinimo sąlyga* yra jos *atsitiktinis parinkimas* iš generalinės aibės (*Ibid*), todėl, atsižvelgiant į tai, imtį šiame darbe būtų tikslinga parinkti, taikant *paprastą tikimybinę atranką*, t. y. tokį imties sudarymo būdą, kuomet visi generalinės aibės elementai turi galimybę pakliūti į imtį, – kadangi yra parenkami visiškai atsitiktinai. Šiam tikslui anketas reikėtų „paskleisti“ kiek įmanoma įvairesniais būdais ir kanalais, kad jos būtų prieinamos skirtingo amžiaus ir išsilavinimo lygio žmonėms.

Reikėtų atkreipti dėmesį, jog, tiksliai apibrėžus generalinę aibę, imties dydį tampa nesunku nustatyti, kadangi jį galima tiesiog apskaičiuoti, pritaikius nesudėtingą, t. y. *Schwarze* (1993), formulę (*Ibid*):

$$n = \frac{N \times 1,96^2 \times p \times q}{\varepsilon^2 \times (N - 1) + 1,96^2 \times p \times q}; \quad (1)$$

čia: N – generalinė aibė; ε – pageidautinas tikslumas (paprastai 0,05); p – numatoma įvykio baigmės tikimybė, kad nagrinėjamas požymis pasireikš tiriamoje generalinėje aibėje (dažniausiai imama blogiausio varianto tikimybė, kad požymis yra būdingas pusei, t. y. 50 proc., generalinės aibės, todėl naudojama 0,5); q – tikimybė, kad nagrinėjamas požymis nepasireikš tiriamoje generalinėje aibėje ($q = 1 - p = 0,5$).

Kalbant apie *tiriamos visumos dydį*, reikėtų pasakyti, jog, remiantis socialinės statistikos rodikliais, 2011 m. registruotų bedarbių skaičius Lietuvoje siekė¹⁰ 247 tūkst., o socialinę paramą gavo¹¹ 584 tūkst. gyventojų (iš jų: 221 tūkst. gavo socialines pašalpas; 142 tūkst. moksleivių buvo aprūpinti nemokamu maitinimu mokykloje; 221 tūkst. gavo kompensacijas už būsto šildymą), t. y. iš viso nedarbo socialinio draudimo išmokomis bei socialine parama naudojosi apie 831 tūkstantis individų. Tačiau, būtina atkreipti dėmesį, jog šeimų, kurių materialinė padėtis buvo itin prasto lygio, nariai galėjo įgyti (ir, tikriausiai, įgijo) teisę netgi į keleto skirtingų valstybės finansuojamų išmokų gavimą (dėl lėšų vienam šeimos ūkio nariui nepakankamumo) – o tai įpareigoja koreguoti tiriamos visumos dydį, naikinant pasikartojančius objektus.

Suvokiant, jog didžiausia tikimybė *vienu metu gauti keletą socialinių išmokų* yra galima tose žmonių grupėse, kurios be išmokų daugiau neturi jokių pajamų šaltinių ir kurių didžiąją dalį sudaro dar negalintys dirbti asmenys, t. y. vaikai (skiriant socialinę paramą, išmokos vaikams į šeimos pajamas neįskaitomos¹²), tampa akivaizdu, jog dubliuotis turėtų tie individai, kurie patenka į taip vadinamą „*daugiavaikių šeimų*“, kuriose nė vienas iš tėvų negauna pajamų, *kategoriją*. Deja, dėl oficialiosios statistikos trūkumo, sunku pasakyti, kiek realiai yra tokių šeimų, kuriose ne tik nedirba nė vienas šeimos narys, bet ir tuo pačiu gauna skirtingas socialines išmokas, todėl tai negali tapti pakankamu pagrindu mažinti generalinės aibės dydį.

Šiek tiek kitokia situacija yra su socialines pašalpas gaunančiais individais: *kadangi nepasiturintys žmonės privalo mokėti tik tam tikrą dalį kai kurių būsto išlaikymo išlaidų*, pavyzdžiui, penktadalį skirtumo tarp bendrai gyvenančių asmenų pajamų ir valstybės remiamų pajamų, skaičiuojant kompensaciją už būsto naudingojo ploto šildymą¹³, *mokėtina tokių išlaidų suma dažnai tampa „nulinė“, nes šeimų, gaunančių tik socialines pašalpas, pajamos paprastai būna lygios valstybės remiamoms pajamoms*. Tai leidžia daryti išvadą, jog socialinės paramos gavėjų skaičių tikslinga būtų sumažinti bent trečdaliu, kadangi iš socialines pašalpas gaunančių žmonių didžioji dalis gauna kompensacijas, o kai kurie jų – ir nemokamą maitinimą.

Taigi, apibrėžus generalinę aibę, t. y. nustačius, jog į ją turėtų patekti **636 tūkst. individų** (247 tūkst. nedarbo socialinio draudimo išmokų gavėjai ir 389 tūkst. socialinę paramą gaunantys žmonės); pasirinkus 95 proc. patikimumo lygmenį su 5 proc. paklaida; ir įstačius visa tai į (1) formulę, galima teigti, jog **reikia apklausti 384 nedarbo socialinio draudimo išmokų ir / ar socialinės paramos gavėjus**, kad būtų galima gauti reprezentatyvius duomenis, reikalingus išvadoms apie visą generalinę aibę padaryti. Būtina atkreipti dėmesį, jog, netgi priskyrus generalinei aibei visus 831 tūkst. individų, skaičiuojant imties dydį, rezultatas neturėtų pakisti, – o tai reiškia, jog bet kuriuo atveju nustatytas imties dydis yra teisingas ir optimalus.

¹⁰ Lietuvos socialinis žemėlapis. Socialinės statistikos rodikliai: *socialiniai-ekonominiai rodikliai* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 09 03].

¹¹ Lietuvos socialinis žemėlapis. Socialinės statistikos rodikliai: *socialinės paramos naudojimo rodikliai* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 09 03].

¹² Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymo (2003) 17 straipsnis.

¹³ Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymo (2003) 7 straipsnis.

Kalbant apie ekspertinę apklausą, reikėtų pabrėžti, jog *ekspertinio vertinimo patikimumas* priklauso nuo ekspertų grupės dydžio; jų sudėties pagal specialybes; bei individualių ekspertų savybių (Rudzkienė 2005). Atkreiptinas dėmesys, jog, *didėjant ekspertų skaičiui, vertinimo patikimumas ženkliai didėja tik iki tam tikros ribos*, todėl, atliekant ekspertų apklausą, nebūtina siekti to paties patikimumo lygmens, kaip ir atliekant anketinę apklausą: jei ketvirtasis ekspertas patikimumą padidina iki 75 proc., penktojo eksperto indėlis yra tik 5 proc., todėl, mūsų požiūriu, *optimalus respondentų skaičius turėtų būti nuo 7 iki 10*, kas vertinimui suteiktų 85-90 proc. patikimumo lygmenį (*Ibid*). Kalbant apie ekspertų sudėtį (ir individualias jų savybes), reiktų pasakyti, jog apklausti tikslinga būtų tuos asmenis, kurie arba teikia socialines išmokas, arba turi kitokį kontaktą su socialinių išmokų gavėjais, – *ir dėl to geba suvokti atliktų sprendimų motyvus*.

Atkreiptinas dėmesys, jog ekspertinis vertinimas taipogi remiasi prielaida, jog patikimos išvados gali būti gautos tik, esant ekspertų *nuomonių suderinamumui*, vadinasi, darbo eigoje gali reikėti atlikti keletą papildomų žingsnių, kuriais būtų įsitikinta, jog vertinimai yra panašūs, – taigi ir tinkami išvadoms pateikti.

1 žingsnis: suformuluojamos hipotezės:

H_0 : ekspertų vertinimai prieštaringi (konkordancijos koeficientas lygus nuliui, t. y. $W = 0$);

H_A : ekspertų vertinimai panašūs (konkordancijos koeficientas nelygus nuliui, t. y. $W \neq 0$).

2 žingsnis: apskaičiuojamas konkordancijos koeficientas (kai ekspertų yra daugiau nei 2, tuomet yra skaičiuojamas *Kendall* konkordancijos koeficientas (W)):

$$W = \frac{12S^2}{m^2(k^3 - k)}; \quad (2)$$

čia: S^2 – nuokrypio nuo rangų vidurkio kvadratų suma; m – ekspertų skaičius; k – objektų skaičius.

Nuokrypio nuo rangų vidurkio kvadratų suma (S^2) apskaičiuojama pagal tokią formulę:

$$S^2 = \sum_{j=1}^k \left(\sum_{i=1}^m x_{ij} - a \right)^2; \quad (3)$$

čia: a – rangų sumų vidurkis, kurį galima apskaičiuoti pagal tokią formulę:

$$a = 0,5 m (k + 1); \quad (4)$$

3 žingsnis: tikrinamas konkordancijos koeficiento reikšmingumas. Tai atliekama, taikant χ^2 kriterijų: jeigu apskaičiuota statistikos $W \times m \times (k - 1)$ reikšmė (turinti χ^2 skirstinį su $f = k - 1$ laisvės laipsniu) prie pasirinkto reikšmingumo lygmens α ir laisvės laipsnių skaičiaus f viršija kritinę reikšmę ($\chi^2_{krit.}$), tuomet hipotezė H_0 , kad ekspertų vertinimai prieštaringi, yra atmetama, ir daroma išvada, jog ekspertų nuomonės suderinamos (esant priešingai situacijai, daromas pakartotinis vertinimas, kurio metu ekspertai nuomonę keičia, paisydami kolegų argumentų) – *tai, remiantis ekspertų vertinimais ir pastebėjimais, leis atskleisti nagrinėjamo reiškinių ypatybes ir pateikti pagrįstas išvadas, lyginant su pirmojo tyrimo rezultatais*.

3. NEDARBO SOCIALINIO DRAUDIMO IŠMOKAS IR / AR SOCIALINĘ PARAMĄ GAUNANČIŲ LIETUVOS GYVENTOJŲ FINANSINĖS ELGSENOS VERTINIMAS

Siekiant visapusiškai įvertinti bedarbių ir socialinės paramos gavėjų elgseną, pirmojoje darbo dalyje buvo sukurtas teorinis gyventojų finansinės elgsenos įvertinimo modelis, pagrįstas skirtingų veiksmų įtaka žmogaus pasirinkimui gyventi iš socialinės apsaugos lėšų. Kadangi, vadovaujantis šiuo modeliu, veiksmų įtakos dydis turėtų būti apskaičiuotas, atsižvelgiant į bedarbių bei socialinės paramos gavėjų nuomones, prieš atliekant elgsenos vertinimą, tikslinga būtų padaryti keletą svarbių žingsnių, t. y.: 1) remiantis atlikta mokslinių šaltinių analize, parinkti veiksmus vertinimui; ir 2) atsižvelgus į racionalios finansinės elgsenos sampratą, nustatyti (apskaičiuoti) rodiklį, atspindintį *tinkamą* finansinę elgseną socialinės apsaugos srityje.

3.1. Veiksmų, lemiančių pajamų formavimą iš socialinės apsaugos lėšų, parinkimas

Pirmojoje darbo dalyje, kalbant apie žmogaus pasirinkimui *pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų* įtaką darančius veiksmus, buvo padaryta išvada, jog mokslininkai nėra priėję bendros nuomonės, kokį veiksmų rinkinį reikėtų laikyti optimaliu, – mat, kiekvienas individas yra skirtingas, todėl ir sprendimų motyvai būna individualūs. Vis dėlto, pripažįstant, jog elgsena yra toks atsakas į įvairius dirgiklius, *kuris yra skatinamas* psichologinių vyksmų, galima teigti, jog, pirmiausia, dėmesys turėtų būti skiriamas tiems veiksmams, kurie yra susiję su vidiniais asmenybės bruožais ir kurie yra kontroliuoti paties individo.

Suvokiant, jog žmogaus sprendimai, arba pasirinkimai, yra labai priklausomi nuo požiūrio į konkretų gyvenimo reiškinį, tampa akivaizdu, jog socialinių išmokų gavėjų finansinei elgsenai didelės reikšmės turi žmonių siekiai ir „varomosios jėgos“, todėl į vertinimo procesą iš *emocinių-psichologinių veiksmų* reikėtų įtraukti: mentalines sąskaitas; mentalitetą; šeimyniškumą; poreikius; orumą; motyvus; saviklio vą; grupių įtaką; ir vertybes. Deramą dėmesį reikėtų skirti ir tiems veiksmams, kurie su žmogaus gebėjimais formuoti pajamas yra susiję tiesiogiai, t. y. *socialiniams-demografiniams* veiksmams, kurie ne tik atspindi žmogaus statusą visuomenėje (išsilavinimas; profesija; šeimos struktūra), bet ir prisideda prie jo kūrimo (gyvenimo būdas; jaunatviškas maksimalizmas) bei tam tikrų sprendimų priėmimo (kompetencija; darbo patirtis).

Kalbant apie veiksmus, kurių pasireiškimas nėra priklausomas nuo žmogaus valios, tačiau svarbus, formuojant įplaukų šaltinius, reikėtų akcentuoti, jog kiekvienam individui vienokią ar kitokią įtaką daro gyventojų užimtumo pokyčiai; šešėlinė ekonomika; santykinė mokesčių našta; socialinių išmokų dydžiai; jų mokėjimo trukmė, todėl į vertinimą tikslinga būtų įtraukti keletą *ekonominių veiksmų*. Netiesioginiams veiksmams taip pat būtų galima priskirti *teisinius-politinius* veiksmus, kurie, beveik nekisdami ar kisdami netinkama linkme, skatina žmones priimti netinkamus sprendimus. Iš tokių veiksmų paminėtini: socialinės apsaugos sistemos „įvaizdis“; teisės aktų spragos; bei požiūris į solidarumą, kitaip tariant, – tie veiksniai, kurie sudaro sąlygas socialinės apsaugos lėšomis pasinaudoti (lyg ir) teisėtai, tačiau ne visiškai pagrįstai.

Reikėtų pastebėti, jog, siekiant patikrinti hipotezę H_1 , kad didžioji dauguma bedarbių ir socialinės paramos gavėjų pajamas iš socialinės apsaugos lėšų formuoja arba nepagrįstai, arba neteisėtai, veiksniams reikėtų suteikti neigiamo pobūdžio formuluotes, – *tokiu būdu užtikrinant, jog hipotezė bus patvirtinta arba atmesta*, – nes, vertinant neigiamai išreikštus veiksnius, galima kritiškiau pažvelgti į savo paties priimtus sprendimus, ir dėl to perteikti aiškesnį suvokimą apie socialinių išmokų paskirtį ir vietą žmonių gyvenime.

Kadangi, vadovaujantis modeliu, veiksnų suformavimo procesas baigiasi reikšmingumo koeficientų veiksniams suteikimu, tikslinga būtų aptarti jų nustatymo ypatumus. Reiktų pabrėžti, jog, siekiant išvengti subjektyvumo, svorius veiksniams priskirti buvo patikėta ekspertams (žr. 3 priedą), t. y. žmonėms, kurie, turėdami glaudų darbinį ryšį su bedarbiais ir socialinės paramos gavėjais, buvo gebantys geriau įvertinti jų įtaką individų finansiniams sprendimams. *Principas* pasirinktas nesudėtingas: ekspertų paprašius priskirti veiksniams svorius pagal tai, kiek jie yra reikšmingi sprendimams pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų (kur: 1 – labai reikšmingi; 2 – vidutiniškai reikšmingi; 3 – mažai reikšmingi), buvo rasta *moda* (Mo), t. y. dažniausiai aibėje pasikartojusi reikšmė, kuri buvo transformuota į didesnę ar mažesnę koeficientą (K).

1 lentelė. Veiksnių, įtrauktų į vertinimo procesą, reikšmingumo koeficientai (K)

VIDINIAI VEIKSNIAI					
- A - (emociniai-psichologiniai)	Mo	K	- B - (socialiniai-demografiniai)	Mo	K
Mentalinės sąskaitos (a_1)	2	1,5	Menkas išsilavinimas (b_1)	1	2,0
„Sovietinis“ mentalitetas (a_2)	2	1,5	Nepaklausios profesija (b_2)	2	1,5
Amoralūs šeimyniškumas (a_3)	2	1,5	Kompetencijos stoka (b_3)	2	1,5
Minimalūs poreikiai (a_4)	2	1,5	Minimali darbo patirtis (b_4)	2	1,5
Orumo jausmas (a_5)	2	1,5	Didelė šeimos struktūra (b_5)	2	1,5
Motyvacijos stoka (a_6)	1	2,0	Jaunatviškas maksimalizmas (b_6)	2	1,5
Perdėta saviklioia (a_7)	2	1,5	Gyvenimo būdas (b_7)	3	1,0
Grupių įtaka (a_8)	3	1,0			
Materialios vertybės (a_9)	2	1,5			
IŠORINIAI VEIKSNIAI					
- C - (ekonominiai)	Mo	K	- D - (teisiniai-politiniai)	Mo	K
Neigiami užimtumo pokyčiai (c_1)	1	2,0	Socialinės apsaugos sistema (d_1)	1	2,0
Šešėlinė ekonomika (c_2)	2	1,5	Istatymų spragos (d_2)	1	2,0
Mokesčių našta (c_3)	2	1,5	Solidarumo stoka (d_3)	2	1,5
Skurdo „spąstai“ (c_4)	2	1,5			
Išmokos mokėjimo trukmė (c_5)	1	2,0			
ELGSENĄ ATSPINDINČIOS REIKŠMĖS:					
	5 – l. maža įtaka	4 – maža įtaka	3 – vidutinė įtaka	2 – didelė įtaka	1 – l. didelė įtaka
2,0	10,0	8,0	6,0	4,0	2,0
1,5	7,5	6,0	4,5	3,0	1,5
1,0	5,0	4,0	3,0	2,0	1,0

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis ekspertų vertinimais

Apibendrinant, reikėtų pasakyti, jog šitaip vertinimui „paruošti“ veiksniai (žr. 1 lent.) leis tiksliau ne tik nustatyti finansinės elgsenos pobūdį, bet ir pateikti skaitinę jos išraišką racionalumo atžvilgiu, kadangi, sustiprinant ($K = 2; 1,5$) kai kurių veiksnų įtaką, bus galima įžvelgti stipriąsias (10; 8; 7,5; 6; 5), tarpines (4,5) ir silpnąsias (1; 1,5; 2; 3; 4) vietas, t. y. tikrąsias problemines sritis, kurias bus siekiama koreguoti.

3.2. Pageidautinos reikšmės, atspindinčios racionalią finansinę elgseną, nustatymas

Nagrinėjant gyventojų finansinės elgsenos vertinimo aspektus, buvo padaryta išvada, jog vertinimo samprata reikalauja nustatyti vertinamo objekto vertę panašaus į jį, ar *pasižyminčio siektiniais parametrais*, objekto atžvilgiu, todėl bedarbių ir socialinės paramos gavėjų elgseną buvo nuspręsta vertinti, lyginant ją su tinkama, arba pageidautina, elgsena, kuri yra būdinga *ekonomišku racionalumu* pasižyminčiam žmogui.

Kadangi pastarąją elgseną buvo nuspręsta sieti su sprendimais, kurie ne tik maksimizuoja naudą, bet ir nekenkia kitų žmonių finansiniam gyvybingumui, galima tvirtinti, jog – pagal šią sampratą – racionaliai mąstanti būtybė turėtų būti „atspari“ kai kurių veiksmų įtakai. Vadinasi, norint išsiaiškinti, kokia elgsena turėtų būti pageidautina *valstybės atžvilgiu*, reikėtų nustatyti, kaip tinkamus sprendimus gebantis priimti žmogus turėtų reaguoti į įvairius pokyčius. Taigi racionalią finansinę elgseną parodančio dydžio radimas turėtų būti paremtas tų pačių veiksmų, – *kurie lemia socialinių išmokų gavėjų elgseną*, – įtakos įvertinimu.

Reikėtų atkreipti dėmesį, jog, vertinant tų pačių veiksmų įtaką, bus itin nesudėtinga palyginti, kiek realaus žmogaus elgsena nukrypsta nuo nustatytų normų, nes vertė bus apskaičiuota kiekvienam veiksmui atskirai bei veiksmų grupei kartu. Be to, tai suteiks galimybę apskaičiuoti racionalios finansinės elgsenos rodiklį, kuris padės nustatyti Lietuvos bedarbių ir socialinės paramos gavėjų finansinės elgsenos pobūdį.

Pageidautino finansinio atsako į įvairių veiksmų pasireiškimą nustatymas. Siekiant išsiaiškinti, kaip veiksmų, lemiančių pajamų formavimą iš socialinės apsaugos lėšų, pasireiškimas paveiktų racionaliai mąstančio žmogaus finansinius sprendimus, ekspertų buvo prašoma išreikšti (šiuo klausimu) savo poziciją *skaičiais*, t. y. įvertinti nurodytų veiksmų įtakos dydį 5 balų skale, kur: 1 – labai didelė įtaka; 2 – didelė įtaka; 3 – vidutinė įtaka; 4 – maža įtaka; 5 – labai maža įtaka. Apibendrinti rezultatai pateikti 2 lentelėje.

Reikėtų pastebėti, jog kaip ***darančiais mažiausią įtaką*** racionalių žmonių finansiniams sprendimams ekspertai nurodė emocinius-psichologinius veiksmus – o tai atskleidžia, jog, priimant sprendimą pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų *šių veiksmų pagrindu*, finansinė elgsena turėtų tapti nepagrįsta, – taigi ir neracionali. Nepagrįstumą galima būtų aiškinti tuo, jog racionaliai mąstanti būtybė turėtų gebėti įžvelgti sąsajas ir priežastinius ryšius tarp savo paties priimamų sprendimų ir atsako *iš išorės* į juos, todėl neturėtų būti veikiami mentalinių sąskaitų, amoralaus šeimyniškumo ar grupinio mąstymo, t. y. tų veiksmų, kurie parodo, jog žmogus ne tik nesuvokia socialinės apsaugos esmės, bet ir nejaučia asmeninės atsakomybės.

Kalbant apie socialinius-demografinius veiksmus, reikėtų pasakyti, jog, šie veiksniai ekspertų buvo įvertinti kaip darantys ***didžiausią įtaką*** racionalaus žmogaus sprendimui pajamas kaupti iš valstybės lėšų – tai atskleidžia, jog ir tinkamai besielgiantis asmuo kartais negali (dėl netinkamo išsilavinimo ar profesijos, kompetencijos ar darbo patirties stokos) formuoti pajamų iš kitų šaltinių, todėl privalo laikinai pasinaudoti socialinėmis išmokomis, kad galėtų patenkinti bazinius poreikius ir pasiruošti naujam gyvenimo etapui.

Nedaug nuo pastarųjų veiksmų įvertinimo atsiliko ir teisiniai-politiniai veiksniai: ekspertai nurodė, jog neigiamas socialinės apsaugos sistemos „įvaizdis“ gali tapti pakankamai objektyvia priežastimi rinktis gyvenimą iš socialinės apsaugos lėšų, kadangi, neskatinant užimtumo ir atsakomybės už savo sprendimus, žmonėms sudaromos prielaidos – *leidžiama* – socialine gerove pasinaudoti neteisėtai. Tą patį būtų galima pasakyti ir apie kai kuriuos ekonominius veiksmus, pavyzdžiui, skurdo „spąstus“, kurie, užkirsdami kelią didinti turimas pajamas (paprastai minimalias), sumažina motyvą stengtis – taigi, ir užsidirbti patiems.

2 lentelė. Ekspertų nuomonė apie racionalaus žmogaus finansinei elgsenai įtaką darančius veiksmus

- A -	K	Ekspertų vertinimai										Mo	Pageidautina reikšmė
		m ₁	m ₂	m ₃	m ₄	m ₅	m ₆	m ₇	m ₈	m ₉	m ₁₀		
Mentalinės sąskaitos (a ₁)	1,5	5	5	4	5	4	3	4	5	3	5	5	7,5
„Sovietinis“ mentalitetas (a ₂)	1,5	4	5	4	5	4	3	4	4	3	5	4	6,0
Amoralus šeimininkumas (a ₃)	1,5	3	5	3	4	4	2	4	4	2	3	4	6,0
Minimalūs poreikiai (a ₄)	1,5	5	5	3	5	5	4	4	4	4	5	5	7,5
Orumo jausmas (a ₅)	1,5	3	5	3	4	4	4	4	2	2	3	4	6,0
Motyvacijos stoka (a ₆)	2,0	5	5	4	5	4	4	4	4	4	5	4	8,0
Perdėta saviklioja (a ₇)	1,5	5	5	3	4	4	4	4	2	3	5	4	6,0
Grupių įtaka (a ₈)	1,0	5	5	5	5	4	4	4	4	5	5	5	5,0
Materialios vertybės (a ₉)	1,5	4	5	3	4	4	4	4	3	3	4	4	6,0
SUMA:	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	39	58,0
- B -	K	Ekspertų vertinimai										Mo	Pageidautina reikšmė
		m ₁	m ₂	m ₃	m ₄	m ₅	m ₆	m ₇	m ₈	m ₉	m ₁₀		
Menkas išsilavinimas (b ₁)	2,0	1	2	4	2	2	3	1	3	1	2	2	4,0
Nepaklausė profesija (b ₂)	1,5	3	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	4,5
Įgūdžių, kompetencijos stoka (b ₃)	1,5	3	3	3	3	2	3	3	4	2	3	3	4,5
Minimali darbo patirtis (b ₄)	1,5	4	2	4	2	1	3	3	3	3	2	3	4,5
Didelė šeimos struktūra (b ₅)	1,5	3	4	4	3	2	4	4	5	3	4	4	6,0
Jaunatviškas maksimalizmas (b ₆)	1,5	5	3	5	5	3	4	4	5	3	5	5	7,5
Gyvenimo būdas: laisvalaikis (b ₇)	1,0	5	5	4	5	4	5	4	4	5	5	5	5,0
SUMA:	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	36,0
- C -	K	Ekspertų vertinimai										Mo	Pageidautina reikšmė
		m ₁	m ₂	m ₃	m ₄	m ₅	m ₆	m ₇	m ₈	m ₉	m ₁₀		
Neigiami užimtumo pokyčiai (c ₁)	2,0	3	4	3	1	3	2	1	3	1	3	3	6,0
Šešėlinė ekonomika (c ₂)	1,5	5	5	3	5	3	3	4	4	2	5	5	7,5
Mokesčių našta (c ₃)	1,5	4	5	2	5	3	3	4	4	2	5	4	6,0
Skurdo „spąstai“ (c ₄)	1,5	3	4	4	3	3	3	5	2	2	3	3	4,5
Išmokos mokėjimo trukmė (c ₅)	2,0	5	5	3	5	3	4	4	3	4	5	5	10,0
SUMA:	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	34,0
- D -	K	Ekspertų vertinimai										Mo	Pageidautina reikšmė
		m ₁	m ₂	m ₃	m ₄	m ₅	m ₆	m ₇	m ₈	m ₉	m ₁₀		
Socialinės apsaugos sistema (d ₁)	2,0	4	5	3	5	3	3	4	3	3	5	3	6,0
Įstatymų spragos (d ₂)	2,0	4	5	4	5	3	3	4	4	4	5	4	8,0
Solidarumo stoka (d ₃)	1,5	4	5	4	5	3	3	4	4	3	5	4	6,0
SUMA:	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11	20,0
PAGEIDAUTINA BEDARBIŲ IR SOCIALINĖS PARAMOS GAVĖJŲ FINANSINĖ ELGSENA:												95	148,0

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis ekspertų vertinimais

Apibendrinant, reikėtų pasakyti, jog dėl to, kad tik keletas veiksmų buvo įvertinta maksimaliu balu, *racionali finansinė elgsena (148 balai)* tapo mažesnė negu buvo tikėtasi. Tai reiškia, jog vertinama buvo, atsižvelgiant į realų, t. y. *netobulai racionalų*, žmogų, kuriam įtaką daro ne tik objektyvios priežastys, – tokios kaip neigiami užimtumo pokyčiai ar minimali darbo patirtis, – bet ir ne visiškai pagrįsti veiksniai.

3.3. Veiksnių, lemiančių pajamų formavimą iš socialinės apsaugos lėšų, įvertinimas

Siekiant išsiaiškinti, kokia yra vyraujanti Lietuvos bedarbių bei socialinę paramą gaunančių žmonių finansinė elgsena valstybės (ir joje gyvenančių piliečių) atžvilgiu, buvo suformuotas gyventojų finansinės elgsenos vertinimo modelis, pagrįstas įvairių veiksnių įtaka žmogaus sprendimui įgyti (ar susikurti) teisę į socialines išmokas. Įtakos dydžiui nustatyti buvo pritaikytas pirminio tyrimo metodas, t. y. apklausa, kurio pagrindinis *tikslas* buvo atskleisti vyraujančių bedarbių ir socialinės paramos gavėjų finansinę elgseną.

3.3.1. Anketinės apklausos rezultatai

Reikėtų akcentuoti, jog šis metodas, tiriant tokį pažeidžiamą gyventojų sluoksnį, buvo tinkamiausias, nes, taikant jį, buvo galima ne tik apklausti didesnę respondentų, bet ir kartu gauti *reprezentatyvius* duomenis. Šioje vietoje tikslinga būtų pasakyti, jog reprezentatyvumo sąlygą bandyta užtikrinti įvairiais būdais: kad anketos būtų prieinamos įvairiuose šalies miestuose gyvenantiems žmonėms, buvo kreiptasi į teritorinių darbo biržų, savivaldybių socialinės paramos skyrių bei mokymus bedarbiams organizuojančius specialistus, kurie anketas išdalijo pas juos atvykusiems žmonėms. Be to, anketa buvo patalpinta internete, šitaip pritraukiant jaunesniąją auditoriją, kuri anketas galėjo užpildyti, naršydama socialiniuose tinkluose.

Būtina atkreipti dėmesį, jog dėl to, kad anketos nepasiekė visų miestų ir juose gyvenančių žmonių ir kad gebančių naudotis kompiuteriu socialinių išmokų gavėjų apimtis nebuvo tolygi visai generalinei aibei, *imties atranka* tapo *stratifikuota*, t. y. nors žmonės tyrimui buvo parenkami visiškai atsitiktinai, vis dėlto daugiausia individų buvo apklausta iš didžiųjų šalies miestų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių) bei ta dalis gyventojų, kuri buvo labiau išprususi ir tiriamuoju laikotarpiu turėjo bei gebėjo naudotis internetu.

Taigi, kalbant apie apklausos dalyvių skaičių, reiktų pasakyti, jog, eliminavus netinkamai užpildytas anketas, iš viso *į tyrimą pateko 341 individas*, kurių teisingai užpildytos anketos, esant tam pačiam, t. y. 95 proc., patikimumo lygmeniui, paklaidą padidino vos 0,3 proc., t. y. iki 5,3 proc. Tokie skaičiai parodo, jog tyrimo duomenys turėtų būti patikimi bei reprezentatyvūs, – *ir dėl to atspindintys generalinę aibę*.

Kadangi, atliekant tyrimą, buvo siekiama atskleisti, kokia yra *didžiosios* dalies bedarbių ir socialinės paramos gavėjų finansinė elgsena, tyrimo eigoje atsirado būtinybė patikrinti toliau pateiktas *hipotezes*:

H₁: didžioji dauguma bedarbių ir socialinės paramos gavėjų pajamas – iš socialinės apsaugos lėšų – formuoja arba nepagrįstai, arba neteisėtai, todėl jų finansinė elgsena yra veikiau neracionali nei racionali.

H₂: prie neracionalios finansinės elgsenos socialinės apsaugos srityje atsiradimo labiausiai prisideda emociniai-psichologiniai veiksniai, t. y. tie veiksniai, kurie reiškiasi iš žmogaus – kaip „klaidų šaltinio“.

Apklausa atlikta vieną kartą, t. y. 2012 m. spalio-lapkričio mėnesiais ir daugiau nekartota. Bedarbiais ir socialinės paramos gavėjais laikyti tie 15-74 metų asmenys, kurie tiriamuoju laikotarpiu gavo nedarbo draudimo išmokas ir / arba, – *nepriklausomai nuo to, ar registravosi darbo biržoje*, – socialinę paramą.

Bendra tiriamųjų charakteristika. Kaip minėta, siekiant išsiaiškinti, kokia yra didžiosios daugumos nedarbo socialinio draudimo išmokas ir / ar socialinę paramą gaunančių žmonių finansinė elgsena, iš viso buvo nagrinėjama 341, skirtingo amžiaus ir išsilavinimo lygio, žmogaus pateikti atsakymai. Apskaičiavus modą, paaiškėjo, jog daugiausiai (29,9 proc.) buvo apklausta 25–34 m. amžiaus individų bei tų asmenų, kurie pateko į 35–44 m. amžiaus kategoriją (25,2 proc.). Tai leidžia daryti išvadą, jog aktyvesni tiriamuoju laikotarpiu buvo jaunesni žmonės, kurių aktyvumas gali būti grindžiamas tuo, kad jie buvo technologiškai pažangesni bei gebėjo geriau suvokti pateiktą informaciją – dėl didesnio išsilavinimo ar išprusimo lygio.

3 lentelė. Apklausos dalyvių amžiaus kategorijų ir išsilavinimo lygio sąryšis

Išsilavinimas	Amžiaus kategorija												Iš viso:	
	15-24 m.		25-34 m.		35-44 m.		45-54 m.		55-64 m.		65-74 m.			
Pradinis	0		2		0		0		0		0		2	42,5 %
Pagrindinis	4	54,8 %	4	31,4 %	2	41,9 %	6	39,1 %	3	57,9 %	1	50,0 %	20	
Vidurinis	42		26		34		12		8		1		123	
Aukštesnysis / profesinis	3	45,2 %	20	68,6 %	18	58,1 %	16	60,9 %	4	42,1 %	1	50,0 %	62	57,5 %
Nebaigtas aukštasis	11		13		10		1		0		0		35	
Aukštasis (neuniversitetinis)	12		8		13		5		1		0		39	
Aukštasis (universitetinis)	12		29		9		6		3		1		60	
Iš viso:	84 (24,6 %)		102 (29,9 %)		86 (25,2 %)		46 (13,5 %)		19 (5,6 %)		4 (1,2 %)		341 (100 %)	

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis apklausos rezultatais

Palyginus aukštojo (ar aukštesniojo) mokslo siekusius asmenis su likusiais tose amžiaus kategorijose individais, paaiškėjo, jog 2-joje amžiaus grupėje žmonių, turinčių aukštesnį išsilavinimą, dalis (68,6 proc.) buvo didesnė, palyginti su kitomis grupėmis, o tai pagrindžia išsakytą mintį, jog aktyvesni buvo jaunesnio amžiaus ir aukštesnio išsilavinimo individai. Tas pat pasakytina ir apie visą imtį – čia siekusių aukštojo (ar aukštesniojo) mokslo asmenų dalis sudarė 57,5 proc. Kadangi labiau išprusę individai užpildė santykinai daugiau anketų, tikėtina, jog visumos finansinė elgsena taps šiek tiek geresnė negu realiai egzistuojanti.

Kalbant apie respondentų šeiminių bei finansinę padėtį (žr. 4 lent.), reikėtų pasakyti, jog daugiausia (122 individai) buvo apklausta tų asmenų, kurių šeimos sudėtis nebuvo didelė (2 asmenys, iš kurių bent vienas suaugęs), bei tie žmonės, kurie tiriamuoju laikotarpiu gyveno vieni patys (74 individai). Įdomu tai, jog tarp šių žmonių nemažai buvo tokių asmenų, kurių vidutinės mėnesinės šeimos pajamos („į rankas“) gerokai viršijo (pažymėta raudona spalva) nedarbo draudimo išmokų maksimalų dydį (650 Lt) ir valstybės remiamas pajamas vienam gyventojui (350 Lt). Tai parodo, jog kai kurių individų finansinė elgsena buvo neracionali, nes teisė į socialines išmokas buvo įgyta neteisėtai. Tą patį būtų galima pasakyti ir apie trijų asmenų šeimas, kurių pajamos siekė daugiau nei 3 000 litų – kadangi žinoma, jog vienas jų buvo remtinas valstybės, o kitas – savimi dar negalintis pasirūpinti vaikas (5 atvejai iš 5), tampa aišku, jog uždirbti šitiek buvo galima, tik esant itin dideliu trečiojo šeimos nario atlyginimui, – kas šiandieninėmis sąlygomis yra sunkiai pasiekama (bruto darbo užmokestis turėtų siekti ne mažiau 3 000 Lt; socialinė pašalpa – 650 Lt).

4 lentelė. Apklausos dalyvių finansinė padėtis: pajamos, tenkančios vienam šeimos nariui

Šeimos narių skaičius	Šeimos vidutinės pajamos per mėnesį „į rankas“ (su socialinėmis išmokomis)							Iš viso:
	350-650 Lt	651-1 000 Lt	1 001-1 500 Lt	1 501-2 000 Lt	2 001- 2 500 Lt	2 501- 3 000 Lt	> 3 000 Lt	
1	49 (52,7 %)	13 (21,7 %)	8 (9,1 %)	0 (0,0 %)	2 (7,7 %)	2 (11,8 %)	0 (0,0 %)	74 (21,7 %)
2	15 (16,1 %)	26 (43,3 %)	47 (53,4 %)	15 (33,3 %)	9 (34,6 %)	6 (35,3 %)	4 (33,3 %)	122 (35,8 %)
3	15 (16,1 %)	10 (16,7 %)	11 (12,5 %)	9 (20,0 %)	5 (19,2 %)	1 (5,9 %)	5 (41,7 %)	56 (16,4 %)
4	9 (9,7 %)	2 (3,3 %)	16 (18,2 %)	17 (37,8 %)	6 (23,1 %)	6 (35,3 %)	1 (8,3 %)	57 (16,7 %)
5	5 (5,4 %)	3 (5,0 %)	6 (6,8 %)	4 (8,9 %)	4 (15,4 %)	1 (5,9 %)	1 (8,3 %)	24 (7,0 %)
6	0 (0,0 %)	4 (6,7 %)	0 (0,0 %)	0 (0,0 %)	0 (0,0 %)	0 (0,0 %)	0 (0,0 %)	4 (1,2 %)
7	0 (0,0 %)	2 (3,3 %)	0 (0,0 %)	0 (0,0 %)	0 (0,0 %)	1 (5,9 %)	1 (8,3 %)	4 (1,2 %)
Iš viso:	93 (100,0 %)	60 (100,0 %)	88 (100,0 %)	45 (100,0 %)	26 (100,0 %)	17 (100,0 %)	12 (100,0 %)	341 (100,0 %)

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis apklausos rezultatais

Deja, pagal šiuos parametrus apie kitų respondentų finansinę elgseną spręsti sudėtinga, nes pajamų, tenkančių šeimos nariui, dydis priklauso ne tik nuo namų ūkio narių skaičiaus ir vidutinių jo pajamų, bet ir nuo šeimos struktūros, užimtųjų skaičiaus ar neoficialiųjų įplaukų, kurios galėjo būti neatskleistos, renkant duomenis vertinimui. Norint geriau suprasti finansinę elgseną, tikslinga būtų panagrinėti ir tuos kriterijus, kurie atskleidžia požiūrį, – tai galėtų būti darbo patirties sąryšis su pasitenkinimo socialine apsauga lygiu.

Tyrimas parodė (žr. 5 lent.), jog 41,1 proc. apklausos dalyvių buvo nepatenkinti socialine apsauga, kadangi manė, jog gaunamų lėšų dydis jiems yra per mažas arba, kad jų mokėjimo trukmė yra per trumpa: nors neigiamą nuomonę išsakyusiųjų daugiausia buvo toje asmenų grupėje, kurios darbo stažas siekė 1,5-25 m., labiausiai šokiravo tai, jog tarp neturinčių jokios (!) darbo patirties žmonių nepasitenkinusiųjų lygis sudarė 20 proc., o tarp turinčių tik minimalią darbo patirtį – net 32,4 proc. Tai byloja apie ypač netinkamą elgseną, – *nes socialinės gerovės linkę reikalauti tie, kurie nėra to nusipelnę*, – todėl, galima teigti, jog jau iš bendros tiriamųjų charakteristikos matyti, jog kai kurių individų finansinė elgsena buvo neracionali.

5 lentelė. Apklausos dalyvių nepasitenkinimo socialine apsauga lygio ir darbo stažo sąryšis

Ar esate patenkintas bedarbio pašalpa / socialine parama?	Sukauptas darbo stažas (patirtis)					Iš viso:
	Neturi patirties	< 1,5 m.	1,5-25 m.	25-30 m.	30-35 m.	
Taip	48 (60,0 %)	46 (67,6 %)	78 (45,6 %)	27 (69,2 %)	2 (66,7 %)	201 (58,9 %)
Ne	12 (20,0 %)	22 (32,4 %)	93 (54,4 %)	12 (30,8 %)	1 (33,3 %)	140 (41,1 %)
Iš viso:	60 (100,0 %)	68 (100,0 %)	171 (100,0 %)	39 (100,0 %)	3 (100,0 %)	341 (100,0 %)

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis apklausos rezultatais

Bedarbių ir socialinės paramos gavėjų finansinės elgsenos pobūdžio nustatymas. Siekiant sužinoti vyraujančią nedarbo draudimo išmokų bei socialinės paramos gavėjų finansinę elgseną, darbo eigoje buvo skaičiuojama visų keturių veiksmų grupių bendra įvertinimų suma (žr. 4 priedą), pritaikius šią formulę:

$$E_{fin.} = \sum_{i=1}^9 Mo_{a_i} \times K_{a_i} + \sum_{i=1}^7 Mo_{b_i} \times K_{b_i} + \sum_{i=1}^5 Mo_{c_i} \times K_{c_i} + \sum_{i=1}^3 Mo_{d_i} \times K_{d_i}; \quad (5)$$

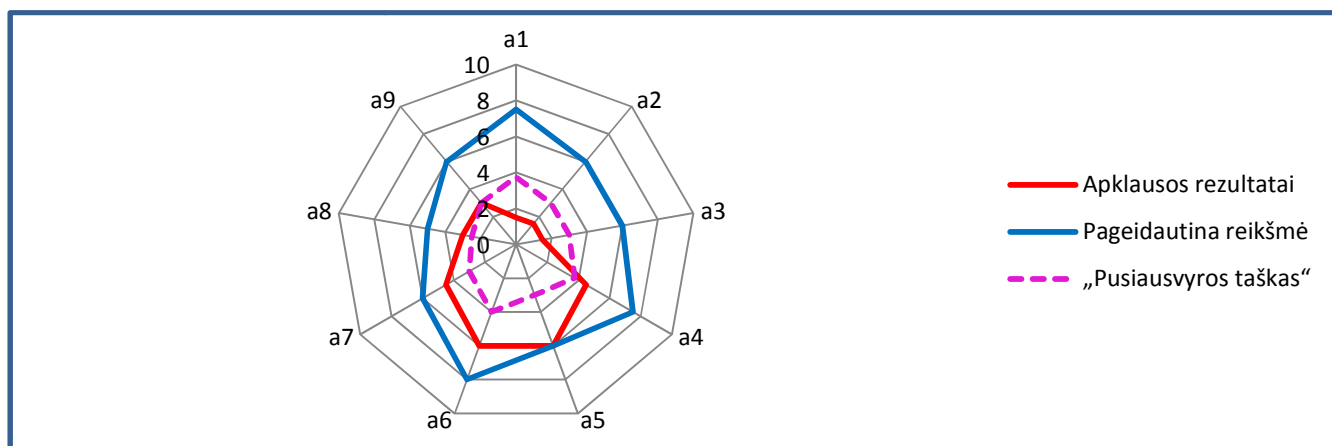
čia: Mo_{a_i} ; Mo_{b_i} ; Mo_{c_i} ; Mo_{d_i} – A, B, C, D veiksmų grupių *i-tųjų* veiksmų įvertinimų moda (imties); K_i – A, B, C, D grupių *i-tųjų* veiksmų reikšmingumo koeficientai, nustatyti kiekvienam veiksmui atskirai.

Tyrimas parodė, jog didžioji dauguma bedarbių ir socialinės paramos gavėjų savo *finansinę elgseną vertino kaip labiau tinkamą negu netinkamą*, todėl rezultatas (94,5 balo) tapo geresnis nei „pusiausvyros taškas“ (74 balai), kuris byloja, jog finansinė elgsena yra nei racionali, nei neracionali. Tai reiškia, jog, remiantis šio tyrimo rezultatais, *pirmoji hipotezė (H_1) turėtų būti atmesta*, kadangi didesnė dalis individų demonstravo geresnę finansinę elgseną. Mūsų supratimu, tokiame įvertinime įtakos galėjo turėti ne tik tai, kad didelė dalis respondentų buvo išsilavinusi, – *kas galėjo skatinti teisingą elgseną*, – bet ir tai, jog kai kurie iš jų tiesiog nejautė pareigos atskleisti tikrųjų motyvų – bijodami pasekmių ar dėl kitų priežasčių.

Vis dėlto, net ir esant priešingiems nei pageidautina rezultatams, atsiranda būtinybė panagrinėti, kas lėmė tokią socialinių išmokų gavėjų finansinę elgseną ir kokie veiksniai jai suteikė neigiamo „atspalvio“.

Elgsena emocinių-psichologinių veiksnių atžvilgiu. Atlikti skaičiavimai (žr. 4 priedą) leidžia teigti, jog emociniai-psichologiniai veiksniai nedarbo draudimo išmokų bei socialinės paramos gavėjų finansinę elgseną veikė teigiamai, nes svertinis balas (31,5 balo) tapo geresnis nei „pusiausvyros taškas“ (29 balai). Žiūrint į atskirus šios grupės veiksnių svertinius balus, tampa aišku, jog *geresnį rezultatą* lėmė *orumo (a_5)* ($K = 1,5$; skirtumas – 0 balų) *perdėtos saviklivos (a_7)* ($K = 1,5$; skirtumas – 1,5 balo) ir *motyvacijos (a_6)* ($K = 2,0$; skirtumas – 2 balai) įvertinimai, kas verčia manyti, jog Lietuvos žmonės yra linkę įdėti pastangų, ieškodamiesi darbo vietos, ir darbą (net ir už minimalų atlygį) vertinti labiau negu patį uždarbį. Apie tai byloja ir *grupinio mąstymo (a_8)* ($K = 1,0$) svertinis balas, kuris nuo optimalios reikšmės atsiliko 2 balais.

Iš *blogiausiai įvertintų veiksnių* reikėtų paminėti *mentales sąskaitas (a_1)* ($K = 1,5$; skirtumas – 6 balai), „sovietinį“ *mentalitetą (a_2)* ($K = 1,5$; skirtumas – 4,5 balo), *amoralų šeimyniškumą (a_3)* ($K = 1,5$; skirtumas – 4,5 balo), kurie parodė, jog Lietuvos žmonės nejaučia asmeninės atsakomybės už finansinius sprendimus, kadangi yra linkę manyti, jog socialine geroje pirmiausia turi rūpintis valstybė, o ne jie patys. Taip pat tai reiškia, jog socialinės apsaugos lėšos žmonių yra suvokiamos ne kaip laikinas įplaukų šaltinis, reikalingas naujam gyvenimo etapui pradėti, o kaip *papildoma (!)*, šeimos poreikių užtikrinimo, priemonė.

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis apklausoje rezultatais

10 pav. **Apklausoje rezultatai: elgsena emocinių-psichologinių veiksnių atžvilgiu**

Siekiant geriau suvokti tokį, t. y. neigiamą, požiūrį į socialinės apsaugos sistemą, reikėtų pasižiūrėti, kaip apklausos dalyvių atsakymai pasiskirstė, priklausomai nuo buvimo socialinių išmokų gavėjais laiko – veiksnio, kuris atspindi žmogaus pastangas pakeisti savo socialinį statusą, arba priešingai, – jį išlaikyti.

6 lentelė. Mentalinių sąskaitų įtaka, priklausomai nuo buvimo socialinių išmokų gavėju laiko

Mentalinės sąskaitos	Laikas, kurį ieškomasi darbo / pajamų šaltinio					Iš viso:
	> 1 mėn.	1-3 mėn.	3-6 mėn.	6-12 mėn.	> 12 mėn.	
1 – labai didelė įtaka	9 (16,7 %)	20 (21,1 %)	25 (29,1 %)	20 (38,5 %)	25 (46,3 %)	103 (30,2 %)
2 – didelė įtaka	9 (16,7 %)	23 (24,2 %)	23 (26,7 %)	17 (32,7 %)	16 (29,6 %)	93 (27,3 %)
3 – vidutinė įtaka	14 (25,9 %)	27 (28,4 %)	18 (20,9 %)	9 (17,3 %)	7 (13,0 %)	74 (21,7 %)
4 – maža įtaka	11 (20,4 %)	16 (16,8 %)	15 (17,4 %)	3 (5,8 %)	3 (5,6 %)	43 (12,6 %)
5 – labai maža įtaka	11 (20,4 %)	9 (9,5 %)	5 (5,8 %)	3 (5,8 %)	3 (5,6 %)	28 (8,2 %)
Iš viso:	54 (100,0 %)	95 (100,0 %)	86 (100,0 %)	52 (100,0 %)	54 (100,0 %)	341 (100,0 %)

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis apklausos rezultatais

Kaip matyti iš 6 lentelės, į neracionalią finansinę elgseną labiau yra linkę tie bedarbiai bei socialinės paramos gavėjai, kurie darbo ar pajamų šaltinio ieškosi šešis ir daugiau mėnesių, kadangi jiems mentalinės sąskaitos reikšėsi šiek tiek aktyviau, nei tiems individams, kurie darbo iki šios dienos ieškojosi trumpesnę laiką. Tai byloja, jog naudotis socialinės apsaugos lėšomis gali skatinti asmeninių pastangų tikslui pasiekti arba poreikio darbui nebuvimas (a_4), kurio svertinis rezultatas tapo 4,5 balo ($K = 1,5$; skirtumas – 3 balai).

7 lentelė. Amoralaus šeimyniškumo įtaka, priklausomai nuo buvimo socialinių išmokų gavėju laiko

Amoralus šeimyniškumas	Laikas, kurį ieškomasi darbo / pajamų šaltinio					Iš viso:
	> 1 mėn.	1-3 mėn.	3-6 mėn.	6-12 mėn.	> 12 mėn.	
1 – labai didelė įtaka	11 (20,4 %)	36 (37,9 %)	34 (39,5 %)	22 (42,3 %)	19 (35,2 %)	122 (35,8 %)
2 – didelė įtaka	13 (24,1 %)	33 (34,7 %)	26 (30,2 %)	19 (36,5 %)	16 (29,6 %)	107 (31,4 %)
3 – vidutinė įtaka	5 (9,3 %)	17 (17,9 %)	15 (17,4 %)	9 (17,3 %)	6 (11,1 %)	52 (15,2 %)
4 – maža įtaka	9 (16,7 %)	8 (8,4 %)	8 (9,3 %)	1 (1,9 %)	5 (9,3 %)	31 (9,1 %)
5 – labai maža įtaka	16 (29,6 %)	1 (1,1 %)	3 (3,5 %)	1 (1,9 %)	8 (14,8 %)	29 (8,5 %)
Iš viso:	54 (100,0 %)	95 (100,0 %)	86 (100,0 %)	52 (100,0 %)	54 (100,0 %)	341 (100,0 %)

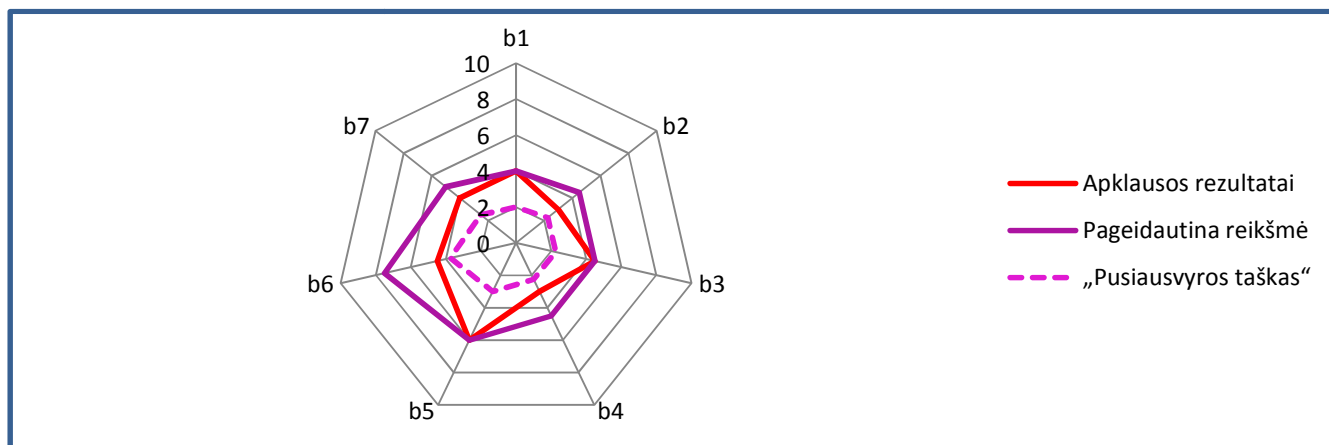
Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis apklausos rezultatais

Žiūrint į amoralaus šeimyniškumo ir laiko veiksnio sąryšį (žr. 7 lent.), galima daryti kitokias išvadas: nors pagal santykinę dydį šeimyniškumas didžiausią įtaką taip pat daro ilgalaikių socialinių išmokų gavėjų elgsenai, pasiskirstymas atskirose grupėse nėra toks tendencingas. Panašu, jog siekis socialinės apsaugos lėšas naudoti savo šeimos poreikiams tenkinti yra būdingas visų kategorijų žmonėms, todėl, galima teigti, jog bedarbių bei socialinės paramos gavėjų finansinė elgsena yra stipriai (neigiamai) veikiamą *godumo*.

Elgsena socialinių-demografinių veiksnių atžvilgiu. Atlikti skaičiavimai (žr. 4 priedą) parodė, jog dauguma socialinių išmokų gavėjų šių veiksnių atžvilgiu demonstravo pakankamai racionalią elgseną, nes rezultatas (29 balai) nuo optimalios reikšmės (36 balai) skyrėsi 7 balais, o „pusiausvyros tašką“ (18 balų) pranoko netgi 11 balų. Ieškant priežastinių ryšių, tapo akivaizdu, jog finansinei elgsenai didelę įtaką darė *objektyvios priežastys*, tokios kaip išsilavinimo (b_1) ($K = 2,0$; skirtumas – 0 balų) ar įgūdžių stoka (b_3) ($K = 1,5$; skirtumas – 0 balų), kurių net ir blogi vertinimai lemia tinkamos, arba pagrįstos, elgsenos atsiradimą.

Paradoksalu, tačiau, net ir turėdama santykinai aukštą išsilavinimą, didžioji dalis apklausos dalyvių išsilavinimą buvo linkusi laikyti svarbia neįsidarbinimo priežastimi – tai gali reikšti, jog, vertindami savo išsilavinimą, žmonės jį siejo su įgyta specializacija, kuri tuo metu galėjo ir nebūti paklausė darbo rinkoje. Reikėtų akcentuoti ir tai, jog teigiamo „atspalvio“ finansinei elgsenai suteikė silpnai pasireiškęs gyvenimo būdo (b_7) ($K = 1,0$) veiksnys, kuris buvo siejamas su žmogaus pasirinkimu prioritetą teikti laisvalaikiui, o ne darbui ar asmeninėms pastangoms, ir kuris nuo pageidautinos reikšmės atsiliko viso labo 1 balu.

Iš didžiausią **neigiamą įtaką** bedarbių ir socialinės paramos gavėjų elgsenai dariusių veiksnių būtina paminėti *jaunatvišką maksimalizmą* (b_6) ($K = 1,5$; skirtumas – 3 balai), kuris buvo prilygintas siekiui gauti naudos, *nedidelę darbo patirtį* (b_4) ($K = 1,5$; skirtumas – 1,5 balo) bei *nepaklausią profesiją* (b_2) ($K = 1,5$; skirtumas – 1,5 balo), kurios ekspertų buvo nurodytos kaip objektyvios priežastys. Tyrimas atskleidė, jog jaunatviškas maksimalizmas nebūtinai turi daryti įtaką tik jaunimui, kadangi naudos yra linkę vaikytis ir vyresnio amžiaus asmenys (pavyzdžiui, 3 iš 19 individų, priklausančių 55-64 m. amžiaus kategorijai).

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis apklausos rezultatais

11 pav. **Apklausos rezultatai: elgsena socialinių-demografinių veiksnių atžvilgiu**

Elgsena ekonominių veiksnių atžvilgiu. Ekonominės veiksnių įvertinimai (žr. 4 priedą) parodė, jog apklausos dalyviai šių veiksnių atžvilgiu nėra racionalūs, nes jų finansinė elgsena (19 balų) „pusiausvyros tašką“ (17 balų) pranoko tik 2 balais. Tai byloja, jog ekonominiai veiksniai pasirinkimui pajamas formuoti iš valstybės lėšų daro itin didelę įtaką, kuri yra neigiamo pobūdžio. Žiūrint į atskirus veiksnių įvertinimus, tampa aišku, jog **labiausiai** naudotis socialine gerove skatina „šešėlis“ (c_2) ($K = 1,5$; skirtumas – 4,5 balo), *išmokos mokėjimo trukmė* (c_5) ($K = 2,0$; skirtumas – 4 balai) bei *mokesčių našta* (c_3) ($K = 1,5$; skirtumas – 3 balai) t. y. veiksniai, kurių buvimas savaime suprantamas kaip neigiamas reiškinys. Tai suponuoja faktą, jog netinkama elgsena gali atsirasti iš noro turėti daugiau negu priklauso, kas neatsiejama nuo mentaliteto.

Siekiant geriau suvokti, kaip išmokos mokėjimo trukmė veikia individų finansinę elgseną, tikslinga būtų panagrinėti, kaip apklausos dalyvių atsakymai pasiskirstė, priklausomai nuo buvimo išmokų gavėjais laiko (žr. 8 lent.) – tai leis daryti pagrįstas išvadas apie žmonių naudojimosi socialine apsauga pagrįstumą.

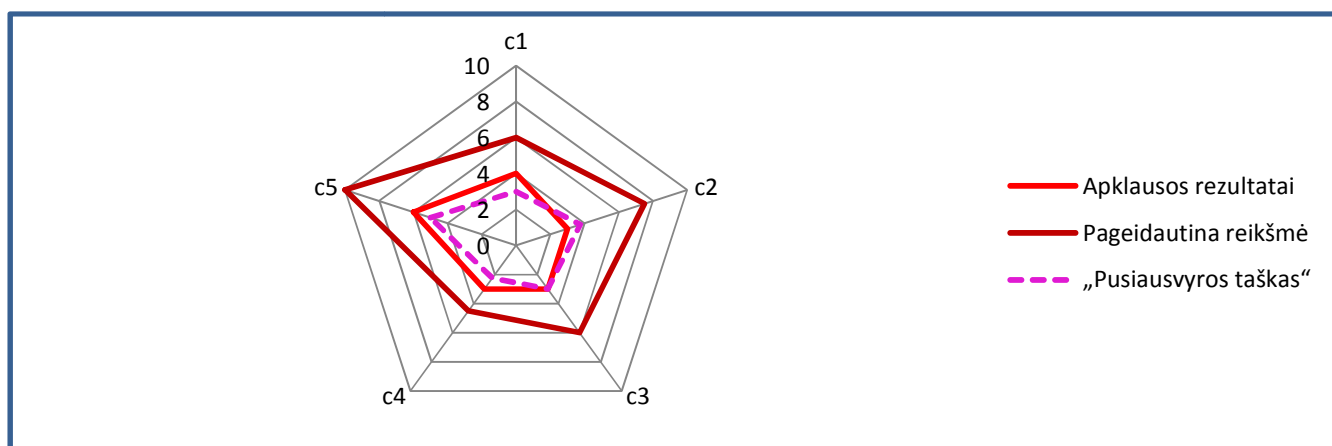
8 lentelė. Išmokos mokėjimo trukmės įtaka, priklausomai nuo buvimo socialinių išmokų gavėju laiko

Išmokos mokėjimo trukmė	Laikas, kurį ieškomasi darbo / pajamų šaltinio					Iš viso:
	> 1 mėn.	1-3 mėn.	3-6 mėn.	6-12 mėn.	> 12 mėn.	
1 – labai didelė įtaka	3 (5,6 %)	5 (5,3 %)	4 (4,7 %)	8 (15,4 %)	12 (22,2 %)	32 (9,4 %)
2 – didelė įtaka	8 (14,8 %)	11 (11,6 %)	12 (14,0 %)	14 (26,9 %)	15 (27,8 %)	60 (17,6 %)
3 – vidutinė įtaka	12 (22,2 %)	33 (34,7 %)	32 (37,2 %)	11 (21,2 %)	10 (18,5 %)	98 (28,7 %)
4 – maža įtaka	16 (29,6 %)	25 (26,3 %)	24 (27,9 %)	9 (17,3 %)	9 (16,7 %)	83 (24,3 %)
5 – labai maža įtaka	15 (27,8 %)	21 (22,1 %)	14 (16,3 %)	10 (19,2 %)	8 (14,8 %)	68 (19,9 %)
Iš viso:	54 (100,0 %)	95 (100,0 %)	86 (100,0 %)	52 (100,0 %)	54 (100,0 %)	341 (100,0 %)

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis apklausos rezultatais

Kaip matyti iš lentelės, išmokos mokėjimo trukmės veiksnys labiau reikšėsi pas tuos asmenis, kurie darbo ar pajamų šaltinio neturėjo daugiau kaip metus, ir atvirkščiai – mažą įtaką jautė tie individai, kurie socialine apsauga naudojos trumpą laiką. Tai reiškia, jog, galėdami pakankamai ilgai gyventi iš socialinės apsaugos lėšų, žmonės lieka patenkinti savo padėtimi – ir dėl to tampa suinteresuoti išlaikyti tokį statusą.

Kalbant apie veiksnius, kurie darė įtaką *geresnei elgsenai*, reikėtų pasakyti, jog mažiausias nuotolis (1,5 balo) nuo pageidautinos reikšmės (4,5 balo) buvo, vertinant *skurdo „spqstų“* (c_4) ($K - 1,5$) veiksnį. Tačiau dėl to, kad šis veiksnys neigiamai veikia ir racionalią būtybę, galima tvirtinti, jog jo įtaka, priimant sprendimus dėl socialinės apsaugos lėšų, yra itin pavojinga. Tą patį būtų galima pasakyti ir apie neigiamus *užimtumo pokyčius* (c_1) ($K - 2,0$): nors svertinis balas (4 balai) tapo nedaug mažesnis už optimalią reikšmę (6 balai), pats veiksnys daugumos buvo vertinamas kaip darantis didelę įtaką elgsenai – tai atskleidžia, jog problemos slypi ne atskiruose individuose, bet visuomenėje, kuri leidžia plėtotis neigiamiems reiškiniams.

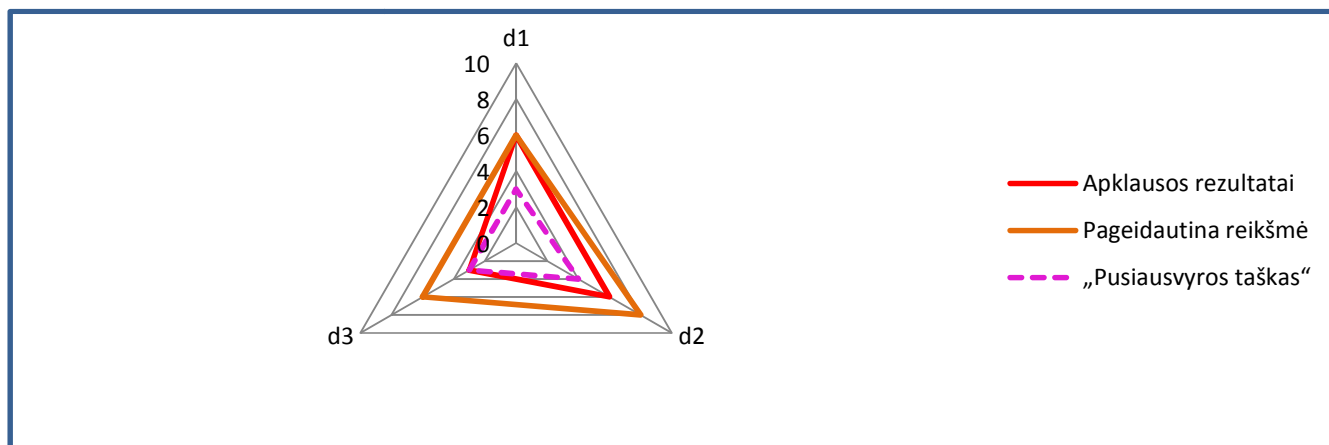
Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis apklausos rezultatais

12 pav. Apklausos rezultatai: elgsena ekonominių veiksmų atžvilgiu

Elgsena teisinių-politinių veiksmų atžvilgiu. Tyrimas atskleidė, jog individų finansinė elgsena šių veiksmų atžvilgiu yra labiau racionali nei neracionali (žr. 4 priedą), kadangi svertinis šios veiksmų grupės balas (15 balų) tapo 5 balais didesnis negu „pusiausvyros taškas“ (10 balų). Tai leidžia daryti išvadą, jog, nepaisant to, kad teisiniai-politiniai veiksniai daro vidutinę ar didelę įtaką (tai matyti iš įvertinimų modų) individų finansiniams sprendimams, prie netinkamos elgsenos atsiradimo jie prisideda mažesniu mastu.

Nagrinėjant atskirų veiksnių įtaką, tampa akivaizdu, jog **racionalumas** atsirado dėl to, jog **neigiamas socialinės apsaugos sistemos „įvaizdis“** (d_1) ekspertų buvo įvertintas kaip racionaliai mąstančiam žmogui reikšminga aplinkybė, suteikianti teisę naudotis socialinės apsaugos lėšomis. Tai suponuoja faktą, jog šis veiksnys turėtų būti priskirtas pavojingųjų kategorijai – ir ypatingai tada, kai jis vertinamas, kaip darantis didelę įtaką. Šiuo atveju, socialinės apsaugos sistema buvo suvokiama kaip vidutiniškai lemianti socialinių išmokų gavėjų finansinę elgseną, todėl, galima teigti, jog veiksnys nebuvo itin svarbus bendram rezultatui.

Kalbant apie veiksnius, dariusius **neigiamą įtaką** individų sprendimams, būtina paminėti **solidarumo stoką** (d_3) ($K = 1,5$; skirtumas – 3 balai), kuri apklausos dalyvių buvo vertinama kaip daranti didelę įtaką. Tai reiškia, jog didžioji dauguma Lietuvos žmonių mano esanti verta socialinės apsaugos netgi tuo atveju, kai pati prie solidarumo neprisideda, t. y. kai vengia mokėti mokesčius ar kitaip slepia savo pajamas. Taip pat reikėtų pastebėti, jog ne itin gerai buvo įvertinta **įstatyminė bazė** (d_2) ($K = 2,0$), kuri, nuo pageidautinos reikšmės atsilikdama 2 balais, parodė, jog socialinių išmokų gavėjai yra linkę išnaudoti įstatymų spragas.

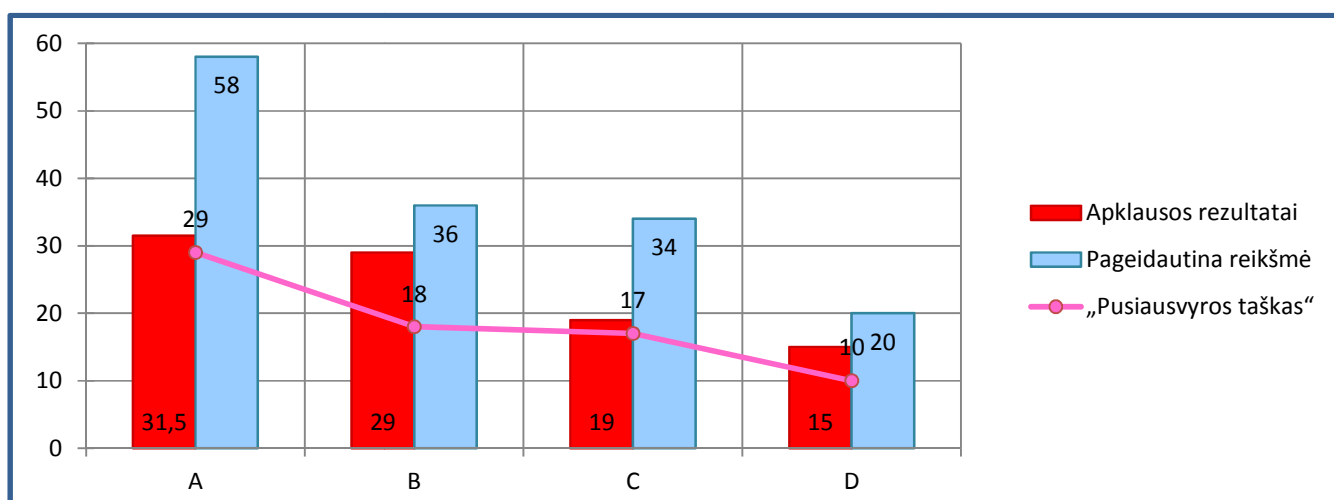
Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis apklausos rezultatais

13 pav. **Apklausos rezultatai: elgsena teisinių-politinių veiksnių atžvilgiu**

Netinkamą finansinę elgseną skatinusių veiksnių nustatymas: problemų identifikavimas. Siekiant atskleisti, kokių veiksnių pasireiškimas labiausiai skatino neracionalios elgsenos atsiradimą, tikslinga būtų patyrinėti, kokia procentine dalimi *konkrečios veiksnių grupės atžvilgiu* socialinių išmokų gavėjų elgsena prilygo optimaliai elgsenai – tai leis patikrinti hipotezę (H_2), kad netinkamą bedarbių ir socialinės paramos gavėjų elgseną labiausiai lemia emociniai-psichologiniai veiksniai, – ir kartu nustatyti problemines sritis.

Apskaičiavus santykinius dydžius, tapo aišku, jog labiausiai **neracionalią elgseną skatino emocinių-psichologinių veiksnių pasireiškimas**, kadangi įvertinimas (31,5 balo) sudarė tik 54 proc. pageidautinos reikšmės (58 balai). Nedaug nuo šios veiksnių grupės atsiliko ekonominiai veiksniai (19 balų), kurių dalis optimalioje elgsenoje (34 balai) sudarė 56 proc. Tai reiškia, jog netinkamos elgsenos problemos slypi tose srityse, kurios yra susijusios su asmens vidinėmis savybėmis, ir, kad jos yra stipriai veikiamos reiškinių, – *tokių kaip skurdo „spąstai“ ar šešėlinė ekonomika*, – kurie sudaro sąlygas rinktis blogą finansinę elgseną.

Kalbant apie kitas veiksmų grupes (žr. 14 pav.), reiktų pasakyti, jog labiausiai pageidautinai elgsenai (36 balai) prilygo socialiniai-demografiniai veiksniai (29 balai), kurių bendras įvertinimas sudarė 81 proc. optimalios elgsenos. Ganėtinai pagrįstą elgseną socialinių išmokų gavėjai demonstravo ir teisinių-politinių (15 balų) veiksmų atžvilgiu, kurių svartinis balas sudarė 75 proc. pageidautinos elgsenos (20 balų). Nors tokie skaičiai byloja, jog *antroji hipotezė (H₂) turėtų būti patvirtinta*, vis dėlto turime pagrindo manyti, jog apklausos dalyviai nebuvo visiškai atviri, vertindami veiksmus (prieštaravimų atsiranda, apžvelgiant visus konkretaus žmogaus atsakymus, pavyzdžiui, 18 proc. darbo *daugiau kaip metus laiko* ieškojusių individų teigė, jog motyvacija jų nesugebėjimui įsilieti į darbo rinką nedaro jokios įtakos), – tai reiškia, jog didesnę įtaką socialinių išmokų gavėjų elgsenai galėjo daryti ir kiti veiksniai, nei nurodė patys apklausos dalyviai.

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis apklausos rezultatais

14 pav. **Apklausos rezultatai: bedarbių ir socialinės paramos gavėjų finansinė elgsena**

Taigi, atsiranda poreikis atlikti palyginamąjį vertinimą, kuris leistų ne tik patikrinti socialinių išmokų gavėjų atliktus vertinimus, bet kartu įsitikinti asmeninėmis jų pastangomis pakeisti savo socialinį statusą.

3.3.2. Ekspertinio vertinimo rezultatai

Siekiant išsiaiškinti, kaip specialistai, t. y. savo srities žinovai, vertina nedarbo draudimo išmokų bei socialinės paramos gavėjų finansinę elgseną, buvo atliktas kokybinis interviu, kurio *tikslas buvo sužinoti, kokie veiksniai labiausiai skatina priimti sprendimą pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų, ir kartu atskleisti, kokios yra asmeninių pastangų pakeisti savo socialinį statusą tendencijos*. Metodas pasirinktas apgalvotai: kadangi bedarbiai ir socialinės paramos gavėjai nėra linkę apie save atskleisti visų duomenų, ekspertų apklausa tapo pagalbine priemone, leidžiančia suprasti priimamų finansinių sprendimų priežastis.

Reiktų pastebėti, jog veiksmų įtakai – *formuoti pajamas iš socialinės apsaugos lėšų* – nustatyti buvo atlikta *daugiakriterinė analizė*, o pagrindinėms tendencijoms atskleisti – pasitelkta *Likerto skalė*, t. y. toks matavimo instrumentas, kuris padeda nustatyti, kiek sutinkama su įvardytu teiginiu. Taigi, tiems patiems veiksmams įvertinti buvo panaudota net keletas metodų, kurie leido gauti tikslesnius vertinimo rezultatus.

Būtina akcentuoti, jog iš viso **apklausta 10 ekspertų**: vyriausi specialistai, skyrių vedėjai ir mokymų organizatoriai, kurie, būdami sukaupę nemažą patirtį, susijusią su bedarbių ir socialinės paramos gavėjais, galėjo geriau pagrįsti ir perteikti savo nuomonę apie finansinę individų elgseną socialinės apsaugos srityje. Taip pat reikėtų pasakyti, jog **ekspertų apklausos buvo vykdomos dvejopai**: su vienais ekspertais kalbėtasi individualiai, o kitiems anketos buvo pateiktos elektronine forma – tai leido ne tik apklausti didesnę kiekį žmonių, bet (dar svarbiau!) apklausti tuos specialistus, kurie kreipimosi į juos metu buvo nutolę nuo paties tyrėjo. Taigi, atliekant tyrimą, buvo siekiama sužinoti specialistų iš skirtingų Lietuvos regionų nuomonę.

Ekspertinis vertinimas atliktas po nedarbo socialinio draudimo išmokų bei socialinės paramos gavėjų apklausos. Siekiant suderinti ekspertų nuomones, kai kurių veiksmų įtakos vertinimai buvo pakartoti.

Bedarbių ir socialinės paramos gavėjų elgsenai įtaką darantys veiksniai. Kadangi šiuo tyrimu buvo siekiama patikrinti hipotezę (H_1), jog didžiosios dalies nedarbo draudimo išmokas ir / ar socialinę paramą gaunančių individų elgsena yra, veikiau, neracionali nei racionali, pirmiausia ekspertų buvo klausama, ar jie sutinka su teiginiu, jog: „VISI nedarbo draudimo išmokas ir / ar socialinę paramą gaunantys asmenys teisėtai ir pagrįstai naudojami teise į socialinę gerovę“. Atsakymai atskleidė, jog dauguma, t. y. 80 proc., specialistų yra įsitikinę, jog ne visi išmokas gaunantys žmonės pelnytai naudojami valstybės lėšomis – o tai reiškia, jog jau tyrimo pradžioje buvo *pagrįstas problemos aktualumas*, kas tapo tvirtu pagrindu kitiems vertinimams. Atkreiptinas dėmesys, jog kiti ekspertai tiesiog neatsakė į šį klausimą – tai byloja, jog esama nuomonių, jog vyrauja pusiausvyra, t. y. kad vieni socialine gerove naudojami neteisėtai, o kiti – pagrįstai.

Siekiant suformuoti bendrą suvokimą apie bedarbių ir socialinės paramos gavėjų finansinei elgsenai įtaką darančius veiksmus, ekspertų buvo prašoma išreitinguoti veiksmus pagal tai, kiek stipriai jie skatina sprendimo *pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų* priėmimą (žr. 5 priedą). ***Esant ekspertų požiūriui suderinamumui***, galima teigti, jog rinktis gyvenimą iš valstybės lėšų turėtų skatinti *motyvacijos stoka* (a_6) ir „*sovietinis*“ *mentalitetas* (a_2), t. y. tie veiksniai, kurie užkerta žmonėms kelią patiems rūpintis finansine gerove. Iš socialinių-demografinių veiksmų reikėtų paminėti *išsilavinimo stoką* (b_1), *nepaklausią profesiją* (b_2) bei *jaunatvišką maksimalizmą* (b_6), kurie atskleidžia, jog vienu atveju tapti tautos „išlaikytiniu“ gali skatinti pakankamai objektyvios priežastys, o kitu – godumas bei savigarbos nebuvimas. Taip pat reikėtų pastebėti, jog ekspertų manymu, *šeimos dydis* (b_5) negali būti tikra neįsidarbinimo priežastimi, nes vaikų priežiūra, derinant tėvų pareigas, nereikalauja tiek laiko, kad taptų sudėtinga įsidarbinti. Iš likusių veiksmų esminiais buvo pripažinti *skurdo „spąstai“* (c_4), *užimtumo pokyčiai* (c_1), *socialinės apsaugos sistema* (d_1), kurie byloja apie tai, kad rinktis gyvenimą iš valstybės lėšų taipogi turėtų skatinti atsakomybės nebuvimas.

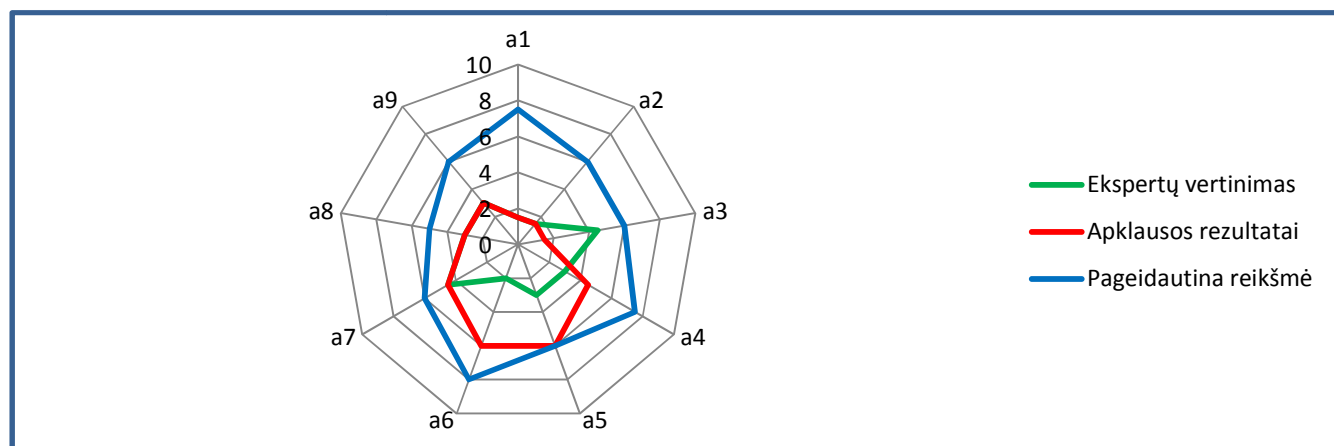
Kadangi ekspertų vertinimai parodė, jog sprendimą pajamas formuoti iš valstybės lėšų, vienu atveju, gali lemti objektyvios, o kitu – visiškai netinkamos priežastys, siekiant geriau suvokti žmonių sprendimus, atsiranda poreikis atskleisti, kokia elgsena – *tarp socialinių išmokų gavėjų* – buvo vyraujanti šiais metais.

Bedarbių ir socialinės paramos gavėjų finansinės elgsenos pobūdžio nustatymas. Siekiant sužinoti, kokia buvo vyraujanti socialinių išmokų gavėjų finansinė elgsena, ekspertų buvo prašoma įvertinti visus, sprendimui pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų lemiančius, veiksnius ir nurodyti, kurių veiksmų įtaka per pastaruosius metus padidėjo, o kurių – sumažėjo. Žvelgiant į bendrą visų keturių veiksmų grupių rodiklį (žr. 6 priedą), matyti, jog Lietuvos bedarbių ir socialinės paramos gavėjų **finansinė elgsena linksta į neracionalią pusę**, nes rezultatas (68,5 balo) tapo šiek tiek blogesnis negu dydis, kuris buvo pavadintas „pusiausvyros tašku“ (74 balai). Tai parodo, jog *labai didelė dalis bedarbių ir socialinės paramos gavėjų socialine gerove naudojasi nepagrįstai, t. y. nesant objektyvių priežasčių, ar neteisėtai, t. y. nesant teisinio pagrindo (H_1)*, todėl bereikalingai naudoja valstybės, – o tai reiškia ir visuomenės, – finansinius išteklius.

Elgsena emocinių-psichologinių veiksmų atžvilgiu. Kaip matyti iš ekspertų vertinimų (žr. 6 priedą), nedarbo draudimo išmokų bei socialinės paramos gavėjų elgseną emociniai-psichologiniai veiksniai veikė aktyviai, nes dauguma jų buvo įvertinti kaip darantys didelę ar net itin didelę įtaką. Apskaičiavus svertinį šios veiksmų grupės balą (26 balai), paaiškėjo, jog emocinių-psichologinių veiksmų įtaka buvo neigiama, nes nuo optimalios reikšmės (58 balai) atsiliko 32 balais, o nuo „pusiausvyros taško“ (29 balai) – 3 balais.

Galima teigti, jog labiausiai tokį rezultatą lėmė *motyvacijos stoka* (a_6) (K – 2,0; skirtumas – 6 balai) *mentalinės sąskaitos* (a_1) (K – 1,5; skirtumas – 6 balai) ir „*sovietinis*“ *požiūris*“ (a_2) (K – 1,0; skirtumas – 4,5 balo) – o tai reiškia, jog Lietuvos žmonės ne tik nesuvokia, koks yra valstybės vaidmuo, kalbant apie socialinę apsaugą, bet (dar blogiau!) nesugeba patys įdėti pakankamai pastangų, kad jų statusas pasikeistų.

Lyginant su pačių bedarbių ir socialinės paramos gavėjų apklausos rezultatais (žr. 15 pav.), matyti, jog daugiausiai prieštaravimų atsirado, vertinant *motyvacijos stoką* (a_6): individai save buvo linkę laikyti pakankamai motyvuotais (6 balai), t. y. kaip dedančiais vidutinio dydžio pastangas, siekiant įsidarbinti, tuo tarpu ekspertai tą patį veiksmą įvertino tik 2 balais. Tai suponuoja faktą, jog Lietuvos žmonės yra linkę ne tik pervertinti savo pastangas, bet ir pasirodyti geresniais, – kad kitų požiūris į juos būtų palankesnis.

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis ekspertų vertinimais

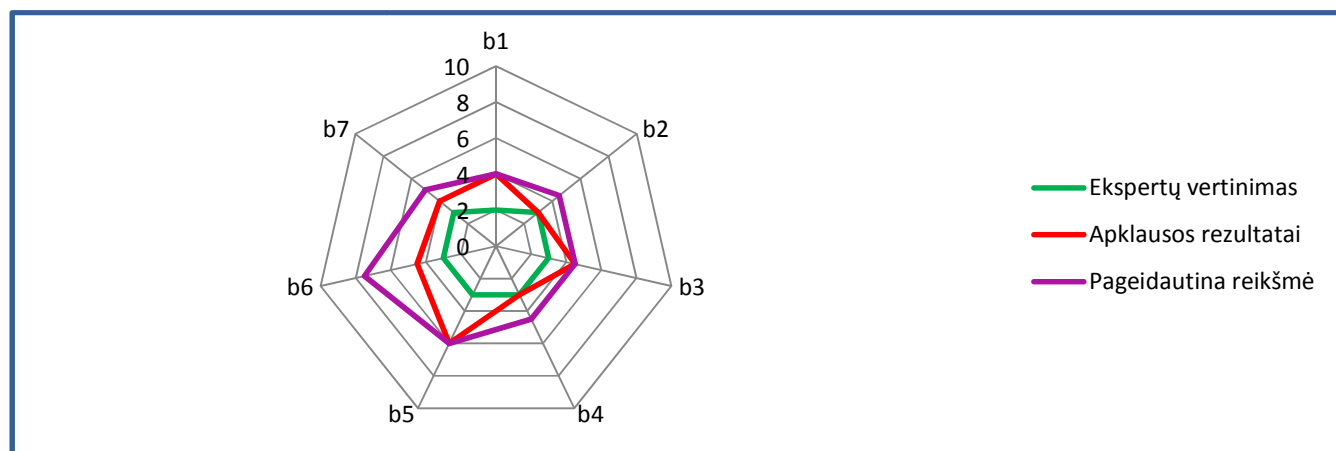
15 pav. Ekspertų vertinimas: elgsena emocinių-psichologinių veiksmų atžvilgiu

Reikėtų atkreipti dėmesį, jog, ekspertų manymu, šiek tiek padidėjusi yra ir *orumo* (a_5) bei *amoralus šeimyniškumo* (a_3) įtaka, vadinasi, sprendimai pajamas kaupti iš socialinės apsaugos lėšų vis dažniau yra grindžiami nenoru dirbti už minimalų atlygį ar tiesiog siekiu šeimai parūpinti daugiau pinigų. Bedarbiai ir socialinės paramos gavėjai *orumą* vertino kur kas palankiau (6 balai), o tai tik pagrindžia išsakytą mintį, jog žmonės nenori pripažinti, jog jų elgsena yra netinkama. Tiesa, *amoralus šeimyniškumas* (a_3) pačių žmonių buvo vertinamas kaip labiau veikiantys jų elgseną, negu tai nurodė ekspertai, – mūsų manymu, teisingesni, šiuo atveju, yra apklausos rezultatai, nes vertinti sąžiningai galėjo pateikti teiginiai.

Elgsena socialinių-demografinių veiksnių atžvilgiu. Iš ekspertų vertinimų matyti (žr. 6 priedą), jog šių veiksnių atžvilgiu bedarbių ir socialinės paramos gavėjų atlikti sprendimai buvo artimesni racionaliai elgsenai, nes svertinis balas (20 balų) „pusiausvyros tašką“ (18 balų) pranoko 2 balais. Žvelgiant į atskirus veiksnių įvertinimus, tampa aišku, jog labiausiai tokį rezultatą nulėmė *nepaklausanti profesija* (b_2), *įgūdžių stoka* (b_3) ir *minimali darbo patirtis* (b_4), kurie nuo optimalaus rezultato atsiliko tik 1,5 balo – tai reiškia, jog naudojimąsi socialine gerove skatino tie veiksniai, kuriuos galima vadinti objektyviomis priežastimis.

Atkreiptinas dėmesys, jog bedarbiai ir socialinės paramos gavėjai geriau iš *aptartų veiksnių* vertino tik *įgūdžių stoką* (4,5 balais), kas gali būti aiškinama tuo, jog į tyrimą pateko daugiau išprususių žmonių. Tą patį būtų galima pasakyti ir apie *išsilavinimo trūkumą* (b_1) ($K = 2,0$), kuris specialistų buvo įvertintas tik 2 balais, o pačių socialinių išmokų gavėjų – 4 balais. Reikėtų pastebėti, jog kiti veiksniai, pavyzdžiui, *jaunatviškas „maksimalizmas“* (b_6), nuo optimalios reikšmės atsiliko 4,5 balo. Kadangi šis veiksnys buvo siejamas su naudos vaikymusi, galima teigti, jog vis daugiau žmonių socialine gerove naudojasi neteisėtai.

Labiausiai nuomonės nesutapo, vertinant *šimos dydžio* (b_5) veiksnį ($K = 1,5$), kuris ekspertų buvo įvertintas 3 balais, o pačių išmokų gavėjų – 6 balais. Toks neatitikimas galėjo atsirasti dėl to, jog, atliekant apklausas, tarp respondentų, kurių namų ūkius sudarė 5-7 žmonės, buvo tokių asmenų, kurie dalijosi būstu su žmonėmis, nesusaisytais giminystės ryšiu, – ir dėl to neturinčiais vienas kitam šeiminių įsipareigojimų.

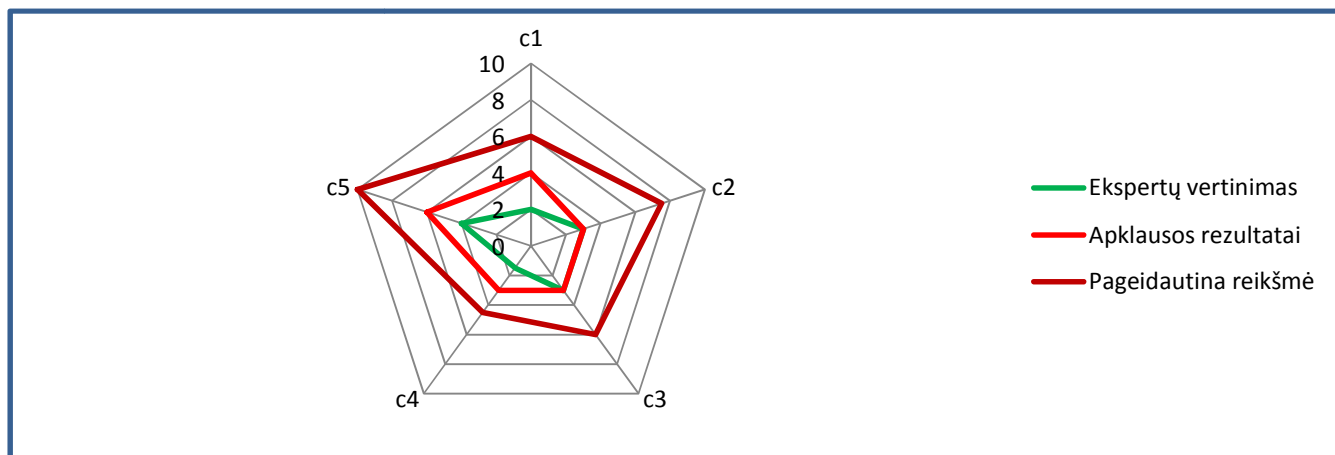

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis ekspertų vertinimais

16 pav. **Ekspertų vertinimas: elgsena socialinių-demografinių veiksnių atžvilgiu**

Elgsena ekonominių veiksnių atžvilgiu. Ekspertų apklausa parodė, jog šie veiksniai prie netinkamos finansinės elgsenos atsiradimo prisideda daugiausiai, nes svertinis balas (13,5 balo) tapo 3,5 balo mažesnis už „pusiausvyros tašką“ (17 balų), ir pageidautinai elgsenai prilygo tik 40 proc. Taigi, *hipotezę (H_2), jog neracionalią elgseną labiausiai veikia emociniai-psichologiniai veiksniai, reiktų atmesti*, – nes ir pirmasis tyrimas parodė, jog ekonominiai veiksniai žmonių elgseną veikia *tik santykinai gerai* (56 proc.). Žiūrint į atskirus veiksnių vertinimus (žr. 6 priedą), matyti, jog tokią elgseną lėmė *išmokų mokėjimo terminas (c_5)* ($K - 2,0$; skirtumas – 6 balai) bei *užimtumo pokyčiai (c_1)* ($K - 2,0$; skirtumas – 4 balai), kurie socialinių išmokų gavėjų buvo įvertinti 2 balais geriau – tai byloja, jog vienus žmones rinktis valstybės lėšas skatina santykinai didelis išmokos mokėjimo terminas, o mažesniąją dalį – didelio nedarbo sukelti apribojimai.

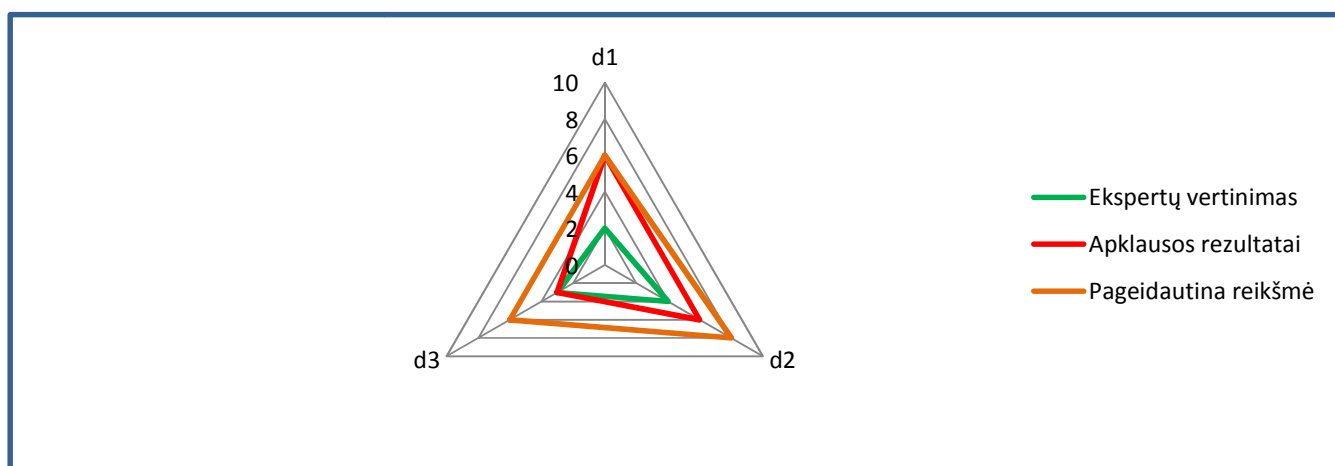
Ekspertų komentarai taip pat padėjo atskleisti, jog pastaraisiais metais didėjo *skurdo „spąstų“ (c_4)* įtaka, kuri buvo įvertinta 1,5 balo ($K - 1,5$) ir kuri nuo pageidautinos reikšmės (4,5 balo) atsiliko 3 balais. Socialinių išmokų gavėjai šį veiksnių vertino kiek geriau, t. y. 3 balais, bet taip pat išvėlgė stiprią jo įtaką. Vadinasi, kai kuriuos žmones gyventi iš valstybės lėšų skatina ne kas kita kaip suvokimas, jog, dirbti už minimalų atlygį tampa finansiškai nenaudinga – tokią reakciją į skurdo „spąstų“ egzistavimą iš dalies būtų galima laikyti pagrįsta, nes ir patys ekspertai buvo linkę manyti, jog racionaliai mąstančiam individui šis veiksnys turėtų daryti vidutinę įtaką. Tačiau, suvokiant, jog šalia skurdo „spąstų“ visada reiškiasi ir kiti veiksniai, pavyzdžiui, *motyvacijos stoka (a_6)*, kuri, vertinant ekspertams, nuo optimalaus rodiklio atsiliko 6 balais, galima manyti, jog netinkamų sprendimų priėmimą vis dėlto lemia asmeninės žmogaus savybės.

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis ekspertų vertinimais

17 pav. Ekspertų vertinimas: elgsena ekonominių veiksnių atžvilgiu

Elgsena teisinių-politinių veiksnių atžvilgiu. Vertindami šiuos veiksnius, 40 proc. ekspertų nurodė, jog visų teisinių-politinių veiksnių įtaka individų finansinei elgsenai yra padidėjusi. Žiūrint į svertinį balą (9 balai), matyti, jog dėl šios priežasties finansinė elgsena tapo daugiau neracionali nei racionali, kadangi „pusiausvyros taškui“ (10 balų) pasiekti pritrūko 1 balo. Tai leidžia teigti, jog labai didelė dalis socialinių išmokų gavėjų teise į socialinę apsaugą naudojasi ne visai teisėtai, t. y. išnaudodami teisės aktų spragas.

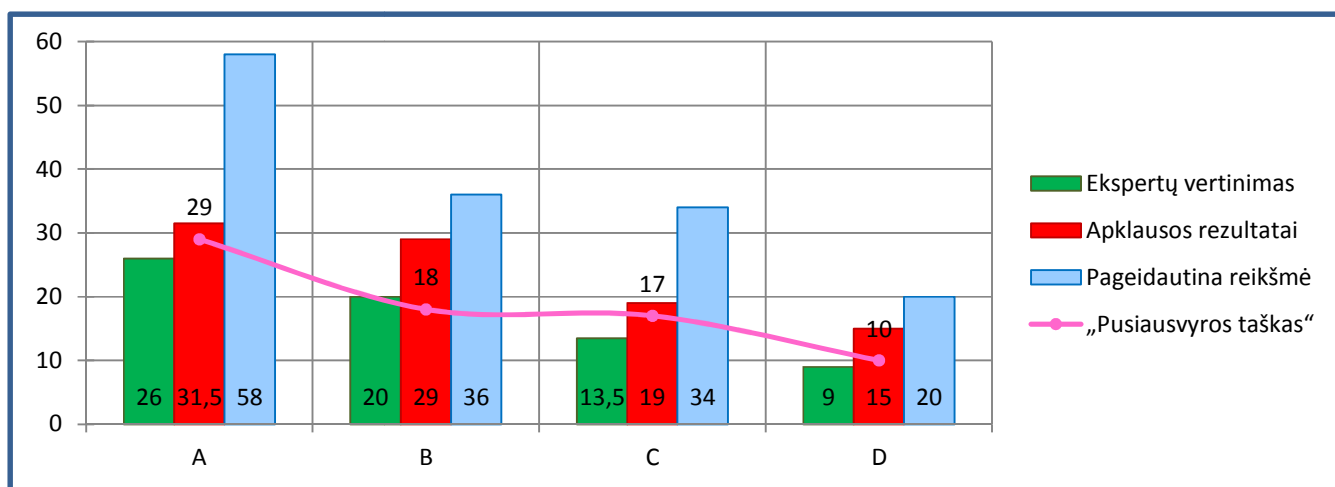

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis ekspertų vertinimais

18 pav. **Ekspertų vertinimas: elgsena teisinių-politinių veiksnių atžvilgiu**

Lyginant šiuos rezultatus su apklausos dalyvių pateiktais atsakymais (žr. 18 pav.), matyti, jog didelis nuokrypis (4 balai) atsirado, vertinant *socialinės apsaugos sistemą* (d_1) ($K - 2,0$): specialistai šio veiksnio įtaką vertino 2 balais, o socialinių išmokų gavėjai – 6 balais. Tai verčia manyti, jog reali finansinė elgsena šio veiksnio atžvilgiu turėtų būti kažkur tarp šių dviejų įvertinimų, kas atskleidžia, jog socialinės apsaugos sistema turėtų neigiamai veikti atsakomybę bei neskatinti užimtumo (2 – didelė įtaka). Taip pat reikėtų akcentuoti, jog socialinių išmokų gavėjų nuomonė vieno veiksnio, t. y. *solidarumo stokos* (d_3) ($K - 1,5$), atžvilgiu sutapo su ekspertų nuomone (svertinis balas – 3; skirtumas – 3 balai) – tai reiškia, jog bedarbiai ir socialinės paramos gavėjai labai dažnai reikalauja pagalbos iš išorės, net ir neturėdami į ją pilnos teisės.

Apibendrinant, reikėtų pasakyti, jog šiandien didžiosios dalies bedarbių ir socialinės paramos gavėjų elgsena yra neracionali (žr. 19 pav.), kadangi socialine geroje dažnai bandoma pasinaudoti neteisėtai arba nepagrįstai. Atlikti tyrimai parodė, jog tokią elgseną labiausiai veikia tam tikras ekonominių ir emocinių-psichologinių veiksnių derinys, kurių pirmieji *skatina*, o antrieji – *lemia* netinkamų sprendimų priėmimą.

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis ekspertų vertinimais

19 pav. **Ekspertų vertinimas: bedarbių ir socialinės paramos gavėjų finansinė elgsena**

Pastangų pakeisti savo socialinį statusą vertinimas. Siekiant sužinoti, ar bedarbiai yra linkę keisti savo socialinį statusą, ekspertų buvo prašoma įvertinti veiksnus (žr. 9 lent.), nurodant, kiek sutinkama su pateiktu teiginiu (kur: 1 – visiškai nesutinku; 2 – nesutinku; 3 – nei sutinku, nei nesutinku; 4 – sutinku; 5 – visiškai sutinku), kurie buvo suformuluoti taip, kad padėtų atskleisti asmenines pastangas tikslui pasiekti.

9 lentelė. Ekspertų vertinimas: pastangų pakeisti savo socialinį statusą nustatymas

Veiksniai	Ekspertų vertinimai										Mo	Optimali reikšmė ¹⁴
	m ₁	m ₂	m ₃	m ₄	m ₅	m ₆	m ₇	m ₈	m ₉	m ₁₀		
Požiūris į socialinę apsaugą (1)	2	1	1	3	3	2	2	1	2	2	2	5
Motyvacija (2)	2	1	2	2	3	3	2	2	2	3	2	5
Prioritetai (3)	2	1	1	3	4	3	3	3	4	2	3	5
Išsilavinimas (4)	2	1	1	3	3	3	3	1	2	3	3	5
Skurdo „spąstai“ (5)	2	1	1	3	3	3	4	1	1	1	1	5
Neoficialiosios pajamos (6)	2	1	1	1	2	2	1	1	1	2	1	5
Pareigos (7)	3	1	2	3	3	3	4	3	3	3	3	5
Įstatymai (8)	5	1	1	2	4	2	4	4	2	2	2	5
Kliūtys (9)	3	3	1	3	3	3	4	1	2	3	3	5
Laikas (10)	2	1	1	3	2	3	3	2	1	1	1	5
SUMA:	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	21	50

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis ekspertų vertinimais

Ekspertų vertinimai parodė, jog **žmonių pastangos pakeisti savo statusą yra nepakankamos**, nes jos buvo įvertintos tik 21 balu iš 50 galimų. **Didžiausią įtaką** tokiam rezultatui padarė silpnai įvertinti 5-asis, 6-asis ir 10-asis veiksniai, kurie buvo siejami su žmogaus gaunamomis *pajamomis* – tiek oficialiomis, tiek ir neoficialiomis. Ekspertų pastabos padėjo įsitikinti, jog Lietuvos socialinių išmokų gavėjai vengia darbo už minimalų atlygį, kadangi žino, jog šitaip praras teisę į socialines išmokas ir dėl to nepagerins finansinės padėties. Šis žinojimas verčia rinktis kitus įplaukų formavimo šaltinius, t. y. valstybę, – *kaip „nemokamų“ pinigų davėją*, – ir „šešėlį“, – *kaip neoficialiųjų pajamų garantą*. Be to, ekspertų tvirtinimu, net ir gaudami pakankamai „juodų“ pinigų (6), tokie asmenys nelingę atsisakyti paramos – tai parodo, jog žmonės stipriai veikia mentalinės sąskaitos bei amoralus šeimyniškumas, t. y. siekis šeimos gerovę didinti kitų sąskaita.

Ekspertų vertinimai taip pat atskleidė, jog dauguma socialinių išmokų gavėjų nesistengia rasti darbo anksčiau, nei baigiasi *išmokų mokėjimo terminas* (10), kas leidžia teigti, jog, gaunant „nemokamų“ pinigų, netenkama *motyvacijos* (2) (Mo – 2 balai) stengtis ir nebejauciama *atsakomybė už priimtus sprendimus* (1) (Mo – 2 balai). Mūsų manymu, didžiausia problema slypi tame, kad toks suvokimas yra daugiau būdingas tiems žmonėms, kurie prie kitų visuomenės narių gerovės kūrimo neprisideda, t. y. reikalauja solidarumo, tačiau patys jame nedalyvauja. Iš blogiau įvertintų veiksnių taip pat reikėtų paminėti *įstatymus* (8), nes, paklausti, ar socialinių išmokų gavėjai valstybės lėšomis naudojasi tokiu mastu, koku priklauso, ekspertai nurodė, jog didžioji dauguma stengiasi išnaudoti įstatymų spragas. Tai pagrindžia mūsų spėjimą, jog labai daug žmonių socialine gerove naudojasi neteisėtai, – ir todėl neįdeda pastangų, kad jų statusas pasikeistų.

¹⁴ Optimalios reikšmės buvo parinktos, atsižvelgiant į pateiktus (veiksnių) teiginius: kadangi visi teiginiai buvo pateikti, naudojant teigiamo pobūdžio formuluotes, tokiu atveju, sutinkant su teiginiuose pateikta informacija, pastangos pakeisti savo socialinį statusą turi būti vertinamos 5 balais – vadinasi, optimali, t. y. visiškai teisinga, elgsena, turėtų įgyti 50 balų reikšmę.

Prie *tinkamą elgseną atspindėjusių veiksnių* būtų galima priskirti *išsilavinimą* (4) ir *prioritetus* (3), kurie ekspertų buvo įvertinti 3 balais. Tai parodė, jog žmonės jau ne tik nori, bet ir daugiau stengiasi, kad taptų patraukliais darbo rinkoje, t. y. keičia profesiją, įgyja kitą išsilavinimą, prioritetą teikia profesiniam tobulėjimui, o ne laikiniams darbams. Aišku, tai, kad renkamasi mokymus, o ne laikinus darbus, nebūtinai reiškia, jog elgiamasi tinkamai – viskas priklauso nuo to, koku tikslu taip yra daroma: jeigu mokomasi tik dėl to, kad nereikėtų dirbti, tada elgsena tampa blogesnė – nes taip eikvojami kitų žmonių laikas ir pinigai.

Reiktų pasakyti, jog teigiamo „atpalvio“ žmonių elgsenai suteikė ir 9-asis bei 7-asis veiksniai, kurie buvo įvertinti 3 balais. Ekspertų nuomone, didelė dalis socialinių išmokų gavėjų stengiasi pašalinti *kliūtis*, kurios neleidžia jiems įsidarbinti, o įsidarbinę – atlieka *pareigą* pranešti apie tai reikiamoms institucijoms. Nors tokie veiksmai byloja apie sveikintiną elgseną, šių veiksnių vertinimai, mūsų supratimu, prieštarauja tiems vertinimams, kurie buvo atlikti, nustatant elgsenos pobūdį (žr. bedarbių ir socialinės paramos gavėjų finansinės elgsenos pobūdžio nustatymas), todėl, tikėtina, kad šitaip buvo išreiškiama *neutrali pozicija*.

Gautų rezultatų apibendrinimas ir problemų identifikavimas: remiantis dviejų skirtingų, tačiau tuo pačiu principu atliktų, tyrimų rezultatais, galima teigti, jog *hipotezė H_1* , kad daugumos nedarbo draudimo išmokas ir / ar socialinę paramą gaunančių žmonių finansinė elgsena yra neracionali, ***pasitvirtino, – bet tik iš dalies, nes patys bedarbiai bei socialinės paramos gavėjai savo elgseną buvo linkę vertinti geriau negu ekspertai***. Tačiau, suprantant, jog labiau patikimi turėtų būti specialistų vertinimai (daroma prielaida, jog ekspertai, kitaip negu bedarbiai ar socialinės paramos gavėjai, neturi preteksto teikti klaidingų atsakymų), galima konstatuoti, jog *neracionalumas pas socialinių išmokų gavėjus reikšėsi labiau negu racionalumas*.

Kalbant apie neracionalumą, reiktų pasakyti, jog pirmam tyrime hipotezė *H_2* , kad netinkamą elgseną dažniausiai lemia emociniai-psichologiniai veiksniai, pasitvirtino, o antrajame – buvo atmesta. Tačiau tai, kad abu tyrimai parodė, jog labai didelę įtaką finansiniams sprendimams daro ekonominiai veiksniai, mus privertė daryti tokią išvadą: *neracionalią finansinę elgseną labiausiai skatina ekonominiai veiksniai, kurie sudaro sąlygas rinktis netinkamus finansinius sprendimus, tačiau patys sprendimai yra lemiami emocinių-psichologinių veiksnių, kurie priverčia atlikti veiksmą*. Tai reiškia, jog ***hipotezė H_2 iš dalies pasitvirtino***.

Galima teigti, jog šiuo metu ***daugiausiai problemų*** yra tose srityse, kurios yra susijusios su žmogaus požiūriu į save ir aplinkinius: kadangi labai didelė dalis bedarbių ir socialinės paramos gavėjų yra mažai motyvuota, nejaučianti poreikio darbui ir, apskritai, nesuvokianti nei socialinės apsaugos sistemos esmės, nei kitų žmonių *teisėtų* finansinių lūkesčių, tai juos „verčia“ išnaudoti teisės aktų spragas ar kitais būdais pelnytis iš socialinės apsaugos sistemos. Darytina išvada, jog netinkama bedarbių bei socialinės paramos gavėjų *elgsena turėtų būti gerinama, keičiant ne patį požiūrį į socialinės apsaugos esmę, o atsaką, t. y. veiksmus ir sprendimus į susidariusias aplinkybes*, kitaip tariant, – šių žmonių elgseną reikėtų gerinti per netiesioginių veiksnių, kurie sudaro sąlygas atlikti netinkamus finansinius sprendimus, įtakos sumažinimą.

4. PRIEMONĖS NEDARBO SOCIALINIO DRAUDIMO IŠMOKŲ IR SOCIALINĖS PARAMOS GAVĖJŲ FINANSINEI ELGSENAI GERINTI

Kadangi tyrimai atskleidė, jog didžiosios daugumos Lietuvos bedarbių ir socialinės paramos gavėjų elgsena yra nepagrįsta (o kartais ir neteisėta), – *ir todėl neracionali*, – manytume, jog efektyviausias būdas tokių žmonių finansinei elgsenai gerinti būtų sąlygų, leidžiančių *nepagrįstai* pasinaudoti socialine gerove, pakeitimas. Taigi atsiranda poreikis peržiūrėti šiuo metu galiojančią nedarbo draudimo išmokų mokėjimo ir socialinės paramos teikimo tvarką bei pasiūlyti galimus sprendimus egzistuojančioms spragoms šalinti.

4.1. Lietuvos socialinės politikos bruožai, teikiant pagalbą bedarbiams ir skurstantiesiems

Kalbant apie Lietuvos socialinę politiką *darbo netekimo* atveju, reiktų pasakyti, jog šiuo metu pagal darbo sutartis dirbantys ar kt. sąlygas atitinkantys žmonės socialiniu draudimu yra draudžiami privalomai, todėl dėl nedarbo negautos pajamos (ar jų dalis) *įstatymų nustatytais atvejais* jiems yra kompensuojamos valstybės. Remiantis Nedarbo socialinio draudimo įstatymo (2004) 5 straipsniu, teisė į nedarbo draudimo išmoką yra įgyjama, kai: 1) bedarbis¹⁵ *įsiregistruoja* teritorinėje darbo biržoje ir pastaroji jam *nepasiūlo* tinkamo darbo ar aktyvios darbo rinkos politikos priemonių; ir, jeigu 2) jis iki įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje dienos *turi* ne mažesnę kaip 18 mėn. nedarbo draudimo stažą per paskutinius 36 mėnesius.

Reikėtų atkreipti dėmesį, jog dvi iš trijų pateiktų sąlygų yra susijusios su žmogaus *pareiga stengtis* netapti tautos „išlaikytiniu“, kadangi būtinojo darbo stažo įtvirtinimas ir pareiga neatsisakyti jam siūlomo *tinkamo* darbo akivaizdžiai parodo, jog žmogus valstybės lėšų neturėtų naudoti *be pateisinamo pagrindo*. Kad taip neįvyktų, įstatyme įtvirtinta ir daugiau šios išmokos gavimui keliamų reikalavimų: pavyzdžiui, bedarbis *negali atsisakyti* teritorinės darbo biržos siūlomo *sveikatos patikrinimo* (9 straipsnis), kuriuo būtų nustatytas tinkamumas darbui, kas byloja, jog įstatymu *stengiamasi apriboti* neteisėtų lūkesčių tenkinimą.

Deja, šių priemonių neužtenka, kad būtų pasiektas finansinis ir socialinis teisingumas, nes įstatyme galima rasti pakankamai daug spragų, kurios kaip tik neskatina atsakomybės: šiuo metu galiojanti nedarbo draudimo išmokų skyrimo tvarka yra *palankesnė trumpiau dirbusiems*¹⁶ ir *mažesnes pajamas gavusiems individams*¹⁷ (žr. 7 priedą), o atsakomybė už informacijos nuslėpimą, dėl ko yra įgyjama teisė į išmoką, praktiškai visai nėra įtvirtinta¹⁸ – tai atskleidžia, jog dabartinė netektų pajamų kompensavimo sistema yra atvira neteisėbei, todėl nėra ko stebėtis, kad žmonės traukiasi į „šešėlį“ ar dirba tik trumpalaikius darbus.

¹⁵ Paprastumo dėlei bus aptariamos tik tų bedarbių (ne valstybės tarnautojų) teisės, pareigos ir atsakomybė, kurie, prieš įgydami tokį statusą, dirbo pagal darbo sutartis ir kuriems iki senatvės pensijos amžiaus yra likę daugiau kaip 5 metai.

¹⁶ Nedarbo socialinio draudimo įstatyme pasakyta, jog išmokos mokėjimo laikotarpis priklauso nuo nedarbo draudimo stažo, įgyto iki įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje dienos (7 straipsnis), tačiau dėl to, kad darbo stažo intervalai yra dideli, tokią pačią teisę, pavyzdžiui, į 6 mėn. išmokų mokėjimą, įgyja tiek 2 m. dirbęs, tiek ir 24 m. darbo stažą sukaupęs individas.

¹⁷ Dėl nustatytų „lubų“ žmonėms, generavusiems didesnes įplaukas, netektos pajamos yra kompensuojamos tik tam tikra dalimi, kas žymiai sumažina atotrūkį tarp tų asmenų, kurie didžiąją jų darbinio laikotarpio dalį gavo nedideles pajamas.

¹⁸ Iš bedarbių yra reikalaujama tik grąžinti patirtas išlaidas, bet jiems nėra taikoma administracinė ar kita atsakomybė.

Kadangi nedarbo socialinis draudimas žmogui garantuoja nedideles pajamas, galima daryti prielaidą, jog *riba, kuri turėtų skirti bedarbius nuo skurdžiai gyvenančių žmonių, išnyksta* (žr. 7 priedą): šiuo metu niekur nedirbę vieniši tėvai iš socialinės apsaugos gali gauti tokią pačią naudą, kokią gauna neseniai dirbę vieniši tėvai, kadangi *nepasiturinčių gyventojų (ir jų šeimų) atžvilgiu priimti įstatymai yra palankesni*, palyginti su tų asmenų, kurie patys mėgino susikurti finansinę gerovę, atžvilgiu priimtais įstatymais. Šiam teiginiui pagrįsti galima pateikti tokį pavyzdį: pretendentai į socialinę paramą – *kaip ir bedarbiai* – privalo registruotis darbo biržoje (Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas 2003, 8 straipsnis), jeigu jie yra nedirbantys, tačiau jiems, – *kaip potencialiems paramos gavėjams*, – nėra keliama sąlyga aktyviai ieškoti darbo. Tiesa, pretendentai į socialinę paramą privalo „išnaudoti visas teisėtas kitų pajamų gavimo galimybes“ (25 straipsnis) tačiau dėl to, kad jos siejamos su *išlaikymo vaikams* gavimu, o ne su realių įplaukų „kūrimu“, galima teigti, jog skurstantiems nereikalingos pastangos gerovei pasiekti.

Atkreiptinas dėmesys, jog pagal šiuo metu galiojančius įstatymus nepasiturintys gyventojai gali įgyti teisę ne tik į *kompensacijas*, bet ir į paramą *maisto produktais, natūrinę paramą mokiniams* (kurių dydis, skiriant socialinę pašalpą, neįtraukiamas į bendrai gyvenančių asmenų pajamas) bei *socialines stipendijas* studentams, kurios yra mokamos, neatsižvelgiant į studentų mokymosi pasiekimus, t. y. į visą „krūvą“ *privilegijų*, kurios yra nepasiekiamos individams, kurių pajamos *tik šiek tiek* viršija valstybės nustatytas ribas. Įdomu tai, jog visas šis gėris socialinės paramos gavėjams iš tikrųjų *gali tapti nemokamu*, nes jiems priskirta *pareiga dalyvauti visuomenei naudingoje veikloje ne visada gali būti įgyvendinama* – dėl kitos pusės, t. y. savivaldybės administracijos, neorganizuotumo arba tiesiog dėl ekonominio efekto nebuvimo.

Nemokamomis jos tampa dar ir dėl to, jog įstatyme *nėra pasakyta*, kad socialinės pašalpos gavėjas *darbais privalo atlyginti už kiekvieną jam suteiktą piniginę paramą*, kas „savo teises žinančiam“ piliečiui atveria kelią manipuliacijoms, pavyzdžiui, nurodžius „pateisinamą“ nedalyvavimo visuomenei naudingoje veikloje priežastį¹⁹, prievolė yra panaikinama, todėl žmogus tam tikrą laiką socialine pašalpa gali naudotis nemokamai. Be to, ši prievolė nėra taikoma absoliučiai visiems individams: įstatyme yra pasakyta, jog visuomenei naudingai veiklai atlikti galima pasitelkti tik tuos darbingo amžiaus darbingus asmenis, kurie *yra nedirbantys ir kurie socialinę pašalpą gauna ilgiau kaip 6 mėn.* (23 straipsnis) – o tai reiškia, jog pati valstybė prisideda prie netinkamo požiūrio į socialinę apsaugą „kūrimo“, kuris yra paremtas tikėjimu, jog pašalpa „nieko nekainuoja“. Kritikuotina gali būti ir tai, kad *priemonės, drausminančios pašalpų gavėjus, yra neefektyvios*: nevykdant pareigos, socialinės paramos teikimas yra *tik pristabdomas*²⁰ „iki pareiga bus įvykdyta“ (23 straipsnis), kas byloja, jog teisę į paramą, – *net ir nusižengus*, – galima lengvai susigrąžinti.

¹⁹ Viena iš tokių priežasčių gali būti vaiko, kuris nelanko ikimokyklinio ar priešmokyklinio ugdymo įstaigos, auginimas; arba sveikatos sutrikimai, patvirtinti iš gydytojo gautu medicinos išrašu (Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl telkimo visuomenei naudingai veiklai atlikti tvarkos aprašo patvirtinimo“ 2012, 11 straipsnis).

²⁰ Nors tekste vartojamas žodis „neskiriama“, iš to, kad mokėjimai gali būti atnaujinti, suvokiama, jog tai yra laikina.

Tas pat gali būti pasakytina ir apie žmones, užsiimančius nelegalia veikla: dabartiniame įstatyme yra teigiama, jog gavus informacijos apie piniginės socialinės paramos teikimo laikotarpiu nelegaliai gautas ar gaunamas pajamas ar **nelegalų darbą**, socialinės pašalpos ir kompensacijų teikimas yra [tik] **apribojamas 6 mėn.** (23 straipsnis), kai tuo tarpu nelegalus darbas darbdaviams už kiekvieną nelegaliai dirbantį asmenį užtraukia baudą nuo 3 iki 10 tūkst. litų (Administracinių teisės pažeidimų kodeksas 1985, 41⁽³⁾ straipsnis). Manytume, jog tokia priemonė, įtvirtinta įstatyme, yra visiškai neadekvati atsakomybės paskirstymo tarp sprendimą priėmusių šalių atžvilgiu, nes nelegaliai dirbantis žmogus nėra suinteresuotas keisti elgsenos. Taip pat reikėtų pastebėti, jog pagal šiuo metu galiojančią tvarką neteisėtai gautą piniginę paramą užtenka gražinti (arba sumokėti dalimis) (26 straipsnis) ją skyrusiai institucijai, – ir tai jokios baudos neužtraukia.

Kalbant apie socialinės paramos mokėjimo trukmę, t. y. apie kitą paskatas mažinantį veiksnį, reikėtų pasakyti, jog skurstantiems gyventojams **nekintamo dydžio socialinė pašalpa gali būti teikiama 36 mėn.** (10 straipsnis); kai bent vienas iš bendrai gyvenančių žmonių (ar vienas gyvenantis asmuo) yra *darbingo amžiaus darbingas, bet nedirbantis, asmuo*, suėjus šiam terminui, socialinė pašalpa palaipsniui pradeda mažinti, – ir jeigu tokie bendrai gyvenantys žmonės, laikui bėgant, nekeičia savo finansinės elgsenos, t. y. neįsidarbina²¹, *suėjus 60-tam socialinės pašalpos gavimo mėnesiui, jos mokėjimas yra nutraukiamas, – išskyrus atvejus, kai bendrai gyvenantys asmenys augina vaiką* (-us). Tai parodo, jog **niekur nedirbantis, bet piniginę paramą gaunantis, žmogus minimaliais standartais grįstą gyvenimą gali gyventi 5 metus**, – arba netoli 6 metų, jeigu prieš socialinės paramos teikimą jam buvo mokama nedarbo draudimo išmoka. Mūsų suvokimu, **toks laikotarpis yra** ne tik neskatinantis užimtumo, bet ir **sukeliantis priklausomybę nuo paramos gavimo**, kas savanorišką „išėjimą“ iš socialinės apsaugos sistemos paverčia neįmanomu dalyku.

Kalbant apie tuos sistemos dalyvius, kurie turi *privilegijų*, reikėtų akcentuoti, jog šiuo metu **vaikus auginantys asmenys yra labiausiai saugomas** (žr. 8 priedą) **gyventojų sluoksnis**, todėl jiems sudaromos itin palankios sąlygos *manipuliuoti* sistema: vaikus auginantys žmonės nėra šalinami iš socialinės paramos teikimo programos²²; vaikams nelankant ikimokyklinio / priešmokyklinio ugdymo įstaigos, vienam iš tėvų (bendrai gyvenančių asmenų) nereikia dalyvauti visuomenei naudingoje veikloje; gaunant pašalpas, tačiau neatliekant pareigų, paramos teikimas laikinai nutraukiamas *tik* bendrai gyvenantiems suaugusiesiems, – *tokiu būdu apsaugant savimi negalinčius pasirūpinti individus*, – kas tėvų pareigą rūpintis vaikais perkelia ant valstybės „pečių“; be to, vaikai kartais tampa ir tiesiogine naudos gavimo „priemone“, nes mokyklose gautais maisto produktais tenkinami visos šeimos poreikiai. Kadangi apie tai byloja ir *lengvatos dirbant*, toliau būtų tikslinga aptarti, kokiems pagrindams esant galima įgyti teisę į *papildomos pašalpos* gavimą.

²¹ Jeigu bendrai gyvenantys asmenys dirbo 12 mėn. per paskutinius 24 mėn., tada socialinės pašalpos gavimo laikotarpiai yra pradedami skaičiuoti iš naujo (Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas 2003, 10 straipsnis).

²² Jeigu bendrai gyvenantys asmenys augina vaikus, gaunant socialinę pašalpą ilgiau kaip 60 mėn., pašalpos dydis yra sumažinamas 40 proc. (Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas 2003, 10 straipsnis).

Pagal Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymo (2003) 10 straipsnį *teisė į papildomos pašalpos gavimą* įgyjama, kai *bendrai gyvenantys asmenys* tenkina visas šias sąlygas: 1) bent vienas iš nurodytų asmenų *įsidarbina už ne mažesnę* kaip minimalią mėnesinę algą, bet ne didesnę kaip dvi minimalios mėnesinės algos, *ir dirba įstatyme nustatytą darbo laiko trukmę*²³; 2) prieš įsidarbinimą *jie buvo įsiregistravę* Lietuvos teritorinėje darbo biržoje *ne trumpiau kaip 12 mėn. iš eilės* ir per šį laikotarpį *nedirbo* arba dirbo mažiau negu įstatyme nustatytą darbo laiką; 3) prieš įsidarbinimą bendrai gyvenantys asmenys *bent vieną mėnesį per paskutinius 3 mėn. buvo socialinės pašalpos gavėjai*; 4) kiekvienas kartu gyvenantis vaikas nuo 16 iki 18 m. arba asmuo, vyresnis kaip 18 m., *atitinka bent vieną* įstatyme nustatytą sąlygą, kuriai esant, bendrai gyvenantys asmenys įgyja teisę į socialinę paramą; ir 5) bendrai gyvenantys žmonės *augina vaiką* (-us). Atitikus šias sąlygas, už kiekvieną su darbo santykiais susijusį mėnesį bendrai gyvenantiems asmenims *6 mėn. iš eilės gali būti mokama papildoma socialinė pašalpa*, kurios dydis lygus 50 proc. buvusios socialinės pašalpos, mokėtos per praėjusius 12 mėn. iki įsidarbinimo, vidutinio dydžio.

Nors tokių *lengvatų dirbant* taikymas yra sveikintinas, norint padidinti neužimtų gyventojų paskatas įsidarbinti, manytume, jog teisė į papildomos pašalpos gavimą yra pernelyg apribota, – ir dėl to, galbūt, ne itin efektyvi norimų pasiekti tikslų atžvilgiu. Žvelgiant į pateiktus laikotarpius, tampa akivaizdu, jog šios nuostatos yra nukreiptos ne tik į ilgalaikius socialinių pašalpų gavėjus, bet ir bedarbius, nes reikalavimai darbo biržoje būti įsiregistravusiems ne trumpiau kaip 12 mėn. (iki įsidarbinimo) ir *bent vieną mėnesį* būti buvusiems socialinės pašalpos gavėjais byloja apie šią *schemą*: nedarbo draudimo išmoka (6-9 mėn.) *plius* socialinė pašalpa (3-6 mėn.). Reikėtų pastebėti, jog sąlyga „būti nedirbusiems 12 mėn.“ bedarbio pašalpas gavusius žmones (ir ypač tuos, kurie jas gavo 9 mėn.) *gali skatinti likusį laikotarpį būti neaktyviais*, nes įsidarbinti anksčiau, negu sukaks 12 mėn. terminas, ir dirbti už nedidelį atlygį gali tapti nenaudinga (žr. 9 priedą) – jei bendrai gyvenantys asmenys be bedarbio pašalpos dar gavo pašalpą ir kompensacijas.

Be to, nereikėtų pamiršti, jog šios nuostatos gali būti taikomos tik *bendrai gyvenantiems, vaikus auginantiems individams*, kurie prieš (bent vieno iš jų) įsidarbinimą turi *nepertraukiamą laikotarpį* būti *įsiregistravę* teritorinėje darbo biržoje. Tai atskleidžia, jog, norėdami įgyti teisę į lengvatą dirbant, bendrai gyvenantys asmenys *privalo demonstruoti* visiškai neracionalią elgseną, nes būti ekonomiškai neaktyviu (arba ne visiškai aktyviu) *skatinamas*²⁴ ne kuris nors vienas iš bendrai gyvenančių asmenų, o visi tam tikro amžiaus sulaukę individai. Kritikuotina galėtų būti ir tai, jog teisę į lengvatą gali įgyti tik vaikus turintys žmonės, kai tuo tarpu socialinės paramos teikimas yra grindžiamas *lygių galimybių* principu (3 straipsnis). Visi iš paminėtų teiginių leidžia tvirtinti, jog šiuo metu papildomos pašalpos taikymas yra *neefektyvus*.

²³ Dirba ne mažiau kaip 2 / 3 *maksimalios darbo laiko trukmės* arba ne mažiau kaip 2 / 3 laiko, skaičiuojant nuo darbo sutartyje nustatyto *ne viso darbo laiko*, tačiau tokiu atveju ne viso darbo laiko trukmė turėtų būti ne trumpesnė kaip 2 / 3 maksimalios darbo laiko trukmės (8 straipsnis), kitaip tariant, – žmogus turėtų dirbti ne trumpiau kaip 18 val. per savaitę.

²⁴ Žodis „skatinamas“ vartojamas tik šio darbo kontekste, pabrėžiant neadekvatų noriams pasiekti tikslams kriterijų.

Kita vertus, toks pat reikalavimas „*būti nedirbusiam 12 mėn.*“ *visiems* kartu gyvenantiems žmonėms gali būti keliamas dėl to, jog būtų apsaugota nuo netikrų atvejų, kuomet vienas iš bendrai gyvenančių (nepasiturinčių) asmenų sąmoningai registruotųsi darbo biržoje. Tačiau, mūsų suvokimu, tokie atvejai, kai *vienas iš dirbančių* šeimos narių iš darbo rinkos pasitrauktų tik tam, kad *vėliau* įgytų teisę į lengvatą, būtų nelogiški (laukimo metu pajamos taptų mažesnės), – *todėl ir retai pasitaikantys*, – vadinasi, tokia apsauga nuo piktnaudžiavimo nėra būtina, nes ji tinkamai nefunkcionuoja. Dėl to, manytume, jog sąlygos, kurioms esant įgyjama teisė į papildomą pašalpą, turėtų būti pakoreguotos, nes pagal šiuo metu galiojančią tvarką: 1) *bedarbiais skatinama būti ilgesnį laiką*; ir 2) *finansinė gerovė žadama tiems, kurie to nenusipelnė*.

Kalbant apie laiką, reiktų dar pastebėti, jog tuose straipsniuose, kuriais bandoma įtvirtinti kokią nors teisę, dažnai yra kalbama apie tai, jog individas turi dirbti ne mažiau kaip 2 / 3 maksimalaus darbo laiko ir uždirbti ne mažiau kaip minimalios algos dalį, proporcingą dirbtam laikui. Mūsų požiūriu, tokia sąlyga kai kuriais atvejais neturėtų būti taikoma, nes, pavyzdžiui, įtvirtinus nuostatą, jog teisę į socialinę paramą gali įgyti nedirbantys, tačiau įsiregistravę darbo biržoje, *arba* dirbantys, tačiau ne mažiau kaip 2 / 3 nustatytos darbo laiko trukmės (8 straipsnis), *individai yra skatinami dirbti ne visą darbo dieną, kad išsaugotų teisę į socialinę pašalpą*. Vadinasi, siekiant padidinti žmonių paskatas įsidarbinti ir kartu apsaugoti nuo piktnaudžiavimo atvejų, reiktų sukurti tokį „mechanizmą“, kuris su dirbtu laiku nebūtų susietas tiesiogiai.

Nors iš viso to, kas buvo aptarta, galima teigti, jog šiuo metu galiojanti nedarbo draudimo išmokų mokėjimo ir socialinės paramos teikimo tvarka yra neefektyvi, – *ir dėl to neskatinanti nei užimtumo, nei atsakomybės už priimtų finansinių sprendimų pasekmes*, – reiktų pastebėti, jog be pasyvaus bedarbių ir nepasiturinčiųjų rėmimo, paraleliai yra įgyvendinamos kitos priemonės, kurių vienas iš pagrindinių tikslų yra „didinti *darbo ieškančių asmenų* užimtumą“ (Užimtumo rėmimo įstatymas 2006, 2 straipsnis). Žinant tai, tampa visiškai akivaizdu, jog didžiausia nesugebėjimo įsidarbinti ir padidinti pajamas kliūtis yra patys individai, kurie problemas „sprendžia“ kalbėdami ir reikalaudami, tačiau adekvačių veiksmų nesiimdami.

Šiuo metu norinčiam susikurti gerovę, – *ir tokiu būdu tapti nepriklausomam nuo paramos*, – žmogui (bedarbiui) suteikiamas platus spektras galimybių, t. y., prisiregistravus teritorinėje darbo biržoje, galima: konsultuotis su specialistais; dalyvauti profesiniuose mokymuose; įgyti reikalingų įgūdžių tiesiogiai darbo vietoje; dirbti viešuosius darbus; įkurti smulkųjį verslą ir būti už tai remiamam; tapti nepriklausomam nuo vietos, kuomet remiamas teritorinis judumas. Be to, privilegijų gali įgyti pirmą kartą pradedantys darbo veiklą pagal įgytą kvalifikaciją; iki įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje nedirbę 2 ir daugiau metų; vyresni kaip 50 m. asmenys; ilgalaikiai bedarbiai (...). Kadangi visais šiais atvejais tam tikra dalis išlaidų kompensuojama žmogui, galima manyti, jog tai turėtų tapti stimulu pradėti gyventi *atsakingą gyvenimą*. Deja, tyrimai atskleidė, jog Lietuvos gyventojai neįžvelgia prasmės dirbti, kai nėra apčiuopiamo rezultato (skaičiavimai pateikti 8 priede), todėl tai mus įpareigoja pateikti galimus sprendimus jų elgsenai gerinti.

4.2. Gerąją praktika paremti sprendimai: priemonių elgsenai gerinti pagrindimas

Atskleidus ydingas Lietuvos socialinės politikos taikymo bedarbiams ir skurstantiesiems nuostatas ir susipažinus su gerąją kitų šalių praktika, teikiant pagalbą minimalias pajamas gaunantiems žmonėms (žr. 10 priedą), galima daryti išvadą, jog daugiausiai dėmesio turėtų būti skiriama *šioms sritims*: 1) finansinės ribos tarp nedarbo draudimo išmokas *užsidirbančių* žmonių ir *tik* socialines pašalpas *gaunančių* individų didinimas; 2) nuostatų, turinčių *didinti asmeninę atsakomybę* bei *drausminti* socialinių pašalpų gavėjus, – jiems netinkamai elgiantis, – įtvirtinimas; 3) *priklausomybės* nuo piniginės socialinės paramos mažinimas.

4.2.1. Finansinės ribos tarp bedarbių ir skurstančiųjų didinimas: papildoma išmoka

Kadangi, atlikus analizę, paaiškėjo, jog riba, skirianti nedarbo draudimo išmokas gaunančius žmones nuo socialinės pašalpos gavėjų, nėra itin didelė, būtina įtvirtinti tokias sąlygas, kurios ne tik padėtų didinti finansinę gerovę to nusipelnusiems, bet kartu sugrąžintų motyvą grįžti į darbo rinką. Taigi, siūlymas šiai problemai spręsti būtų toks: modifikavus kitose šalyse taikomų *nedarbo paramos išmokos ir išmokos dirbant* sąlygas, tačiau išlaikius tą patį tikslą, t. y. užtikrinti minimalias pajamas ir kartu paskatinti greičiau išeiti iš socialinės apsaugos sistemos, sudaryti galimybę gauti papildomą nedarbo draudimo išmoką tiems žmonėms, kurie įsidarbintų anksčiau laiko, negu baigtųsi nedarbo draudimo išmokos mokėjimo terminas.

Pagrindinės sąlygos papildomai nedarbo draudimo išmokai gauti galėtų būti tokios: 1) individas, gaunantis nedarbo draudimo išmoką, turėtų užtikrinti, jog jis papildomos išmokos siekia *dėl efektyvesnės integracijos* į darbo rinką, o ne dėl grynųjų pinigų kiekio einamuoju momentu padidėjimo, kitaip tariant, – tokiais atvejais, kai, pasibaigus papildomos išmokos mokėjimo terminui, žmogus *specialiai*²⁵ pasitrauktų iš darbo rinkos, visa jam išmokėta pinigų suma turėtų būti grąžinta papildomą išmoką mokėjusiai įstaigai; 2) teisę į papildomą išmoką būtų galima įgyti, darbo užmokesčiui esant ne didesniai kaip 1,8 minimalios mėnesinės algos dydžio, – kai įsidarbintų vienas gyvenantis asmuo; arba ne didesniai kaip 2 minimalios mėnesinės algos, – kai įsidarbintų žmogus, iš savo pajamų išlaikantis kitus asmenis; 3) individas privalėtų įsidarbinti anksčiau laiko, nei baigtųsi nedarbo draudimo išmokos mokėjimo terminas, t. y.: jeigu žmogus buvo įgijęs teisę į 6 mėnesių trukmės nedarbo draudimo išmoką, jis turėtų įsidarbinti iki penkto išmokos mokėjimo mėnesio pabaigos; jeigu teisė buvo įgyta 7 mėnesiams, tada įsidarbinti reikėtų iki šešto išmokos mokėjimo mėnesio pabaigos; jei teisė buvo įgyta 8 mėnesiams – iki septinto išmokos mokėjimo mėnesio pabaigos; jei teisė buvo įgyta 9 mėnesiams – iki aštunto išmokos mokėjimo mėnesio pabaigos. Tenkinant šias sąlygas, nedarbo draudimo išmoką gavęs žmogus galėtų įgyti teisę į papildomą išmoką, kuri būtų lygi 40-70 proc. dydžio *paskutinįjį mėnesį iki įsidarbinimo* mokėtai nedarbo draudimo išmokai (žr. 11 priedą).

²⁵ Žmogaus *sąmoningą* pasitraukimas iš darbo galėtų būti tikrinamas, periodiškai keičiantis informacija su darbdaviu dėl konkretaus darbuotojo darbo rezultatų, jo pastangų, atliekant jam priskirtas funkcijas, bei elgsenos įsidarbinimo pradžioje ir pabaigoje. Taip pat būtų galima atlikti šio žmogaus apklausą, kurios metu būtų atskleistos tikrosios išėjimo iš darbo priežastys.

Reikėtų atkreipti dėmesį, jog tokia schema pasirinkta dėl to, jog *bedarbis būtų skatinamas greičiau grįžti į darbo rinką*: pagal šiuo metu galiojantį įstatymą²⁶ nedarbo išmoka mažinama, praėjus 3 išmokos mokėjimo mėnesiams, o tai reiškia, jog, norint patirti didesnę finansinę gerovę, pradėti dirbti reikėtų per pirmus 3 išmokos mokėjimo mėnesius – nes, tokiu atveju, būtų įgyta teisė į didesnio dydžio papildomą išmoką. Kad pastangos įsidarbinti būtų dar aktyvesnės, *siūloma nustatyti ir skirtingus papildomos išmokos mokėjimo terminus* (žr. 11 priedą): jeigu bedarbis, turintis teisę į 6-7 mėnesių trukmės nedarbo draudimo išmoką, įsidarbintų per pirmus 3 mėnesius, tada papildoma išmoka jam būtų mokama 5 mėnesius iš eilės; jeigu įsidarbinti pavyktų tik per 4-6-tą šios išmokos mokėjimo mėnesį, tuomet papildoma išmoka būtų mokama 2 mėnesius; bedarbiui, kuris turėjo teisę į 8-9 mėnesių trukmės nedarbo išmoką, įsidarbinus per pirmus 4 mėnesius, papildoma išmoka būtų mokama 7 mėnesius, o, įsidarbinus kiek vėliau, – 3 mėnesius.

Kalbant apie papildomos išmokos dydžius, reikėtų pasakyti, jog *diferencijuoti* juos reiktų dėl to, kad būtų išlaikyta pusiausvyra tarp nevienodos galimybes dirbti ir užtikrinti šeimai tokio paties dydžio gerovę turinčių individų: darant prielaidą, jog vieni gyvenantys asmenys turi didesnę darbo pasirinkimo laisvę nei žmonės, kurių šeimos susideda iš keleto individų, teisė į 40 proc. dydžio išmoką būtų numatyta vieniems gyvenantiems asmenims; teisė į 50 proc. dydžio išmoką galėtų įgyti vieniši tėvai, auginantys vieną vaiką; šiek tiek didesnė, t. y. 60 proc. dydžio, išmoka būtų numatyta vienišioms tėvams, turintiems du vaikus, – nes jų paskatas įsidarbinti riboja tos aplinkybės, kurios yra susijusios su vaikų poreikiais; darant prielaidą, jog ekonominiu sunkmečiu susigrąžinti gerovę sudėtingiau tampa didesnės sudėties namų ūkiams, teisė į 70 proc. dydžio išmoką galėtų įgyti tie individai, kurie be savęs dar turėtų išlaikyti kitus [tris] asmenis.

Atlikti skaičiavimai parodė (žr. 11 priedą), jog, įtvirtinus papildomą išmoką, finansinė individų (ir jų šeimų) gerovė – *papildomos išmokos mokėjimo laikotarpiu* – padidėtų apytiksliai 16 proc., jeigu vienas iš šeimos suaugusiųjų įsidarbintų už minimalų, t. y. 850 Lt, atlyginimą, arba 22 proc., jei atlyginimas siektų 1 100 Lt. Atkreiptinas dėmesys, jog didžiausią gėrį (30 proc.), įgydami teisę į papildomą išmoką, pajustų vieni gyvenantys asmenys, kurie įsidarbintų už 1 100 Lt atlyginimą, nes jų gerovė taptų 441 Lt didesnė už gerovę, kurią galima susikurti, gaunant nedarbo draudimo išmokas ir kompensacijas, ir net 601 Lt didesnė už tą gerovę, kurią geba „susikurti“ žmogus, neįdedantis jokių pastangų. Mažiausią, bet vis tiek teigiamą, pokytį (13 proc.) patirtų tos 4-ių asmenų šeimos, kurių darbinės pajamos siektų 850 Lt ir kurių finansinė gerovė taptų 306 Lt didesnė už gerovę nedirbant. Lyginant su tokio pat tipo šeima, tačiau gyvenančia tik iš socialinių pašalpų, reikėtų pastebėti, jog dirbančios šeimos gerovė taptų 516 Lt didesnė. Taigi, tendencijos aiškios: papildomos išmokos gavimas šeimų piniginius išteklius padidintų tokiu mastu, kokio dydžio būtų jų pastangos, – kadangi, įsidarbinus už didesnę atlyginimą, papildomos išmokos dydis nebūtų mažinamas.

²⁶ Pirmus tris mėnesius mokama visa nedarbo draudimo išmoka, o likusį išmokos mokėjimo laikotarpį – pastovi nedarbo draudimo išmokos dalis ir pusė kintamos nedarbo išmokos dalies (Nedarbo socialinio draudimo įstatymas 2004, 8 straipsnis).

Žvelgiant į papildomos nedarbo draudimo išmokos taikymą iš valstybės pozicijų, reiktų pasakyti, jog ***piniginiai valstybės ištekliai nebūtų labai išeikvoti***, nes, suteikiant iki 70 proc. dydžio papildomą išmoką bei mokant ją nuo 2-jų iki 7-ųjų mėnesių, valstybė daugiausiai (įsidarbinus žmogui, turinčiam teisę į 8 mėn. trukmės nedarbo draudimo išmoką, 3-iojo jos mokėjimo mėnesio pabaigoje) galėtų prarasti apie 685 Lt ($((650 \times 3 + 455 \times 7) - (650 \times 3 + 500 \times 5) = 685)$), t. y. maksimalaus dydžio išmoką. Tam pačiam žmogui įsidarbinus antrojoje nedarbo draudimo išmokos mokėjimo pusėje (7-to mėn. pabaigoje), daugiausiai būtų prarasta apie 550 Lt ($((650 \times 3 + 500 \times 4 + 350 \times 3) - (650 \times 3 + 500 \times 5) = 550)$). Jeigu į tai pažiūrėtume bedarbio akimis, galėtume daryti tokią išvadą: pirmasis variantas leistų nedirbti tik 3 mėn., tačiau sudarytų sąlygas gauti 3 185 Lt ir 7 mėn. laiko integracijai, o antrasis – nedirbus 7 mėn., papildomai gauti 1 050 Lt.

Esant situacijai, kai bedarbis, turintis teisę į 8 mėn. laikotarpio nedarbo draudimo išmoką, įsidarbintų 5-tą išmokos mokėjimo mėnesį, valstybė (darant prielaidą, jog, netaikant papildomos išmokos, bedarbis nesiektų įsidarbinti) išų netgi *sutaupyty* ($((650 \times 3 + 500 \times 2 + 350 \times 3) - (650 \times 3 + 500 \times 5) = -450$ Lt). Taip pat būtų, ir šiam žmogui įsidarbinus 6-tą nedarbo draudimo išmokos mokėjimo mėnesį, t. y. valstybė sutaupyty 50 Lt ($((650 \times 3 + 500 \times 3 + 350 \times 3) - (650 \times 3 + 500 \times 5) = -50$ Lt), – tai leidžia tvirtinti, jog papildomos išmokos taikymas būtų naudingas ne tik netekusiam darbo individui, bet ir valstybei, kadangi, bedarbiams įsidarbinus, valstybės piniginiai ištekliai pradėtų didėti ir dėl sumokamų tiesioginių mokesčių.

Apibendrinant, reikėtų akcentuoti, jog, nepaisant ribojančių veiksnių, tokių kaip mažas darbo vietų regione skaičius ar nedidelis darbo užmokestis, ***papildomos nedarbo draudimo išmokos taikymas turėtų padėti pasiekti tokių tikslų***: 1) *sumažinti psichologinį diskomfortą*, kuris atsiranda, supratęs, jog socialinė politika yra palankesnė nepasiturintiems – ir savo statuso nesiekiantiems pakeisti – žmonėms; 2) *padidinti motyvaciją* ieškotis darbo ar paspartinti tokių paieškų tempus; 3) *užtikrinti didesnes pajamas* tuo metu, kai vyksta integracija į darbo rinką, kas paprastai yra siejama su būtinybe apmokėti neįprastas išlaidas. Be to, papildoma nedarbo draudimo išmoka turėtų *padėti atsisakyti minties nedirbti ilgesnį laiką*, kas yra būtina, norint realizuoti teisę į *papildomą socialinę pašalpą*, kuri, kaip minėta, nėra adekvati iškeltiems tikslams.

4.2.2. Didesnės atsakomybės už priimtų sprendimų ir atliktų neteisėtų veiksmų įtvirtinimas

Suvokiant, jog valstybė neturėtų būti tik ta „geravalė“, kuri rūpinasi absoliučiai visais, – o tai reiškia ir priimančiais nepagrįstus sprendimus, – piliečiais, tampa aišku, jog, norint pagerinti socialinių išmokų gavėjų elgseną, ne ką mažiau svarbu yra keisti požiūrį į valstybę, kuri šiuo metu daugumos yra suvokiama kaip „neišsenkančių“ pinigų davėja. Kadangi tyrimai atskleidė, jog toks mąstymas formuojasi dėl to, kad žmonės turi per mažai pareigų, palyginti su teisėmis, į kurias pretenduoja; o atlikta analizė patvirtino, jog nedarbo draudimo išmokų ir socialinės paramos gavėjų atsakomybės ribos yra per mažos, mūsų siūlymas būtų *įtvirtinti tokias nuostatas, kurios didesniu mastu įpareigotų žmones ir drausmintų prasikaltusius*.

Siekiant pakeisti socialinių išmokų gavėjų požiūrį, pirmiausia reikėtų pradėti nuo tos nuostatos, kuri byloja, jog visuomenei naudingai veiklai atlikti yra pasitelkiami nedirbantys, socialinę pašalpą ilgiau kaip 6 mėn. gaunantys individai. Manytume, jog tokio laikotarpio įtvirtinimas yra visiškai nepagrįstas, kadangi jis leidžia suprasti, jog egzistuoja kažkoks „*bandomasis periodas*“, per kurį žmogus turi apsispręsti, ar jis tikrai nori tapti socialinės apsaugos dalyviu. Nekorektiška yra ir tai, jog darbais atsilyginti už pašalpą turi tik nedirbantys ar papildomų kriterijų, tokių kaip mažamečių vaikų auginimas, neatitinkantys žmonės: tai *skatina ieškoti išeikių* (pavyzdžiui, įsidarbinti ne visai darbo dienai ar įsidarbinti fiktyviai) *ir pasiteisinimų* (pavyzdžiui, manipuliuoti sveikatos būkle), *kodėl parama jiems turėtų būti teikiama nemokamai*, – ir todėl paramos teikimas netenka pradinio tikslo, t. y. padėti atsitiesti finansinių rūpesčių užkluptiems individams.

Taigi siūlytume minėtą nuostatą keisti taip, kad *visi darbingi darbingo amžiaus asmenys*, gaunantys piniginę socialinę paramą, *privalėtų dalyvauti visuomenei naudingoje veikloje nuo momento, kada gavo pirmąją pašalpą*. Išimtytys turėtų būti taikomos tik vienišioms tėvams, auginantiems ikimokyklinio amžiaus vaikus²⁷, bei itin rimtų sveikatos sutrikimų turintiems žmonėms, kurių, kaip ir nedarbo išmokas gaunančių asmenų, tinkamumas darbui būtų tikrinamas, nukreipiant juos į gydymo įstaigą, – tačiau ne bet kur, o pas konkrečius specialistus, kitaip tariant – siūloma didinti bendradarbiavimą, kad sumažėtų neteisėtų lūkesčių realizavimas. Be to, *atlikti visuomenei naudingus darbus turėtų ir tie asmenys, kurie pašalpos gavimo metu būtų dirbantys*, – tik jiems būtų suteikta galimybė atlikti šią pareigą kitu nei jų darbo valandos laiku.

Be pateisinamos priežasties neatvykus į visuomenei naudingos veiklos atlikimo vietą *daugiau kaip du kartus iš eilės, pašalpos mokėjimas turėtų būti* ne sustabdytas „iki pareiga bus įvykdyta“, o *nutrauktas 3 mėn. laikotarpiui*, kad žmogus suvoktų, jog kiekviena teisė yra grindžiama pareiga, kurios nevykdymas turi tam tikrų pasekmių. Nepakeista turėtų būti tik ta nuostata, jog vaikams socialinė pašalpa, derinant jos teikimo formą, turėtų būti skiriama bet kokių atveju, t. y. nepriklausomai nuo jų tėvų priimtų sprendimų, – tačiau, mūsų požiūriu, tikslingiau ją būtų teikti natūra, kad tėvai neišvaistytų gautų lėšų saviems tikslams. Manytume, jog „priversti“ dirbti visus piniginės socialinės paramos gavėjus yra būtina jų pačių labui, nes: nedirbant, atrofuojasi smegenys, prarandami gebėjimai, silpsta kūnas, – ir žmogus tampa visiškai bevertis.

Kalbant apie tuos asmenis, kurie teisę į socialinę paramą įgyja neteisėtais veiksmais, reiktų pasakyti, jog, *gavus informacijos*²⁸, kad piniginės socialinės paramos teikimo metu žmogus gavo nelegalių pajamų / dirbo nelegalų darbą, socialinės pašalpos ir kompensacijų teikimas turėtų būti ne apriojamas tam tikram laikui, o *nutrauktas (!) – be teisės sugrįžti į socialinės paramos programą artimiausius vienerius metus*.

²⁷ Kita vertus, užuot vienišioms tėvams taikant lengvatas, – ir tokiu būdu prisidedant prie priklausomybės nuo pašalpos kūrimo, – teisingesnis žingsnis būtų kompensuoti dalį ikimokyklinės įstaigos lankymo išlaidų, šitaip sudarant sąlygas dalyvauti visuomenei naudingoje veikloje ir aktyviau ieškoti darbo – dėl atsiradusio laisvo laiko, kuris dabar skiriamas vaikų priežiūrai.

²⁸ Tokius faktus turėtų tikrinti ir socialinės paramos teikimo centrai, pavyzdžiui, bendradarbiaudami su prekybos centrais ir finansų įstaigomis: jei piniginė socialinė parama būtų teikiama netiesiogiai, t. y. pervedant lėšas parduotuvėms, ir būtų galima tikrinti asmens turimų sąskaitų ir lojalumo kortelių sumas, tada būtų galima įsitikinti, kokios yra vidutinės žmogaus išlaidos.

Prasikaltę asmenys turėtų būti traukiami į „juodąjį sąrašą“, kad kitą kartą jiems kreipiantis pagalbos, teisė į piniginę socialinę paramą būtų ne tik tikrinama turto ir pajamų testais, kurie paprastai yra atliekami, remiantis dokumentais ar gyvenamojo ploto apžiūrėjimu, bet ir grindžiama jų aplinkos įvertinimu, kuriam didelę įtaką darytų kitų žmonių, turinčių tam tikrą kontaktą su socialinės pašalpos gavėjais, pastebėjimai²⁹. Tai reiškia, jog ***socialinės paramos centruose daugiau dėmesio turėtų būti skirta įvertinimui, ar parama žmogui tikrai reikalinga***. Be to, reikalingumas turėtų būti vertinamas ir vėlesniais laikotarpiais, kuomet pašalpos jau yra mokamos: jei žmogus nedėtų pastangų pakeisti savo socialinį statusą, tuomet būtų galima pradėti mažinti pašalpos dydį, kas šiuo metu yra daroma, tik suėjus 36-tam pašalpos mokėjimo mėnesiui.

Apibendrinant, reikėtų pasakyti, jog ***didesnės atsakomybės įtvirtinimas, leistų pasiekti tokių tikslų***: 1) įtvirtinus nuostatą, jog darbais atsilyginti už gaunamą piniginę socialinę paramą privalo visi darbingi, – o tai reiškia ir dirbantys, – asmenys, *sumažėtų neteisėtų lūkesčių turinčių pretendentų į pašalpą skaičius*, kuriems dabar sudarytos itin palankios sąlygos derinti pašalpos gavimą su nelegaliu darbu; 2) numačius didesnius pašalpos neskrymo už pareigų nevykdymą laikotarpius, pretendentai į socialinę paramą pajustų didesnę atsakomybę, todėl *sumažėtų manipuliavimo nustatytomis taisyklėmis atvejų*; 3) didesnę reikšmę suteikiant poreikio (paramai) įvertinimui, *būtų pasiektas didesnis taiklumas*, nes, išaugus paramos siekimo alternatyviesiems kaštams, neskurstančių pretendentų į socialinę paramą skaičius automatiškai sumažėtų.

4.2.3. Priklausomybės nuo piniginės socialinės paramos mažinimas

Išnagrinėjus socialinės paramos nepasiturintiems asmenims teikimo tvarką, paaiškėjo, jog labiausiai priklausomybę nuo piniginės socialinės paramos „kuria“ tos nuostatos, kurios byloja apie *nepertraukiamą* naudojimąsi socialine geroje, t. y. nuostata, kad nekintamo dydžio socialinė pašalpa gali būti gaunama tris metus iš eilės, *nesant jokioms pastangoms*, ir nuostata, kad teisė į socialinę paramą atsiranda, nedarbant ar dirbant ne mažiau kaip nustatytą darbo laiką, kas dirbančius trumpiau įpareigoja atsisakyti turimo darbo.

Šioms spragoms šalinti, pirmiausia, siūlytume ***mažinti pašalpos mokėjimo trukmę*** tiems asmenims, kurių paskatos grįžti į darbo rinką yra „nulinės“, ir ***atsisakyti reikalavimo pretendentams į pašalpą dirbti ne mažiau kaip 2 / 3 nustatyto laiko***, – įtvirtinant nuostatas, kurios padėtų *neatsirasti* priklausomybei nuo šalpos, t. y. teisę į pašalpą grindžiant papildomomis sąlygomis. Remiantis gerąją praktika (žr. 10 priedą), efektyviausias būdas mažinti priklausomybę yra didesnių pastangų jai gauti reikalavimas, kitaip tariant, – pretendentas į pašalpą turėtų ne tik registruotis darbo biržoje, bet ir ieškoti darbo; dalyvauti aktyvios darbo rinkos politikos priemonėse; kaip ir bedarbiai, turėti galimybę priimti siūlomą *tinkamą* darbą; bei atitikti darbo stažo reikalavimą. Pastaroji sąlyga būtina dėl to, kad būtų įsitikinta, jog žmogui tikrai yra reikalinga pagalba: juk niekada nedirbęs asmuo negali įrodyti, kad jam sunku išgyventi, jeigu jis nebandė to padaryti.

²⁹ Tam tikrą kontaktą su socialinės pašalpos gavėjais turintys asmenys gali suteikti tokios informacijos, kuri būtų apie papildomas (ir, dažnai, nelegalias) pajamas, tokias kaip kambario nuoma ar nelegalus verslas (automobilių remontas ir pan.).

Mūsų manymu, *suteikiant galimybę priimti darbo pasiūlymą* tokiomis pačiomis sąlygomis, kaip tai yra numatyta bedarbiams, turėtų trumpėti pašalpų mokėjimo laikotarpiai, nes: du kartus iš eilės atsisakius siūlomo *tinkamo* darbo, teisė į socialinę pašalpą turėtų būti laikinai³⁰ panaikinta. Jeigu *registruotis darbo biržoje* būtų reikalaujama ir iš *dirbančių ne visą darbo dieną pašalpų gavėjų*, tuomet būtų galima visiškai atsisakyti reikalavimo dirbti ne mažiau kaip 2 / 3 nustatytos darbo trukmės, nes, sudarius galimybę didinti pajamas (priėmus pelningesnę darbo pasiūlymą), būtų apriboti neteisėtų tikslų turinčių individų veiksmai.

Kad dirbantis trumpiau nebūtų remiamas dosniau už tą asmenį, kuris dirbtų visu krūviu, skaičiuojant pašalpos dydį ne visą darbo dieną dirbančiam individui, būtų galima *taikyti koeficientą*, kuris, didindamas bendrai gyvenančių žmonių pajamas, leistų tam tikra dalimi sumažinti skiriamos pašalpos dydį, – ir šitaip įtvirtinti didesnę teisingumą. Koeficientą būtų galima taikyti, atsižvelgiant į dirbtą laiką, pavyzdžiui: jeigu būtų dirbama mažiau nei 1 / 4 nustatyto darbo laiko, tada, skaičiuojant pašalpos dydį, pajamas būtų galima padidinti 1,5 karto; jeigu būtų dirbama daugiau kaip 1 / 4, bet mažiau kaip 1 / 2 nustatytos darbo trukmės, tada būtų galima taikyti 1,2 koeficientą; o, jeigu individas dirbtų daugiau kaip 1 / 2, bet mažiau kaip 2 / 3 maksimalaus darbo laiko, tuomet, skaičiuojant pašalpos dydį, jo pajamas būtų galima padidinti 1,1 karto.

Tiems asmenims, kurie teisei į piniginę socialinę paramą įgyti rinktųsi lengvesnį variantą, t. y. visai nedirbti, prisijungiant prie piniginės paramos programos, reiktų turėti *ne mažesnę kaip 3 mėn. darbo stažą* per paskutinius 12 mėn. Be to, nekeičiant elgsenos, t. y. nededat pastangų įsidarbinti, *pašalpos dydį reiktų pradėti mažinti nuo 13 pašalpos gavimo mėnesio*, kitaip tariant, – praėjus metams nuo pirmosios pašalpos gavimo dienos. Pašalpos mokėjimas turėtų būti nutrauktas, jei elgsena nesikeistų 24 mėn. iš eilės, išskyrus atvejus, kai bendrai gyvenantys žmonės augintų vaikus – jiems socialinė pašalpa būtų dar kartą sumažinta.

Apibendrinant, reikėtų akcentuoti, jog, *taikant tokias nuostatas, būtų galima pasiekti tokių tikslų*: 1) *didinti asmeninę atsakomybę*, „skiepijant“ suvokimą, jog gyventi iš socialinės apsaugos lėšų galima tik trumpą laiką; 2) *paskatinti žmones ieškotis darbo visai dienai*, kadangi, dirbant mažiau nei 2 / 3 nustatyto darbo laiko, pašalpos dydis būtų sumažintas, o, visai nedirbant, – pritaikytos kitos nuostatos; 3) *sumažinti neteisėtų lūkesčių realizavimą*, nes teisei į piniginę socialinę paramą atsirasti būtų keliama daugiau sąlygų.

Būtina pastebėti, jog visų siūlomų priemonių taikymas veiksmingas taptų tik tada, kai paraleliai būtų įgyvendinamos darbo vietų kūrimo programos, kitaip tariant, paskatos ir asmeninė atsakomybė turėtų būti didinamos pamatuotai, todėl įtraukti į šį procesą reikėtų tiek paramos prašytojus, tiek už socialinę apsaugą atsakingas institucijas. Be to, siūlomos priemonės yra daugiau diskusinio, o ne privalomojo pobūdžio, nes atlikti tyrimai parodė, – o socialinių išmokų teikimo tvarkos analizė pagrindė, – jog yra pakankamai daug vietų, kurias būtų galima tobulinti. Tai leidžia teigti, jog šia tema būtų galima atlikti tolimesnius tyrimus.

³⁰ Be pateisinamos priežasties atsisakius siūlomo tinkamo darbo *du kartus iš eilės*, piniginės socialinės paramos teikimą, taip pat kaip ir nelegalaus darbo atveju, būtų galima nutraukti 1 m. laikotarpiui, kad žmogus turėtų iš naujo įgyti teisę į pašalpą.

IŠVADOS

Atlikus *mokslinių šaltinių analizę* gyventojų finansinės elgsenos tema, darytinės šios išvados:

1. Nagrinėjant skirtingų autorių pateiktas *gyventojų finansinės elgsenos* sampratas, pastebima, jog labiausiai šio termino aiškinimą komplikuoja tai, jog nėra susiformavęs finansinės elgsenos turinys, kitaip tariant, nėra iki galo aišku, kokia elgsena turėtų būti laikytina *finansine*. Nors žodis „finansai“ iš elgsenos reikalauja pamatuotų sprendimų, žmogus, deja, ne visada geba būti ekonomiškai ir savo sprendimus grįsti vien tik logika – dėl šios priežasties finansinė gyventojų elgsena gali būti tiek racionali, tiek ir neracionali.

2. Suvokiant, jog žmogus, visuomenė ir valstybė yra tarpiai susiję ir vieni kitus lemiantys, tampa aišku, jog *racionali individo finansinė elgsena* turi būti nukreipta į finansus plačiąją prasme, t. y. į tautos gerovę. Dėl to, šio darbo tikslais, racionali finansinė elgsena pasiūlyta laikyti: pamatuotus ir efektyvius *atsakus* į išorinius dirgiklius ir įvairius pakitimus, kurie: 1) yra susiję su pinigais ir piniginiiais procesais; ir 2) yra paremti asmens apsisprendimu; ir 3) yra naudingi žmogui, tačiau nekenkiantys valstybei (racionali).

3. Remiantis finansų elgsenos teorijomis, galima išskirti nuokrypius nuo racionalios elgsenos, kurie parodo, kokie asmenybės bruožai lemia neteisingų sprendimų priėmimą – tai verčia manyti, jog finansinės elgsenos problemos pirmiausia atsiranda iš žmogaus – kaip „klaidų šaltinio“. Vis dėlto, elgsenos mokslas nepaneigia to, jog žmonių finansinius sprendimus *paraleliai veikia* ekonominiai, socialiniai-demografiniai ar teisiniai-politiniai veiksniai – o tai atskleidžia, kad kiekvienu atveju veiksnių rinkinys gali būti unikalus.

4. Apibendrinus Lietuvoje atliktų tyrimų individų finansinės elgsenos tema rezultatus, paaiškėjo, jog žmonių elgsena yra nekintanti, t. y. iki šiol susiduriama su laisvų lėšų formavimo problema. Pasižiūrėjus į *statistinio* lietuvių pajamų struktūrą, išaiškėjo ir viso to priežastis – dažno individo pajamose itin didelę dalį sudaro socialinės išmokos. Tai leido padaryti išvadą, jog lėšų stoka yra ne problema, o *pasekmė*, ir dėl to tyrimo laukas buvo susiaurintas iki specifinės srities, t. y. socialinių išmokų gavėjų finansinės elgsenos.

5. Vykstant globalizacijai ir kartu keičiantis žmonių vertybėms, požiūris į solidarumą bei socialinį teisingumą taip pat pakito: jei seniau gerovės valstybė buvo siejama su visapusiška valstybės apsauga nuo socialinių pavojų, šiandien pripažįstama, jog pirmiausia individas, – ne valstybė, – privalo pademonstruoti savo sugebėjimus, apsisaugant nuo rizikos. Tai įpareigoja tvirtinti, jog žmogaus, – kaip išmokų gavėjo, – vaidmuo negali būti tik pasyvus, t. y. jis turi įdėti visas pastangas, kad užsitarnautų ar susigrąžintų gerovę, ir stengtis kuo greičiau pradėti gyventi pagal galimybes – be papildomų išmokų bei įvairių kompensacijų.

6. Siekiant suvokti, kokie veiksniai nulemia sprendimo pajamas formuoti iš valstybės lėšų priėmimą, išskirtos sąlyginės išmokų gavėjų grupės: *nesąmoningi-racionalieji*, kurie tokį sprendimą priima tik dėl to, jog neturi pasirinkimo (ekonominiai, socialiniai-demografiniai veiksniai); *sąmoningi-neracionalieji*, kurie, galėdami rinktis kitus pajamų šaltinius, socialine pagalba naudojasi iš godumo (emociniai-psichologiniai veiksniai); ir „*neapsisprendėlius*“, kurių sprendimai yra nepastovūs, – ir dėl to lemiami įvairių aplinkybių.

Atlikus mokslinių šaltinių analizę, buvo prieita prie išvados, jog finansinėje literatūroje pasigendama metodologiškai pagrįstų modelių, kuriais būtų galima remtis, siekiant įvertinti gyventojų finansinę elgseną socialinės apsaugos srityje. Dėl to buvo sukurtas *teorinis socialinių išmokų gavėjų finansinės elgsenos vertinimo modelis*, paremtas dviem pirminio tyrimo metodais, t. y. apklausa ir ekspertiniu vertinimu:

1. Apibendrinus *apklausos dalyvių* pateiktus atsakymus, paaiškėjo, jog didžioji dauguma bedarbių ir socialinės paramos gavėjų savo elgseną vertino kaip tinkamą, nes finansinės elgsenos rodiklis (94,5 balo) tapo geresnis nei „pusiausvyros taškas“ (74 balai), kuris parodo, jog finansinė elgsena yra nei racionali, nei neracionali. Tai privertė *atmesti pirmąją hipotezę (H_1)* ir daryti išvadą, jog gyventojų finansinė elgsena socialinės apsaugos srityje yra ganėtinai racionali. Nagrinėjant atskirų veiksnių įtaką, tapo aišku, jog tokį rezultatą labiausiai lėmė socialinių-demografinių veiksnių įvertinimai (29 / 36 balų), iš kurių paminėtini: *prastas išsilavinimas, įgūdžių stoka* bei *šeimos struktūra*, t. y. tie veiksniai, kurie daugiau ar mažiau yra suvokiami kaip objektyvios priežastys, formuojant pajamas iš valstybės lėšų. Kalbant apie veiksnius, kurie finansinei elgsenai darė neigiamą įtaką, reikėtų pastebėti, jog *antroji hipotezė (H_2) pasitvirtino*, nes būtent emocinių-psichologinių veiksnių įvertinimas labiausiai nutolo nuo pageidautinos elgsenos (31,5 / 58 balų). Galima tvirtinti, jog neracionalią elgseną labiausiai skatina *mentalinės sąskaitos*, „*sovietinis*“ *mentalitetas* ir *amoralus šeimyniškumas*, t. y. tie veiksniai, kurie parodo, jog žmonės nejaučia asmeninės atsakomybės, nes yra linkę manyti, jog socialine gerove, pirmiausia, turi rūpinti valstybė, o ne jie patys. Tyrimas taip pat atskleidė, jog į netinkamą elgseną labiau yra linkę ilgalaikiai socialinės apsaugos dalyviai, kadangi jiems mentalinės sąskaitos reikėsi kur kas aktyviau negu tiems žmonėms, kurie darbo ieškojosi trumpesnį laiką.

2. Darant prielaidą, jog apklausos dalyvių atsakymai galėjo būti nepakankamai atviri, – *ir dėl to ne visai tiksliai atspindintys realią situaciją*, – tuos pačius veiksnius buvo paprašyta įvertinti ir *ekspertų*, kas leido gauti kiek kitokius rezultatus. Remiantis ekspertų vertinimais, bedarbių ir socialinės paramos gavėjų elgsena yra linkstanti į neracionalumą, nes rezultatas (68,5 balo) tapo mažesnis nei „pusiausvyros taškas“ (74 balai). Tai leido patvirtinti *pirmąją hipotezę (H_1)* ir padaryti išvadą, jog dauguma socialinės apsaugos dalyvių socialine gerove naudojasi *nepagrįstai*, t. y. nesant objektyvių priežasčių, ar *netesėtai*, t. y. nesant teisinio pagrindo, todėl bereikalingai naudoja valstybės, – o tai reiškia ir visuomenės, – išteklius. Žiūrint į atskirus veiksnių įvertinimus, tapo aišku, jog didžiausią įtaką tokiai elgsenai darė ekonominiai veiksniai, nes jie optimaliai elgsenai prilygo tik 40 proc. Taip pat stipriai veikė ir emociniai-psichologiniai veiksniai, kurie pageidautinai elgsenai prilygo tik 45 proc. Kadangi šios dvi veiksnių grupės tiek apklausos dalyvių, tiek ekspertų buvo vertinamos kaip darančios didžiausią įtaką neracionaliai elgsenai, darytina išvada, jog *antroji hipotezė (H_2)* iš dalies pasitvirtino. Ekspertų vertinimai padėjo atskleisti, jog šiuo metu daugiausiai problemų kyla dėl to, jog *žmonės nesuvokia, koks yra valstybės vaidmuo, kalbant apie socialinę apsaugą, todėl neįveda pakankamai pastangų, kad jų statusas pasikeistų* – tam didelę įtaką daro teisės aktų spragos.

Kadangi tyrimai parodė, jog Lietuvos bedarbiai ir socialinės paramos gavėjai yra mažai motyvuoti, neįsivaikantys poreikio darbui ir nesuvokiantys kitų žmonių teisėtų finansinių lūkesčių, prieita prie išvados, jog tokių žmonių elgsena gali būti gerinama, keičiant ne požiūrį, o jų atsaką, t. y. veiksmus, į susidariusias aplinkybes, – todėl **gerinti** bedarbių ir socialinės paramos gavėjų **elgseną siūloma tokiomis priemonėmis**:

1. Kadangi Lietuvos įstatymai yra labiau palankūs skurstantiems nei darbo netekusiems individams, tai mažina motyvaciją ieškoti darbo ir grįžti į darbo rinką – siekiant pašalinti šią kliūtį, siūloma įtvirtinti teisę į *papildomą nedarbo draudimo išmoką*, kuri būtų mokama, įsidarbinus anksčiau laiko, negu baigtąsi nedarbo draudimo išmokos mokėjimo terminas. Atlikti skaičiavimai parodė, jog tokia priemonė finansinę individų gerovę padidintų apytiksliai 16 proc., jeigu vienas iš šeimos suaugusiųjų įsidarbintų už minimalų, t. y. 850 Lt, atlyginimą, arba 22 proc., jeigu atlyginimas siektų 1 100 Lt. Be to, taikant tam tikrą schemą, ši priemonė net nepareikalautų papildomų valstybės išteklių, nes pinigai sugrįžtų netiesiogiai – mokesčių pavidalu. Galima teigti, jog didžiausi tokios priemonės privalumai būtų: padidėtų motyvacija grįžti į darbo rinką; išaugtų pajamos tuo laikotarpiu, kada adaptuojamasi darbo rinkoje, kas paprastai yra siejama su papildomų išlaidų atsiradimu; be to, tai leistų atsisakyti minties laukti ir įgyti teisę į papildomą pašalpą.

2. *Įtvirtinti nuostatas, kurios labiau įpareigotų individus bei drausmintų prasikaltusiuosius*. Siūloma keisti nuostatą, jog visuomenei naudingai veiklai gali būti pasitelkiami *tik* nedirbantys ir socialinę pašalpą gaunantys ne mažiau kaip 6 mėn. asmenys. Dalyvauti visuomenei naudingoje veikloje turėtų *visi* (išskyrus išimtis) nuo pirmosios pašalpos gavimo momento, įtraukiant ir dirbančiuosius pašalpų gavėjus, – taip būtų galima sumažinti neteisėtų lūkesčių turinčių žmonių, kurie iki šiol galėjo puikiai derinti nelegalų darbą su pašalpos gavimu, skaičių. Neatlikusiems visuomenei naudingų darbų daugiau kaip 2 kartus iš eilės, reikėtų įtvirtinti didesnę atsakomybę, t. y. ne sustabdyti pašalpos mokėjimą „iki pareiga bus įvykdyta“, o nutraukti jos mokėjimą bent 3 mėn. laikotarpiui. Turint informacijos, jog žmogus gauna (ar gavo) nelegalių pajamų, tokią šeimą būtų galima įtraukti į „juodąjį sąrašą“ ir išmesti iš socialinės paramos programos be teisės prie jos prisijungti vienerius metus. Kita kartą tokia šeima turėtų būti tikrinama papildomomis priemonėmis.

3. *Mažinti priklausomybę nuo socialinės pašalpos*. Pirmiausia siūloma sumažinti pašalpos mokėjimo terminą (iki 24 mėn.) tiems žmonėms, kurių pastangos grįžti į darbo rinką yra „nulinės“. Taip pat siūloma įtvirtinti *papildomas sąlygas* teisei į socialinę pašalpą įgyti: registruotis darbo biržoje ir tiems asmenims, kurie dirba ne visą darbo laiką (tokiu atveju, būtų galima atsisakyti reikalavimo dirbti ne mažiau kaip 2 / 3 apibrėžtos darbo trukmės, nes dirbantiems ne visu krūviu žmonėms būtų galima teikti darbo pasiūlymus, o, skaičiuojant pašalpos dydį, – ir pritaikyti koeficientą); turėti ne mažesnę kaip 3 mėn. darbo stažą, įgytą per paskutinius 12 mėn. – taip socialinė pagalba būtų teikiama tiems, kurie turi realių finansinių sunkumų.

Siūlomų priemonių sąrašas nėra baigtinis: kadangi egzistuoja daug problemų, joms spręsti tikslinga būtų atlikti tolimesnius tyrimus – ir, ypač, lengvatų dirbant taikymo srityje, kurios skatina užimtumą.

LITERATŪRA

Knygos:

1. **Bastiat, F.** *Ekonominiai ir politiniai esė*. – Kaunas: Libertas, 1992. – 124 p.
2. **Gyls, P.** *Ekonomika, antieconomika ir globalizacija: monografija*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008. – 443 p. – ISBN 978-9955-33-170-4.
3. **Hillman, Arye L.** *Public Finance and Public Policy: Responsibilities and Limitations of Government*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 766 p. – ISBN 0 521 00114 5.
4. **Pompian, M. M.** *Behavioral Finance and Wealth Management: How to Build Optimal Portfolios That Account for Investor Biases*. – New York (N. Y.): John Wiley & Sons, 2006. – p. 336. – ISSN 0471745170.
5. **Rudzkienė, V.** *Socialinė statistika: vadovėlis*. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2005. – 257 p. – ISBN 9955190027.

Žodynai:

6. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas / redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. redaktorius) ir kiti; Lietuvių kalbos institutas*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. – 967 p. – ISBN 5420012421.
7. *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas = Dictionarium Latino-Lituanicum / Kazimieras Kuzavinis*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. – 800 p. – ISBN 5420012898.
8. *Terminų žodynas*, 2012 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 06 02]. Prieiga: < <http://www.zodynas.lt/terminu-zodynas> >.
9. *The New Oxford Dictionary of English / Edited by Judy Pearsall*. – Oxford; New York (N. Y.): Oxford University Press, 2001. – 2152 p. – ISBN 0198604416.
10. *The Oxford English Reference Dictionary / Edited by Judy Pearsall; Bill Trumble*. – Oxford; New York (N. Y.): Oxford University Press, 2002. – 1765 p. – ISBN 0198606524.
11. *Webster's Third New International Dictionary of the English language, unabridged / Edited by Philip Babcock Gove*. – Cologne: Könnemann, 1993. – 2662 p. – ISBN 3829052928.

Straipsniai iš mokslinių žurnalų:

12. **Akram, M.; Hussain, M; Rehman, K. U.; Sajjad, S. I.; Shafi, H.** Relationship between Risk Perception and Employee Investment Behavior // *Journal of Economics and Behavioral Studies*. – 2011, Vol. 3, No. 6, p. 345–351. – ISSN 22206140.
13. **Appleyard, L.** Household Finances Under Pressure: What is the Role of Social Policy? // *Social Policy & Society*. – 2011, Vol. 11, Issue 1, p. 131–140. – ISSN 1474-7464.

14. **Biais, B.; Weber, M.** Hindsight Bias, Risk Perception and Investment Performance // *Management Science*. – 2009, Vol. 55, Issue 6, p. 1 018–1 029. – ISSN 00251909.
15. **Bieliauskaitė, J.** Solidarumo vaidmuo socialinėje teisinėje valstybėje // *Socialinių mokslų studijos = Social Sciences Studies: mokslo darbai*. 2009, Nr. 1(1), p. 79–94. – ISSN 2029-2236.
16. **Bikas, E.** Asmeninio turto valdymas ir jo aktualijos, Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungą // *Ekonomika: mokslo darbai*. – 2003, Nr. 63, p. 7–15. – ISSN 1648-9098.
17. **Bikas, E.; Kavaliauskas, A.** Lietuvos investuotojų elgsena finansų krizės metu // *Verslas: teorija ir praktika = Business: Theory and Practice*. – 2010, Nr. 11(4), p. 370–380. – ISSN 1648-0627.
18. **Bitinas, A.; Papirtis, L. V.** Socialinio teisingumo įgyvendinimo problematika finansuojant socialinės saugos sistemą // *Socialinių mokslų studijos = Social sciences studies: mokslo darbai*. – 2010, Nr. 3(7), p. 37–58. – ISSN 2029-2236.
19. **Butt, M. A.; Rehman, K. U; Rehman, R. R.; Saddar, R.; Shafi, H.** Investor's Dilemma: Fundamentals or Biases in Investment Decision // *Journal of Economics and Behavioral Studies*. – 2011, Vol. 3, Issue 2, p. 122–127. – ISSN 22206140.
20. **Chitra, K.; Sreedevi, R. V.** Does Personality Traits Influence the Choice of Investment? // *IUP Journal of Behavioral Finance*. – 2011, Vol. 8, Issue 2, p. 47–57. – ISSN 09729089.
21. **Cui, P.; Dong, K.** The Role of Government in Social Security // *Public Performance & Management Review*. – 2010, Vol. 34, Issue 2, p. 236–250. – ISSN 15309576.
22. **Černius, G.** Asmeninių finansų tikslas, *Apskaitos ir mokesčių apžvalga = The Accounting and Taxes Review*. – 2011, Nr. 2, p. 67–70. – ISSN 1392-3722.
23. **Černius, G.** Asmeninių finansų valdymo esmė // *Apskaitos ir mokesčių apžvalga = The Accounting and Taxes Review*. – 2011, Nr. 1, p. 67–70. – ISSN 1392-3722.
24. **Dedu, V.; Turcan, C. S.; Turcan, R.** A Behavioral Approach to the Global Financial Crisis // *Annals of the University of Oradea: Economic Science Series*. – 2011, Vol. 20, Issue 2, p. 340–346. – ISSN 15825450.
25. **Dobele, A.; Mistre, B.** Evaluation of State Social Security Benefits in Latvian Regions // *Human Resources: The Main Factor of Regional Development*. – 2010, Vol. 3, p. 268–275. – ISSN 20295103.
26. **Doukas, J. A.; Petmezas, D.** Acquisitions, Overconfident Managers and Self-attribution Bias // *European Financial Management*. – 2007, Vol. 13, Issue 3, p. 531–577. – ISSN 13547798.
27. **Fisher, P. J.; Montalto, C. P.** Effect of Saving Motives and Horizon on Saving Behaviors // *Journal of Economic Psychology*. – 2010, Vol. 31, Issue 1, p. 92–105. – ISSN 01674870.
28. **Fuller, R. J.** Behavioral Finance and the Sources of Alpha // *Journal of Pension Plan Investing*. – 2000, Vol. 2, Issue 3, p. 1–22 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 03 06]. Prieiga: <

<http://www.fullerthaler.com/downloads/bfsoa.pdf> >.

29. **Graham, J. T.; Harvey, C. R.; Huang, H.** Investor Competence, Trading Frequency, and Home Bias // *Management Science*. – 2009, Vol. 55, Issue 7, p. 1 094–1106. – ISSN 00251909.
30. **Guogis, A.** Dėl Lietuvos socialinės apsaugos sampratos // *Socialinis darbas = Social Work: mokslo darbų žurnalas*. – 2008, Nr. 7(2), p. 26–34. – ISSN 1648-4789.
31. **Guogis, A.** Kai kurie socialinio solidarumo praradimo aspektai Vakaruose ir Lietuvoje // *Socialinis darbas = Social Work: mokslo darbų žurnalas*. – 2006, Nr. 5(1), p. 9–13. – ISSN 1648-4789.
32. **Guogis, A.; Bitinas, A.** Valstybinio socialinio draudimo fondo finansavimas: įmokų surinkimo problematika // *Socialinių mokslų studijos = Social sciences studies: mokslo darbai*. – 2011, Nr. 3(2), p. 551–574. – ISSN 2029-2236.
33. **Guogis, A.; Gruževskis, B.** Ar reikia kitokio Lietuvos visuomenės socialinės raidos modelio? // *Socialinių mokslų studijos = Social Sciences Studies: mokslo darbai*. – 2010, Nr. 3(7), p. 19–35. – ISSN 2029-2236.
34. **Hon-Snir, S.; Kudryavtsev, A.** Stock Market Investors: Who Is More Rational, and Who Relies on Intuition? // *International Journal of Economics and Finance*. – 2012, Vol. 4, Issue 5, p. 56–72. – ISSN 1916971X.
35. **Jordan, Kathy Ph. D.; Lennick, D.** Money on Your Mind: The Brain's Role in Financial Decision-Making // *Journal of Financial Planning*. – 2010, Vol. 23, Issue 4, p. 40–44. – ISSN 10403981.
36. **Jurevičienė, D.; Gausienė, E.** Finansinės gyventojų elgsenos ypatumai // *Verslas: teorija ir praktika = Business: Theory and Practice*. – 2010, Nr. 11(3), p. 222–237. – ISSN 1648-0627.
37. **Jurevičienė, D.; Klimavičienė, A.** Asmeninių finansų valdymo teoriniai aspektai gyvenimo ciklo požiūriu // *Verslas: teorija ir praktika = Business: Theory and Practice*. – 2008, Nr. 9(1), p. 22–32. – ISSN 1648-0627.
38. **Kangas, O.; Palme, J.** Making Social Policy Work for Economic Development: Nordic Experience // *International Journal of Social Welfare*. – 2009, Vol. 18, Issue s1, p. S62–S72. – ISSN 1369-6866.
39. **Kartašova, J.; Levišauskaitė, K.** Investavimo patirties įtaka individualių investuotojų elgsenai ir jų priimamiems sprendimams finansų rinkoje // *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. – 2012, Nr. 61, p. 25–42. – ISSN 13921142.
40. **Keršienė, R.** Skurdas ir jo priežastys Lietuvoje // *Ekonomika ir vadyba = Economics and Management*. – 2011, Nr. 16, p. 535–542. – ISSN 1822-6515.
41. **Klimavičienė, A.; Jurevičienė, D.** Asmens investicijų į finansines priemones plėtros galimybės Lietuvoje // *Verslas: teorija ir praktika = Business: Theory and Practice*. – 2007, Nr. 8(1), p. 33–43. – ISSN 1648-0627.

42. **Kondrotaitė, G.** Socialinės rizikos šeimos Lietuvoje: atvejo studija // *Filosofija. Sociologija: mokslo darbai*. – 2006, Nr. 4, p. 55–60. – ISSN 02357186.
43. **Lee, K.; Miller, S.; Velasquez, N.; Wann, C.** The Effect of Investor Bias and Gender on Portfolio Performance and Risk // *International Journal of Business & Finance Research (IJBFR)*. – 2013, Vol. 7, Issue 1, p. 1–16. – ISSN 19310269.
44. **Levišauskaitė, K.; Kartašova, J.** Evaluation of Irrational Individual Investors' Behavior Driving Factors in Lithuania // *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*. – 2011, Nr. 5(2), p. 119–130. – ISSN 18227996.
45. **Mittal, M.; Vyas, R. K.** A Study of Psychological Reasons for Gender Differences in Preferences for Risk and Investment Decision Making // *IUP Journal of Behavioral Finance*. – 2011, Vol. 8, Issue 3, p. 45–60. – ISSN 09729089.
46. **Navickas, V.; Malakauskaitė, A.** Konkurencingumo vertinimo metodologinės problemos ir ribotumas // *Verslas: teorija ir praktika = Business: Theory and Practice*. – 2010, Nr. 11(1), p. 5–11. – ISSN 1648-0627.
47. **Okunevičiūtė-Neverauskienė, L.; Moskvina, J.** Socialiai pažeidžiamo jaunimo problemos integracijos į darbo rinką kontekste // *Filosofija. Sociologija: mokslo darbai*. – 2008, Nr. 2, p. 41–54. – ISSN 0235-7186.
48. **Okunevičiūtė-Neverauskienė, L.; Pocius, A.** Ilgalaikio nedarbo problema Lietuvoje // *Filosofija. Sociologija: mokslo darbai*. – 2003, Nr. 1, p. 43–48. – ISSN 0235-7186.
49. **Ouchi, M.; Upadhyaya, S.** Employment and Social Security. Assessment of Social Assistance Scheme in the Kyrgyz Republic: Its Importance in Relation to Employment & Poverty Alleviation // *Working paper*. – 2006, Nr. 1, p. 33–37. – ISBN 9789221189688.
50. **Pirouz, D.** Culture, Self-control, and Consumer Financial Behavior // *Advances in Consumer Research*. – 2009, Vol. 36, p. 908–909. – ISSN 00989258.
51. **Potrafke, N.** Unemployment, Human Capital Depreciation and Pension Benefits: an Empirical Evaluation of German data // *Journal of Pension Economics and Finance*. – 2012, Vol. 11, Issue 2, p. 223–241. – ISSN 1474-7472.
52. **Qawi, R. B.** Behavioral Finance: Is Investor Psyche Driving Market Performance? // *IUP Journal of Behavioral Finance*. – 2010, Vol. 7, Issue 4, p. 7–19. – ISSN 09729089.
53. **Rakauskienė, O. G.; Bikas, E.** Lietuvos gyventojų santaupos: moterų ir vyrų taupymo elgsenos modeliai // *Ekonomika: mokslo darbai*. – 2007, Nr. 79, p. 124–142. – ISSN 1392-1258.
54. **Ramanauskas, T.; Jakaitienė, A.** Namų ūkių vartojimo modeliavimas // *Pinigų studijos*. – 2007, Nr. 1, p. 25–41.

55. **Ritter, J. R.** Behavioral finance // *Pacific-Basin Finance Journal*. – 2003, Vol. 11, Issue 4, p. 429–437.
56. **Schinckus, Ch.** Archeology of Behavioral Finance // *IUP Journal of Behavioral Finance*. – 2011, Vol. 8, Issue 2, p. 7–22. – ISSN 09729089.
57. **Singh, R.** Behavioural Finance Studies: Emergence and Developments, *Journal of Contemporary Management Research*. – 2010, Vol. 4, Issue 2, p. 1–9. – ISSN 09738266.
58. **Skučienė, D.** Pajamų nelygybė Lietuvoje // *Filosofija. Sociologija: mokslo darbai*. – 2008, T. 19, Nr. 4, p. 22–33.
59. **Skučienė, D.** Individualizacijos plėtra socialinių rizikų draudimo srityje // *Filosofija. Sociologija: mokslo darbai*. – 2006, Nr. 2, p. 44–52. – ISSN 0235-7186.
60. **Skučienė, D.; Moskvina, J.** Saugumas lanksčioje darbo rinkoje, *Socialinis darbas = Social Work: mokslo darbų žurnalas*. – 2009, Nr. 8(2), p. 25–34. – ISSN 1648-4789.
61. **Šakienė, H.** Regional Unemployment Regulation During Economic Slowdown in Lithuania // *Ekonomika ir vadyba = Economics and Management*. – 2011, Nr. 16, p. 309–315. – ISSN 18226515.
62. **Tartilas, J.** Nedarbo problema // *Jurisprudencija: mokslo darbai*. – 2005, Nr. T. 74, Nr. 66, p. 30–38. – ISSN 1392-6195.
63. **Taujanskaitė, K.; Jurevičienė, D.** Asmeninių finansų valdymo ypatumai ekonominio nestabilumo sąlygomis // *Mokslas – Lietuvos ateitis = Science – Future of Lithuania*. – 2010, Nr. 2(2), p. 104–111. – ISSN 2029-2341.
64. **Trumpulis, U.** Žmogaus individualūs interesai kaip viešojo intereso pagrindas // *Socialinių mokslų studijos = Social Sciences Studies: mokslo darbai*. – 2010, Nr. 2(6), p. 123–137. – ISSN 2029-2236.

Kiti informaciniai šaltiniai:

65. **Černius, G.** Valstybės finansų valdymas // *Paskaitų ciklo „Privačiųjų ir viešųjų finansų valdymas“ metodinė medžiaga*. – 2012, p. 36.
66. **Imervoll, H.** Minimum-Income Benefits in OECD Countries: Policy Design, Effectiveness and Challenges // *Discussion Paper*. – 2009, No. 4627 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 06]. Prieiga: < <http://ftp.iza.org/dp4627.pdf> >.
67. **Lapinskas, K.** *Asmens socialinių teisių apsaugos klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje*. – 2008 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 06 02]. Prieiga: < <http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/08.pdf> >.
68. **Stiglitz, J. E.** *Taming Finance in an Age of Austerity*. – 2010 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 04 12]. Prieiga: < <http://www.project-syndicate.org/commentary/stiglitz127/English> >.

Teisės aktai:

69. *Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas*. – 1985 (aktualu nuo 2012-11-15).
Prieiga: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=437321 >.
70. *Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros įstatymas*. – 1990 (aktualu nuo 2012-11-15). Prieiga: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=438048&p_query=&p_tr2=2 >.
71. *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. – 1992 (aktualu nuo 2006-04-25). Prieiga: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=274999 >.
72. *Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas*. – 2004 (aktualu nuo 2012-11-08).
Prieiga: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=436890 >.
73. *Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas*. – 2003 (aktualu nuo 2012-11-24). Prieiga: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=438174&p_query=&p_tr2=2 >.
74. *Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl telkimo visuomenei naudingai veiklai atlikti tvarkos aprašo patvirtinimo“*. – 2012 (įsigaliojo 2012-05-27). Prieiga: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=425518&p_query=&p_tr2=2 >.
75. *Lietuvos Respublikos socialinės paramos mokiniams įstatymas*. – 2006 (aktualu nuo 2012-01-01).
Prieiga: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=415195&p_query=&p_tr2=2 >.
76. *Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas*. – 2006 (aktualu nuo 2012-11-03). Prieiga: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=436420&p_query=&p_tr2=2 >.
77. *Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas*. – 1991 (aktualu nuo 2012-11-08).
Prieiga: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=436884&p_query=&p_tr2=2 >.

Statistika:

78. **Lietuvos Respublikos statistikos departamentas**. *Darbo užmokestis trečiąjį 2008 m. ketvirtį* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 10 08]. Prieiga: < <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=6819> >.
79. **Lietuvos Respublikos statistikos departamentas**. *Darbo užmokestis trečiąjį 2012 m. ketvirtį*: [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 26]. Prieiga: < <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view?id=10561&PHPSESSID=17dfe1c9fa89c89ac7478d3762cd6bc0> >.
80. **Lietuvos Respublikos statistikos departamentas**. *Vidutinės disponuojamosios pajamos vienam namų ūkio nariui per mėnesį. Požymiai: administracinė teritorija, pajamų komponentė* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 06 09]. Prieiga: < <http://db1.stat.gov.lt/statbank/SelectVarVal/Define.asp?Maintable=M3090104&PLanguage=0> >.
81. **Lietuvos Respublikos statistikos departamentas**. *Vidutinės disponuojamosios pajamos vienam namų ūkio nariui per mėnesį. Požymiai: pajamų komponentė, vaikų skaičius* [interaktyvus] [žiūrėta

- 2012 06 09]. Prieiga: < <http://db1.stat.gov.lt/statbank/SelectVarVal/Define.asp?Maintable=M3090105&PLanguage=0> >.
82. **Lietuvos Respublikos vertybinių popierių komisija.** *Lietuvos gyventojų asmeninių finansų tvarkymo elgsenos tyrimas.* – 2009 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 03 06]. Prieiga: < http://www.marketnews.lt/naujiena/nors_galinciuju_taupyti_mazeja_taupymo_svarba_auga >.
83. **Lietuvos socialinis žemėlapis.** Socialinės statistikos rodikliai: *baziniai socialiniai rodikliai* [žiūrėta 2012 10 08]. Prieiga: < <http://www.socialiniszemelapis.lt/index.php?1262538155> >.
84. **Lietuvos socialinis žemėlapis.** Socialinės statistikos rodikliai: *socialinės paramos naudojimo rodikliai* [žiūrėta 2012 09 03]. Prieiga: < <http://www.socialiniszemelapis.lt/index.php?1262538155> >.
85. **Lietuvos socialinis žemėlapis.** Socialinės statistikos rodikliai: *socialiniai-ekonominiai rodikliai* [žiūrėta 2012 09 03]. Prieiga: < <http://www.socialiniszemelapis.lt/index.php?1262538155> >.
86. **OECD.** Benefits and Wages: Policies / *Employment-Conditional Benefits.* – 2010 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 08] Prieiga: < <http://www.oecd.org/els/benefitsandwagespolicies.htm> >.
87. **OECD.** Benefits and Wages: Policies / *Family benefits.* – 2010 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 08] Prieiga: < <http://www.oecd.org/els/benefitsandwagespolicies.htm> >.
88. **OECD.** Benefits and Wages: Policies / *Housing Benefits.* – 2010 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 08] Prieiga: < <http://www.oecd.org/els/benefitsandwagespolicies.htm> >.
89. **OECD.** Benefits and Wages: Policies / *Social Assistance.* – 2010 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 08] Prieiga: < <http://www.oecd.org/els/benefitsandwagespolicies.htm> >.
90. **OECD.** Benefits and Wages: Policies / *Unemployment Insurance Benefits.* – 2010 [Interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 06]. Prieiga: < <http://www.oecd.org/els/benefitsandwagespolicies.htm> >.
91. **SEB bankas.** „*Namų ūkių finansinio turto barometras*“. – 2011 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 03 06]. Prieiga: < http://fin.seb.lt/vbfin/subscription/list.fw?type_id=104&year=2011&lang=lt&s_menu=4 >.
92. „**Swedbank**“ **asmeninių finansų institutas.** *Baltijos šalių gyventojų taupymo elgsenos tyrimas.* – 2011 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 03 06]. Prieiga: < <http://issuu.com/manofinansai/docs/baltijos-saliu-gyventoju-taupymo-elgsenos-tyrimas> >.

Elektroniniai ištekliai:

93. *Chi kvadrato lentelė* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 05]. Prieiga: < <http://home.comcast.net/~sharov/PopEcol/tables/chisq.html> >.
94. **Vilniaus energija.** *Šilumos suvartojimas 2010-2011 m.* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 18]. Prieiga: < <http://www.vilniaus-energija.lt/content/%C5%A1ilumos-suvartojimas-2010-2011-m> >.
95. **Vilniaus vandenys.** *Paslaugų kainos 2012 m.* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 18]. Prieiga: < http://www.vv.lt/lt/paslaugu_kainos/ >.

Šarkauskaitė R. Nedarbo socialinio draudimo išmokų bei socialinės paramos gavėjų finansinės elgsenos vertinimas: Lietuvos atvejis / Finansų valdymo magistro baigiamasis darbas. Vadovė prof. dr. D. Jurevičienė. – Vilnius: Mykolas Romeris universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas, 2012. – 82 p. teksto be priedų, 19 pav., 9 lent., 95 literatūros šaltiniai. Atskirai pridedama 13 darbo priedų.

ANOTACIJA

Magistro baigiamajame darbe išnagrinėti ir įvertinti socialinių išmokų gavėjų elgsenai įtaką darantys veiksniai, lemiantys sprendimo gyventi iš valstybės lėšų priėmimą, aptartos esminės problemos ir pateikti galimi sprendimai šių žmonių elgsenai gerinti. *Pirmojoje darbo dalyje* atskleidžiamas individų finansinės elgsenos, kaip reiškinių, komplikuotumas; pateikiamas šiam darbui tinkantis individų finansinės elgsenos apibrėžimas, kuriuo yra vadovaujamasi, nagrinėjant socialinių išmokų gavėjų elgseną; suskirstius išmokų gavėjus į grupes pagal pasirinktus požymius, aptariami jų elgsenai įtaką darantys veiksniai. Darant išvadą, jog pasigendama metodologiškai pagrįstų modelių, kuriais būtų galima remtis, vertinant socialinių išmokų gavėjų elgseną, *antrojoje dalyje* suformuojamas elgsenos vertinimo modelis. *Trečiojoje dalyje* aptariami tyrimų rezultatai ir esminės problemos, kurioms spręsti *ketvirtojoje dalyje* pateikiami galimi sprendimai.

Pagrindiniai žodžiai: gyventojų finansinė elgsena, nedarbo draudimo išmoka, neracionalumas, racionalumas, sąmoninga elgsena, socialinė apsauga, socialinė parama, socialinės apsaugos lėšos.

Šarkauskaitė R. The assessment of the financial behavior of recipients of unemployment insurance benefits and social assistance: the case of Lithuania / Master Thesis in Financial Management. Supervisor: Prof. dr. D. Jurevičienė. – Vilnius: Mykolas Romeris University, Faculty of Economics and Financial Management, 2012. – 82 p., 19 figures, 9 tables, 95 references. 13 appendixes are attached separately.

ANNOTATION

In the Master Thesis the basic factors that influence the emergence of irrational financial behavior of recipients of social benefits were analyzed and assessed, the main problems were discussed and possible solutions for improvement of financial behavior of recipients of social benefits were suggested. *In the first part of the Thesis* the complexity of financial behavior phenomenon is being revealed; the definition of the financial behavior is being presented which is being used when examining behavior of recipients of social benefits; after sorting recipients of social benefits by selected symptoms, the basic factors that influence financial behavior are being discussed. After concluding that there are not enough methodologically based models which could be used for assessment of financial behavior of beneficiaries, *in the second part of the Thesis* the possible model is being offered. *In the third part* the results of the surveys are being discussed and the main problems are being revealed which *in the fourth part* are being used for justifying solutions.

Keywords: individual's financial behavior, irrationality, rationality, social assistance, social security, social security funds, conscious behavior, unemployment insurance benefit.

Šarkauskaitė R. Nedarbo socialinio draudimo išmokų bei socialinės paramos gavėjų finansinės elgsenos vertinimas: Lietuvos atvejis / Finansų valdymo magistro baigiamasis darbas. Vadovė prof. dr. D. Jurevičienė. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas, 2012. – 82 p. teksto be priedų, 19 pav., 9 lent., 95 literatūros šaltiniai. Atskirai pridedama 13 darbo priedų.

SANTRAUKA

Kadangi per pastarąjį dešimtmetį tyrimus gyventojų finansinės elgsenos tema plėtojo tiek Lietuvos, tiek užsienio šalių autoriai, galima teigti, jog žmonių finansinė elgsena nėra iki galo išnagrinėtas reiškinys, todėl reikalaujantis tolimesnių plėtojų – ir ypačingai tose srityse, kurios iki šiol buvo mažiausiai tyrinėtos. Viena iš tokių sričių ir yra nedarbo draudimo išmokų bei socialinės paramos gavėjų finansinė elgsena, kuri dėmesį traukia tuo, jog žmonės neretai gyvenimą iš socialinės apsaugos lėšų renkasi sąmoningai. Sparčiai augant socialinių išmokų gavėjų Lietuvoje skaičiui, tokia darbo tema tampa aktuali ir praktiniu lygmeniu.

Nors atskirų socialinių grupių problematika buvo nagrinėta kai kurių autorių darbuose, šiuo aspektu, t. y. kaip strategija pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų, elgsena buvo analizuota nepakankamai. Nauja šiame darbe yra ir tai, jog pateikiamos savos įžvalgos, kuriami nauji modeliai, kurie padeda geriau suprasti bedarbių ir socialinės paramos gavėjų finansinę elgseną. Taigi darbe gvildinama tokia problema: kaip pagerinti socialinių išmokų gavėjų finansinę elgseną, kad teigiamą poveikį pajautų visa visuomenė?

Siekiant išsiaiškinti, kokie veiksniai lemia sprendimo gyventi iš socialinių išmokų priėmimą, darbo eigoje buvo pritaikyti šie metodai: sisteminė, lyginamoji mokslinės literatūros analizė, teisinių dokumentų analizė, statistinių duomenų apžvalga, tačiau svarbiausiais tapo – anketinė apklausa ir ekspertų vertinimas, kurie padėjo atskleisti socialinių išmokų gavėjų finansinės elgsenos pobūdį ir nustatyti problemines sritis.

Palyginus tyrimų rezultatus, paaiškėjo, jog socialinių išmokų gavėjų finansinė elgsena yra linkstanti į neracionalumą, – nors patys apklausos dalyviai savo elgseną ir buvo linkę vertinti geriau. Tai leido tik iš dalies patvirtinti pirmąją hipotezę (H_1), jog dauguma bedarbių ir socialinės paramos gavėjų savo pajamas formuoja arba nepagrįstai, arba neteisėtai. Tyrimai taip pat parodė, jog pagrindinės neracionalios elgsenos priežastys slypi tame, jog žmonės nėra motyvuoti, nejaučia atsakomybės ir nepaiso kitų individų lūkesčių, todėl stengiasi išnaudoti pasitaikančias galimybes. Taigi antroji hipotezė (H_2) taipogi pasitvirtino iš dalies.

Siekiant pagerinti nedarbo draudimo išmokų ir socialinės paramos gavėjų finansinę elgseną, siūloma taikyti šias priemones: padidinti finansinę ribą tarp pajamas užsidirbančių ir socialines pašalpas gaunančių individų, suteikiant bedarbiams teisę į papildomą nedarbo draudimo išmoką; įtvirtinti tas nuostatas, kurios labiau įpareigotų socialinių išmokų gavėjus ir drausmintų prasikaltusiuosius; bei sumažinti priklausomybę nuo socialinės pašalpos, keičiant pašalpų mokėjimo trukmę ir nustatant papildomas sąlygas pašalpai gauti.

Darbą sudaro tokios dalys: įvadas; teorijos individų finansinės elgsenos tema analizė; metodologija socialinių išmokų gavėjų finansinei elgsenai įvertinti; analitinė ir projektinė dalys; išvados ir pasiūlymai.

Šarkauskaitė R. The assessment of the financial behavior of recipients of unemployment insurance benefits and social assistance: the case of Lithuania / Master Thesis in Financial Management. Supervisor: Prof. dr. D. Jurevičienė. – Vilnius: Mykolas Romeris University, Faculty of Economics and Financial Management, 2012. – 82 p., 19 figures, 9 tables, 95 references. 13 appendixes are attached separately.

SUMMARY

Over the past decade research on financial behavior of the population has been conducted by both: Lithuanian and foreign scholars, therefore it can be said that financial behavior is not a fully investigated phenomenon so it requires for more developments – especially in these areas which have so far been the least analyzed. One of these areas is behavior of recipients of social benefits which attracts the attention by the fact that people often choose to live out of State funds deliberately. The number of recipients of social benefits is rapidly growing in Lithuania so the Thesis also becomes relevant at the practical level.

Although problems of some social groups have been analyzed by some scholars, in this respect – as a strategy to create income from social security funds – such behavior was analyzed insufficiently. The Thesis is also novel due to the fact that our own insights and new models are being proposed for a better understanding of the behavior of recipients of social benefits. So the problem of the Thesis is: how to improve the financial behavior of recipients of social benefits that the whole State could feel well-being?

In order to find out what factors fate the decision to live out of social benefits the following methods have been used: systematic and comparative analysis, analysis of legal documents, statistical overview, but the most importantly – questionnaire survey and assessment of experts which helped to disclose the nature of the financial behavior of the recipients of social benefits and to identify the problematic areas.

The results showed that the financial behavior of recipients of social benefits is irrational – though participants of the survey themselves were inclined to assess their behavior much better. This allowed only partially confirm the first hypothesis (H_1) that the majority of recipients of social benefits create their income unreasonably or illegally. The results also showed that the main reasons for irrational behavior lies in the fact that people are not motivated; are irresponsible; and ignore expectations of other individuals so they try to use frequent opportunities. Therefore the second hypothesis (H_2) also proved out only partially.

In order to improve behavior of recipients of social benefits, the following measures were proposed: to increase the boundary between the recipients of unemployment insurance benefits and the recipients of social assistance by providing an additional benefit; to establish provisions which would obligate receivers of social benefits more and would discipline transgressors; and to reduce dependency on social benefits by changing the duration of payments and establishing additional conditions for receiving social benefits.

The Thesis consists of the following parts: Introduction; Analysis of the theory of financial behavior; The methodology for evaluations, Analytical and Project parts, Conclusions and Recommendations.

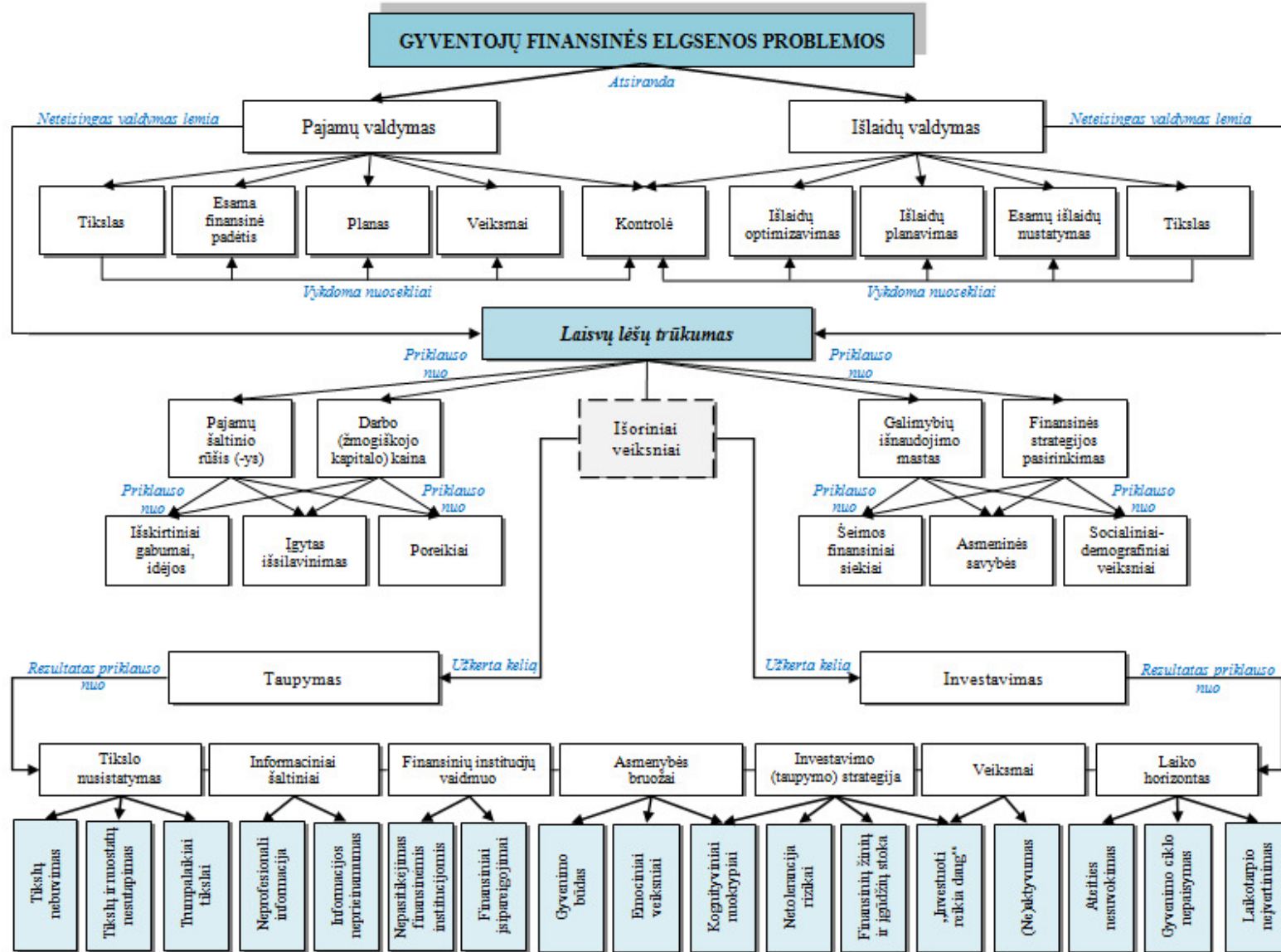
PRIEDAI

10 lentelė. Gyventojų finansinės elgsenos problemos

		TAUPYMAS	INVESTAVIMAS
2007	Problema	1. Netaupo jaunimas¹.	1. Investicinė elgsena konservatyvi (dažniau moterų): indėliai; gryniesi pinigai; gyvybės draudimas.
	Priežastys	1) negalvojama apie ateitį, neužsibrėžiami tikslai.	1) konservatyvumas (nuokrypis).
	Problema	2. Taupyti negali vyresni žmonės, pasiekę karjeros viršūnę, bei mažiausias pajamas gaunantys asmenys.	2. Į vertybinius popierius investuoja nedidelė dalis žmonių.
	Priežastys	1) mažos pajamos, tenkančios vienam šeimos nariui; 2) visų amžiaus grupių moterų pajamos mažesnės; 3) amžius, kuris daro įtaką asmens pajamoms.	1) reikalingų įgūdžių ir žinių stoka; 2) klaidingas požiūris, jog investuoti reikia daug ² ; 3) netolerancija rizikai.
	Problema	3. Didelė dalis gyventojų (1 / 2) nėra linkusi planuoti santaupų.	3. Didelė dalis vyresnio amžiaus vyrų (56–60 m.) investuoja į akcijas¹.
	Priežastys	1) nesuvokiama gyvenimo ciklo prasmė; 2) neturima jokių taupymo tikslų.	1) nesuvokiama gyvenimo ciklo esmė; 2) neįvertinama rizika.
	Problema	4. Didelė dalis planuojančių santaupas žmonių, prioritetą teikia didesnėms išlaidoms (vartojimui).	
	Priežastys	1) gyvenimo būdas (ypatingai moterų ir jaunų vyrų).	
2008	Problema	1. Gyventojų finansinis turtas mažėja, o paskolų portfelis – didėja.	1. Didžiausią gyventojų finansinio turto dalį sudaro indėliai, o didžiausia dalis indėlių laikoma nacionaline valiuta.
	Priežastys	1) nuosmukis finansų rinkose; 2) prioritetų pasikeitimas.	1) konservatyvumas (nuokrypis); 2) netolerancija rizikai.
	Problema	2. Išaugo vartojimo paskolų skaičius.	2. Indėlius, kaip investicinę priemonę, renkasi pirmu punktu, o akcijas – trečiu punktu.
	Priežastys	1) prioritetas teikiamas vartojimui; 2) asmeninių finansų tikslo nesuvokimas.	1) konkrečios strategijos nepasirinkimas: norima ir papildyti, ir būti saugiam tuo pačiu metu, kas, investuojant, nėra logiška.
2009	Problema	1. Didžioji dalis žmonių netaupo.	1. Investicinė elgsena konservatyvi: indėliai; gryniesi pinigai.
	Priežastys	1) mažos pajamos, tenkančios vienam šeimos nariui; 2) jauni netaupo dėl to, jog negalvoja apie ateitį; 3) taupyti trukdo finansiniai įsipareigojimai.	1) konservatyvumas (nuokrypis); 2) pinigai laikomi kitiems tikslams; 3) tokią elgseną (kartais) lemia mažesnis išsimokslinimas.
	Problema	2. Didelė dalis žmonių beveik visai neturi santaupų (jei staiga sumažėtų pajamos, išgyventų 1-2 mėn.).	2. Į vertybinius popierius investuoja nedidelė dalis žmonių.
	Priežastys	1) po išlaidų apmokėjimo, visiškai nelieta pinigų.	1) klaidingas požiūris, jog investuoti reikia daug; 2) netolerancija rizikai; 3) nepasitikėjimas finansų institucijomis; 4) reikalingų įgūdžių ir žinių stoka.
2010	Problema	1. Didelė dalis (1 / 3) žmonių neturi galimybės taupyti, yra priversti skolintis³.	1. Investicinė elgsena konservatyvi: banko sąskaitos; gryniesi pinigai; indėliai².
	Priežastys	1) mažos pajamos, tenkančios vienam šeimos nariui; 2) gyvenimo būdas, vartojimo įpročiai; 3) taupyti trukdo finansiniai įsipareigojimai.	1) trumpalaikių tikslų siekimas; 2) konservatyvumas (nuokrypis).
	Problema	2. Didelė dalis taupančių žmonių prioritetą teikia kelionėms, atostogoms (2 vieta), didesnėms išlaidoms³ (3 vieta).	2. Į vertybinius popierius investuoja tik 1 / 2 apklaustų gyventojų.
	Priežastys	1) gyvenimo būdas.	1) baimė prarasti pinigus; 2) baimė dėl apgaulės.
	Problema	3. Valdant finansus, siekiama trumpalaikių tikslų³.	3. 47 % investuotojų yra neracionalūs⁵.
	Priežastys	1) gyvenimo būdas; 2) planavimo svarbos nesuvokimas.	1) susikuriama reikšmė, prie kurios derinamas sprendimas; 2) nekreipiamas dėmesys į naują informaciją; 3) mentalinės sąskaitos; 4) perdėta saviklio arba apatija.
	Problema	4. Mažai rūpinamasi lėšų kaupimu senatvei³.	
	Priežastys	1) ateities nesuvokimas.	
2011	Problema	1. Didžioji dalis gyventojų neturi galimybės taupyti.	1. Investicinė elgsena konservatyvi: gryniesi pinigai; indėliai; vaikų draudimas.
	Priežastys	1) mažos pajamos, tenkančios vienam šeimos nariui.	1) konservatyvumas (nuokrypis).
	Problema	2. Didelė dalis taupančių asmenų prioritetą teikia didesniame vartojimui.	
	Priežastys	1) taupymo elgsena neatitinka taupymo nuostatų.	
	Problema	3. Baiminamasi dėl senatvės, tačiau ja nesirūpinama.	
	Priežastys	1) teikiamas prioritetas kitiems dalykams.	
	Problema	4. Didžiausią įtaką finansų elgsenai daro: partnerio patarimai; draugų / giminių patarimai; žiniasklaida.	
	Priežastys	1) profesionali informacija nepasiekia žmonių; 2) gyventojai patys nesidomi profesionalia informacija.	

¹ Nurodė Rakauskienė, Bikas (2007); ² Nurodė Klimavičienė, Jurevičienė (2007); ³ Nurodė Jurevičienė, Gausienė (2010); ⁴ Nurodė Tujanskaitė, Jurevičienė (2010); ⁵ Nurodė Bikas, Kavaliauskas (2010)

Šaltinis: sudaryta, remiantis Biku, Kavaliausku (2010); Rakauskiene, Biku (2007); Jurevičiene, Gausiene (2010); Klimavičiene, Jurevičiene (2007); Tujanskaite, Jurevičiene (2010); SEB banku (2011); Swedbank asmeninių finansų institutu (2011), Vertybinių popierių komisija (2009)

REIKŠMINGUMO KOEFICIENTŲ NUSTATYMAS

Kadangi ekspertai didžiausią svorį – *iš vidinių veiksmų* – suteikė *motyvacijos stoka* (a_6) ir *menkam išsilavinimui* (b_1) (žr. 1 lent.), t. y. tiems veiksmams, kurie būdingi skirtingų tipų žmonėms (pirmu atveju, priimančioms tyčinius sprendimus, o antru atveju – visiškai pagrįstus sprendimus), šiems veiksmams buvo suteiktas didesnis, t. y. (2,0) koeficientas. Tai reiškia, jog, vertinant gyventojų finansinę elgseną socialinės apsaugos srityje, bus sustiprinta šių veiksmų įtaka, kas priėmusių tinkamus finansinius sprendimus žmonių elgseną padarys racionalesnę (reikšmė ↑), o blogai pasielgusiųjų – pakreips priešinga linkme (reikšmė ↓).

Kaip mažiausiai svarius veiksmus ekspertai nurodė *grupių įtaką* (a_8) ir *gyvenimo būdą* (b_7) (siejant jį su padidėjusiu poreikiu laisvalaikiui), todėl šiems veiksmams buvo priskirti mažiausi (1,0) koeficientai, kurie, – *nepakeisdami įtakos dydžio*, – leis tiksliau perteikti kitų, t. y. svarbesnių, veiksmų įtakos dydį. Visiems kitiems veiksmams, kurie buvo vertinami kaip vidutiniškai svarūs, suteiktas (1,5) koeficientas, – tokiu būdu užtikrinant tinkamą nuotolį (tarp svorių ir nesvorių veiksmų) ir išlaikant reikiamą pusiausvyrą.

1 lentelė. Vidinių veiksmų svoriai (Mo) ir reikšmingumo koeficientai (K)

VIDINIAI VEIKSNIAI							
- A -	Ekspertų vertinimai	Mo	K	- B -	Ekspertų vertinimai	Mo	K
a_1	2; 2; 1; 1; 1; 1; 2; 2; 2; 2	2	1,5	b_1	1; 2; 1; 2; 2; 1; 2; 1; 1; 1	1	2,0
a_2	2; 2; 1; 1; 2; 2; 2; 2; 2; 1	2	1,5	b_2	1; 2; 2; 3; 2; 1; 2; 1; 3; 2	2	1,5
a_3	2; 2; 1; 3; 1; 2; 2; 2; 1; 3	2	1,5	b_3	2; 2; 2; 1; 2; 1; 3; 2; 2; 3	2	1,5
a_4	2; 2; 1; 2; 3; 3; 1; 2; 2; 1	2	1,5	b_4	2; 2; 2; 1; 1; 1; 3; 2; 3; 2	2	1,5
a_5	2; 1; 2; 1; 2; 2; 1; 1; 2; 2	2	1,5	b_5	3; 2; 1; 2; 2; 2; 2; 2; 2; 3	2	1,5
a_6	1; 1; 1; 3; 2; 3; 1; 1; 3; 1	1	2,0	b_6	2; 1; 2; 2; 2; 3; 1; 2; 2; 2	2	1,5
a_7	1; 1; 2; 2; 2; 2; 3; 1; 2; 3	2	1,5	b_7	3; 2; 1; 3; 3; 3; 1; 3; 3; 2	3	1,0
a_8	3; 1; 3; 2; 2; 3; 3; 1; 3; 1	3	1,0				
a_9	1; 2; 1; 3; 2; 3; 3; 2; 2; 2	2	1,5				

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis ekspertų vertinimais

Vertindami veiksmus, kurių pasireiškimas nuo individų valios nepriklauso – *išorinius veiksmus*, – ekspertai jiems priskyrė didesnius svorius (žr. 3 lent.) negu vidiniams veiksmams, kurie gali būti valdomi pačių individų, – tai leidžia daryti išvadą, jog didesnę pavojaus įplaukų formavimo (iš valstybės lėšų) srityje kelia tie veiksniai, kurie yra neigiami patys savaime, pavyzdžiui, *neigiami pokyčiai darbo rinkoje* (c_1) ar *įstatymų spragos* (d_2). Dėl šios priežasties tokiems, t. y. svaresniems, veiksmams buvo suteiktas didesnis, t. y. (2,0) koeficientas, o visiems kitiems veiksmams – vidutinę įtaką atspindintis, t. y. (1,5) koeficientas.

2 lentelė. Išorinių veiksmų svoriai (Mo) reikšmingumo koeficientai (K)

IŠORINIAI VEIKSNIAI							
- C -	Ekspertų vertinimai	Mo	K	- D -	Ekspertų vertinimai	Mo	K
c_1	1; 3; 3; 1; 2; 1; 2; 2; 1; 1	1	2,0	d_1	1; 1; 1; 1; 2; 1; 2; 1; 1; 2	1	2,0
c_2	2; 2; 2; 2; 2; 1; 1; 1; 1; 2	2	1,5	d_2	2; 1; 1; 3; 3; 1; 1; 2; 1; 1	1	2,0
c_3	3; 2; 1; 2; 2; 2; 3; 3; 1; 2	2	1,5	d_3	3; 2; 1; 2; 3; 2; 2; 1; 2; 2	2	1,5
c_4	2; 2; 1; 1; 2; 2; 2; 1; 1; 2	2	1,5				
c_5	1; 1; 1; 3; 2; 2; 1; 1; 2; 2	1	2,0				

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis ekspertų vertinimais

SVERTINIŲ BALŲ SKAIČIAVIMAS IR FINANSINĖS ELGSENOS NUSTATYMAS

1 lentelė. Bedarbių ir socialinės paramos gavėjų finansinė elgsena

- A -	K	Mo	Svertinis balas	Pageidautina reikšmė	Skirtumas	„Pusiausvyros taškas“
Mentalinės sąskaitos (a_1)	1,5	1	1,5	7,5	6,0	3,75
„Sovietinis“ mentalitetas (a_2)	1,5	1	1,5	6,0	4,5	3,00
Amoralus šeimyniškumas (a_3)	1,5	1	1,5	6,0	4,5	3,00
Minimalūs poreikiai (a_4)	1,5	3	4,5	7,5	3,0	3,75
Orumo jausmas (a_5)	1,5	4	6,0	6,0	0,0	3,00
Motyvacijos stoka (a_6)	2,0	3	6,0	8,0	2,0	4,00
Perdėta saviklioja (a_7)	1,5	3	4,5	6,0	1,5	3,00
Grupių įtaka (a_8)	1,0	3	3,0	5,0	2,0	2,50
Materialios vertybės (a_9)	1,5	2	3,0	6,0	3,0	3,00
SUMA:	-	21	31,5	58,0	26,5	29,0
- B -	K	Mo	Svertinis balas	Pageidautina reikšmė	Skirtumas	„Pusiausvyros taškas“
Menkas išsilavinimas (b_1)	2,0	2	4,0	4,0	0,0	2,00
Nepaklausanti profesija (b_2)	1,5	2	3,0	4,5	1,5	2,25
Įgūdžių, kompetencijos stoka (b_3)	1,5	3	4,5	4,5	0,0	2,25
Minimali darbo patirtis (b_4)	1,5	2	3,0	4,5	1,5	2,25
Didelė šeimos struktūra (b_5)	1,5	4	6,0	6,0	0,0	3,00
Jaunatviškas maksimalizmas (b_6)	1,5	3	4,5	7,5	3,0	3,75
Gyvenimo būdas: laisvalaikis (b_7)	1,0	4	4,0	5,0	1,0	2,50
SUMA:	-	20	29,0	36,0	7,0	18,0
- C -	K	Mo	Svertinis balas	Pageidautina reikšmė	Skirtumas	„Pusiausvyros taškas“
Neigiami užimtumo pokyčiai (c_1)	2,0	2	4,0	6,0	2,0	3,00
Šešėlinė ekonomika (c_2)	1,5	2	3,0	7,5	4,5	3,75
Mokesčių našta (c_3)	1,5	2	3,0	6,0	3,0	3,00
Skurdo „spąstai“ (c_4)	1,5	2	3,0	4,5	1,5	2,25
Išmokos mokėjimo trukmė (c_5)	2,0	3	6,0	10,0	4,0	5,00
SUMA:	-	11	19,0	34,0	15,0	17,0
- D -	K	Mo	Svertinis balas	Pageidautina reikšmė	Skirtumas	„Pusiausvyros taškas“
Socialinės apsaugos sistema (d_1)	2,0	3	6,0	6,0	0,0	3,00
Įstatymų spragos (d_2)	2,0	3	6,0	8,0	2,0	4,00
Solidarumo stoka (d_3)	1,5	2	3,0	6,0	3,0	3,00
SUMA:	-	8	15,0	20,0	5,0	10,0
FINANSINĖ ELGSENA:	-	-	94,5	148,0	53,5	74,0

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis apklausos rezultatais

Apskaičiavus ir susumavus visų keturių veiksmų grubių svertinius balus, paaiškėjo, jog bedarbių bei socialinės paramos gavėjų finansinė elgsena (94,5 balai) racionaliai elgsenai (148 balai) prilygo 64 proc., kas parodo, jog didžioji dalis socialinių išmokų gavėjų demonstravo *tik santykinai gerą* finansinę elgseną. Žvelgiant į atskirų veiksmų įvertinimus, tampa aišku, jog labiausiai prie neracionalios elgsenos atsiradimo prisideda *emociniai-psichologiniai veiksniai*, kurių svertinis balas optimaliai elgsenai prilygo tik 54 proc.

Galima tvirtinti, jog naudoti valstybės lėšas labiausiai skatina *mentalinės sąskaitos* (a_1), „*sovietinis*“ *mentalitetas* (a_2), *amoralus šeimyniškumas* (a_3), *šešėlinė ekonomika* (c_2) ir *išmokos mokėjimo trukmė* (c_5), t. y. veiksniai, kurie iš prigimties yra neigiami. Tai reiškia, jog socialinės apsaugos lėšų naudojimas dažnai būna nepagrįstas, todėl reikia gerinti tokių individų elgseną, keičiant požiūrį į socialinės apsaugos sistemą.

KONKORDANCIJOS KOEFICIENTŲ SKAIČIAVIMAS

1 lentelė. Emocinių-psichologinių veiksnių įtaka: konkordancijos koeficiento skaičiavimas

	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6	a_7	a_8	a_9
m_1	4	1	7	6	5	2	8	9	3
m_2	3	1	5	9	8	2	6	7	4
m_3	6	2	4	5	8	1	7	9	3
m_4	6	1	4	7	3	2	9	8	5
m_5	5	2	4	7	6	1	8	9	3
m_6	5	3	4	7	8	1	6	9	2
m_7	3	1	5	6	4	2	9	8	7
m_8	2	6	5	4	3	1	7	9	8
m_9	4	1	6	5	8	2	7	9	3
m_{10}	6	1	8	2	7	4	9	3	5
<i>Rangų suma</i>	44	19	52	58	60	18	76	80	43
<i>Rangų sumų vidurkis a</i>	50	50	50	50	50	50	50	50	50
<i>Nuokrypio kvadratas</i>	36	961	4	64	100	1 024	676	900	49
							$S^2 = 3\,814; W = 0,64$		

Konkordancijos koeficiento reikšmingumas: $\chi^2_W = 0,64 \times 10 \times (9-1) = 51,2$. Kadangi $\chi^2_{krit.} = 15,51$ (esant laisvės laipsnių skaičiui – 8; reikšmingumo lygmeniui – 0,05), sąlyga $\chi^2_W > \chi^2_{krit.}$ yra patenkinama, todėl hipotezę H_0 galima atmesti ir ekspertų vertinimus laikyti panašiais.

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis ekspertų vertinimais

Formuoti pajamas iš valstybės lėšų turėtų skatinti *motyvacijos stoka* (a_6) ir „sovietinis“ *mentalitetas* (a_2) – veiksniai, kurie užkerta žmonėms kelią patiems rūpintis finansine gerove. Taip pat reiktų paminėti *moralinių vertybių nuosmukį* (a_9), kas byloja, jog siekis gauti pinigų gali tapti rimtu naudojimosi valstybės lėšomis motyvu. Prie *mažiausią įtaką darančių* veiksnių priskirta *grupių įtaka* (a_8), *perdėta saviklio* (a_7) ir *orumas* (a_5), nes, ekspertų požiūriu, kai kurie žmonės visai neturi savigarbos bei netiki savo gebėjimais.

2 lentelė. Socialinių-demografinių veiksnių įtaka: konkordancijos koeficiento skaičiavimas

	b_1	b_2	b_3	b_4	b_5	b_6	b_7
m_1	1	4	7	5	6	3	2
m_2	7	6	4	2	3	1	5
m_3	1	3	6	5	7	4	2
m_4	6	2	1	3	4	7	5
m_5	2	3	5	4	6	1	7
m_6	3	1	2	4	5	6	7
m_7	1	3	4	2	7	6	5
m_8	2	5	7	6	3	1	4
m_9	1	2	5	3	6	4	7
m_{10}	3	1	6	4	7	2	5
<i>Rangų suma</i>	27	30	47	38	54	35	49
<i>Rangų sumų vidurkis a</i>	40	40	40	40	40	40	40
<i>Nuokrypio kvadratas</i>	169	100	49	4	196	25	81
							$S^2 = 624; W = 0,22$

Konkordancijos koeficiento reikšmingumas: $\chi^2_W = 0,22 \times 10 \times (7-1) = 13,2$. Kadangi $\chi^2_{krit.} = 12,59$ (esant laisvės laipsnių skaičiui – 6; reikšmingumo lygmeniui – 0,05), sąlyga $\chi^2_W > \chi^2_{krit.}$ yra patenkinama, todėl hipotezę H_0 galima atmesti ir ekspertų vertinimus laikyti panašiais.

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis ekspertų vertinimais

Iš socialinių-demografinių veiksnių darančiais didžiausią įtaką buvo pripažinti *išsilavinimo stoka* (b_1), *nepaklausios profesija* (b_2) bei *jaunatviškas maksimalizmas* (b_6), kas leidžia tvirtinti, jog vienus žmones gyventi „išlaikytinių“ gyvenimą turėtų skatinti objektyvios priežastys (b_1, b_2), o kitus – godumo jausmas. Darančiais mažiausią įtaką įvardyti *šeimos dydis* (b_5), *poreikis laisvalaikiui* (b_7), *kompetencijos stoka* (b_3).

3 lentelė. Ekonominių veiksmų įtaką: konkordancijos koeficientų skaičiavimas

	c_1	c_2	c_3	c_4	c_5
m_1	1	4	5	2	3
m_2	3	4	5	1	2
m_3	3	4	5	2	1
m_4	1	5	3	2	4
m_5	3	4	5	1	2
m_6	1	5	3	2	4
m_7	3	2	5	1	4
m_8	3	5	4	1	2
m_9	1	3	5	4	2
m_{10}	1	5	4	2	3
Rangų suma	20	41	44	18	27
Rangų sumų vidurkis a	30	30	30	30	30
Nuokrypio kvadratas	100	121	196	144	9
					$S^2 = 570; W = 0,57$

Konkordancijos koeficiento reikšmingumas: $\chi^2_W = 0,57 \times 10 \times (5-1) = 22,8$. Kadangi $\chi^2_{krit.} = 9,49$ (esant laisvės laipsnių skaičiui – 4; reikšmingumo lygmeniui – 0,05), sąlyga $\chi^2_W > \chi^2_{krit.}$ yra patenkinama, todėl hipotezę H_0 galima atmesti ir ekspertų vertinimus laikyti panašiais.

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis ekspertų vertinimais

Iš ekonominių veiksmų ekspertai iškart nurodė pagrindinius veiksmus, kurie turėtų lemti sprendimo pajamas kaupti iš socialinės apsaugos lėšų priėmimą, t. y. *skurdo „spąstus“* (c_4) ir *užimtumo pokyčius* (c_1). Geriausiai buvo vertinami *mokesčių našta* (c_3) ir *šešėlinė ekonomika* (c_2), todėl juos būtų galima priskirti mažiausiai sprendimus įtakojantiems motyvams. Mūsų manymu, taip buvo vertinama dėl to, jog mokesčių našta daugiau lemia mokesčių nesumokėjimą nei poreikio tapti tautos „išlaikytiniu“ tenkinimą, o šešėlinė ekonomika labiau veikia įmonių savininkų neteisėtų lūkesčių realizavimą nei žmonių gerovės didinimą.

4 lentelė. Teisinių-politinių veiksmų įtaka: konkordancijos koeficientų skaičiavimas

	d_1	d_2	d_3
m_1	1	3	2
m_2	1	2	3
m_3	1	2	3
m_4	1	2	3
m_5	2	3	1
m_6	2	1	3
m_7	2	1	3
m_8	2	1	3
m_9	1	3	2
m_{10}	2	1	3
Rangų suma	15	19	26
Rangų sumų vidurkis a	20	20	20
Nuokrypio kvadratas	25	1	36
			$S^2 = 62; W = 0,31$

Konkordancijos koeficiento reikšmingumas: $\chi^2_W = 0,31 \times 10 \times (3-1) = 6,2$. Kadangi $\chi^2_{krit.} = 5,99$ (esant laisvės laipsnių skaičiui – 2; reikšmingumo lygmeniui – 0,05), sąlyga $\chi^2_W > \chi^2_{krit.}$ yra patenkinama, todėl hipotezę H_0 galima atmesti ir ekspertų vertinimus laikyti panašiais.

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis ekspertų vertinimais

Ekspertai iš teisinių-politinių veiksmų prie labiausiai veikiančių individų finansinę elgseną priskyrė *socialinės apsaugos sistemos „įvaizdį“* (d_1), kuris buvo pripažintas kaip neskatinantis atsakomybės, o prie mažiausiai skatinančių rinktis valstybės išteklius – *solidarumo stoka* (d_3). Ekspertų teigimu, priimant tokį sprendimą, nemąstoma apie tai, ar elgiamasi solidariai – tiesiog naudojamas tu, kas „teisėtai“ priklauso.

SVERTINIŲ BALŲ SKAIČIAVIMAS IR FINANSINĖS ELGSENOS NUSTATYMAS

1 lentelė. Bedarbių ir socialinės paramos gavėjų finansinė elgsena

- A -	K	Ekspertų vertinimai										Mo	Svertinis balas	Apklauso rezultatai	Pageidautina reikšmė
		m_1	m_2	m_3	m_4	m_5	m_6	m_7	m_8	m_9	m_{10}				
a_1	1,5	2	2	1	2	1	1	3	3	4	1	1	1,5	1,5	7,5
a_2	1,5	3	1	1	1	1	2	2	3	2	2	1	1,5	1,5	6,0
a_3	1,5	2	3	3	3	1	2	1	2	3	3	3	4,5	1,5	6,0
a_4	1,5	3	2	1	2	3	3	2	2	2	1	2	3,0	4,5	7,5
a_5	1,5	2	3	2	3	2	2	2	2	1	3	2	3,0	6,0	6,0
a_6	2,0	1	1	1	2	3	3	3	2	2	1	1	2,0	6,0	8,0
a_7	1,5	3	3	3	4	3	3	2	2	2	4	3	4,5	4,5	6,0
a_8	1,0	3	3	3	3	3	2	2	1	2	2	3	3,0	3,0	5,0
a_9	1,5	1	3	1	2	3	3	2	2	2	2	2	3,0	3,0	6,0
SUMA:	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18	26	31,5	58,0
- B -	K	Ekspertų vertinimai										Mo	Svertinis balas	Apklauso rezultatai	Pageidautina reikšmė
		m_1	m_2	m_3	m_4	m_5	m_6	m_7	m_8	m_9	m_{10}				
b_1	2,0	1	3	3	3	2	2	2	1	1	1	1	2,0	4,0	4,0
b_2	1,5	3	3	2	4	2	2	2	2	2	3	2	3,0	3,0	4,5
b_3	1,5	2	3	2	2	2	2	2	3	2	4	2	3,0	4,5	4,5
b_4	1,5	2	4	2	2	1	2	2	2	2	2	2	3,0	3,0	4,5
b_5	1,5	3	4	2	4	2	2	2	2	3	3	2	3,0	6,0	6,0
b_6	1,5	2	2	1	2	2	2	2	1	2	2	2	3,0	4,5	7,5
b_7	1,0	4	3	2	3	3	4	4	1	3	3	3	3,0	4,0	5,0
SUMA:	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14	20,0	29,0	36,0
- C -	K	Ekspertų vertinimai										Mo	Svertinis balas	Apklauso rezultatai	Pageidautina reikšmė
		m_1	m_2	m_3	m_4	m_5	m_6	m_7	m_8	m_9	m_{10}				
c_1	2,0	1	3	1	1	2	2	2	1	3	1	1	2,0	4,0	6,0
c_2	1,5	1	3	1	2	2	2	1	1	2	2	2	3,0	3,0	7,5
c_3	1,5	1	3	1	2	2	2	3	1	2	2	2	3,0	3,0	6,0
c_4	1,5	1	3	1	3	2	2	1	2	3	1	1	1,5	3,0	4,5
c_5	2,0	2	3	1	3	2	2	1	2	1	2	2	4,0	6,0	10,0
SUMA:	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	13,5	19,0	34,0
- D -	K	Ekspertų vertinimai										Mo	Svertinis balas	Apklauso rezultatai	Pageidautina reikšmė
		m_1	m_2	m_3	m_4	m_5	m_6	m_7	m_8	m_9	m_{10}				
d_1	2,0	2	1	1	3	2	3	1	2	1	3	1	2,0	6,0	6,0
d_2	2,0	1	2	1	2	3	1	2	1	2	2	2	4,0	6,0	8,0
d_3	1,5	1	2	1	3	3	2	1	2	3	2	2	3,0	3,0	6,0
SUMA:	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	9,0	15,0	20,0
FINANSINĖ ELGSENA:												-	68,5	94,5	148,0

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės, remiantis apklauso rezultatais

Apskaičiavus ir susumavus visų keturių veiksnių grupių svvertinius balus, paaiškėjo, jog bedarbių bei socialinės paramos gavėjų finansinė elgsena (68,5 balo) racionaliai elgsenai (148 balai) prilygo 46 proc., kas atskleidžia, jog didžioji dauguma socialinių išmokų gavėjų demonstravo *netinkamą* finansinę elgseną.

Nagrinėjant atskirų veiksnių vertinimus, tampa akivaizdu, jog prie neracionalios elgsenos atsiradimo labiausiai prisideda ekonominiai veiksniai, tokie kaip *išmokos mokėjimo trukmė* (c_5), *šešėlinė ekonomika* (c_2) ar *neigiami užimtumo pokyčiai* (c_1), kurių svvertinis balas optimaliai elgsenai prilygo viso labo 40 proc. Kadangi šie veiksniai socialinių išmokų gavėjų taip pat buvo pripažinti kaip darantys didelę įtaką elgsenai, galima teigti, jog ekonominiai veiksniai *sudaro sąlygas* priimti netinkamus sprendimus, bet pačią elgseną lemia *metalinės sąskaitos* (a_1), *motyvacijos stoka* (a_6), *naudos vaikymasis* (b_6) bei *įstatymų spragos* (d_2).

1 lentelė. Finansinės ribos tarp nedarbo draudimo išmokas užsidirbančių ir socialinę pašalpą gaunančių žmonių nustatymas

	Šeimos tipas (visi neaktyvūs)	Darbo pajamos	NPD / PNP	GPM	SD įmokos	NETO pajamos	NDI / SP	Komp ₁	Komp ₂	Komp ₃	Parama vaikams	Išlaikymas	GEROVĖ:	Vienam asmeniui:
1	1 B (350 Lt)	-	-	-	-	-	350 / 0	495	14	4	-	-	863	863
	1 B (567 Lt)	-	-	-	-	-	567 / 0	452	4	-	-	-	1 023	1 023
	1 B (650 Lt)	-	-	-	-	-	650 / 0	435	-	-	-	-	1 085	1 085
	1 N	-	-	-	-	-	0 / 350	495	14	4	-	-	863	863
2	2 B (567 Lt; 567 Lt)	-	-	-	-	-	1 134 / 0	408	-	-	-	-	1 542	771
	2 B (650 Lt; 650 Lt)	-	-	-	-	-	1 300 / 0	375	-	-	-	-	1 675	838
	2 N	-	-	-	-	-	0 / 630	495	21	5	-	-	1 151	576
	1 B + 1 V (567 Lt)	-	-	-	-	-	567 / 0	495	18	4	93	130	1 307	654
	1 B + 1 V (650 Lt)	-	-	-	-	-	650 / 0	479	14	2	93	130	1 368	684
	1 N + 1 V	-	-	-	-	-	0 / 513	495	21	5	93	130	1 257	629
3	2 B + 1 V (567 Lt; 567 Lt)	-	-	-	-	-	1 134 / 0	478	7	-	93	-	1 712	571
	2 B + 1 V (650 Lt; 650 Lt)	-	-	-	-	-	1 300 / 0	445	-	-	93	-	1 838	613
	2 N + 1 V	-	-	-	-	-	0 / 875	495	20	4	93	-	1 487	496
	1 B + 2 V (567 Lt)	-	-	-	-	-	567 / 185	495	13	2	186	260	1 708	569
	1 B + 2 V (650 Lt)	-	-	-	-	-	650 / 118	495	13	-	186	260	1 722	574
	1 N + 2 V	-	-	-	-	-	0 / 657	495	18	4	186	260	1 620	540
4	2 B + 2 V (567 Lt; 567 Lt)	-	-	-	-	-	1 134 / 211	495	7	-	186	-	2 033	508
	2 B + 2 V (650 Lt; 650 Lt)	-	-	-	-	-	1 300 / 80	495	5	-	186	-	2 066	517
	2 N + 2 V	-	-	-	-	-	0 / 1 120	495	18	4	186	-	1 823	456
	Šeimos tipas (aktyvūs abu)	Darbo pajamos	NPD / PNP	GPM	SD įmokos	NETO pajamos	NDI / SP	Komp ₁	Komp ₂	Komp ₃	Parama vaikams	Išlaikymas	GEROVĖ:	Vienam asmeniui:
1	1 D, 75 %	570	470 / 0	15	51	504	-	464	7	-	-	-	975	975
	1 D, 100 %	850	460 / 0	59	77	714	-	422	-	-	-	-	1 136	1 136
	1 D, 100 %	1 100	410 / 0	104	99	897	-	386	-	-	-	-	1 283	1 283
	1 D, 100 %	1 700	290 / 0	212	153	1 335	-	298	-	-	-	-	1 633	1 633
2	2 D, 75 %	570 + 570	470 / 0	30	102	1 008	-	433	3	-	-	-	1 444	722
	2 D, 100 %	850 + 850	460 / 0	118	154	1 428	-	349	-	-	-	-	1 777	889
	2 D, 100 %	1 100 + 1 100	410 / 0	208	198	1 794	-	276	-	-	-	-	2 070	1 035
	2 D, 100 %	1 700 + 1 700	290 / 0	424	306	2 670	-	101	-	-	-	-	2 771	1 389
	1 D + 1 V, 75 %	570	470 / 100	0	51	519	0 / 45	495	18	4	93	130	1 304	652
	1 D + 1 V, 100 %	850	460 / 100	44	77	729	-	463	10	-	93	130	1 425	713
	1 D + 1 V, 100 %	1 100	410 / 100	89	99	912	-	427	-	-	93	130	1 562	781
	1 D + 1 V, 100 %	1 700	290 / 100	197	153	1 350	-	339	-	-	-	130	1 819	910
3	2 D + 1 V, 75 %	570 + 570	470 / 100	15	102	1 023	0 / 22	495	12	-	93	-	1 645	548
	2 D + 1 V, 100 %	850 + 850	460 / 100	103	154	1 443	-	416	-	-	93	-	1 952	651
	2 D + 1 V, 100 %	1 100 + 1 100	410 / 100	193	198	1 809	-	343	-	-	-	-	2 152	717
	2 D + 1 V, 100 %	1 700 + 1 700	290 / 100	409	306	2 685	-	168	-	-	-	-	2 853	951
	1 D + 2 V, 75 %	570	470 / 300	0	51	519	0 / 225	495	14	2	186	260	1 701	567
	1 D + 2 V, 100 %	850	460 / 300	14	77	759	0 / 25	495	12	-	186	260	1 737	579
	1 D + 2 V, 100 %	1 100	410 / 300	59	99	942	-	465	4	-	186	260	1 857	619
	1 D + 2 V, 100 %	1 700	290 / 300	167	153	1 380	-	377	-	-	-	260	2 017	672
4	2 D + 2 V, 75 %	570 + 570	470 / 300	15	102	1 023	0 / 301	495	8	-	186	-	2 013	503
	2 D + 2 V, 100 %	850 + 850	460 / 300	73	154	1 473	-	480	-	-	186	-	2 139	535
	2 D + 2 V, 100 %	1 100 + 1 100	410 / 300	163	198	1 839	-	407	-	-	186	-	2 432	608
	2 D + 2 V, 100 %	1 700 + 1700	290 / 300	379	306	2 715	-	232	-	-	-	-	2 947	737

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės

ATLIKTŲ SKAIČIAVIMŲ PAAIŠKINIMAS

Siekiant išsiaiškinti, kokia šiuo metu yra finansinė riba tarp tų individų, kurie dirbdami įgyja teisę į nedarbo draudimo išmoką, ir tų žmonių, kurie gyvena tik iš socialinių pašalpų, buvo apskaičiuoti *finansinę gerovę* atspindintys rodikliai, kurie parodo, kokią naudą žmogus gauna dirbdamas ir kokią – nedirbdamas. Taip pat palyginimui pateikiami tų gyventojų, kurie yra aktyvūs, finansinę gerovę atspindintys rodikliai.

Socialinės pašalpos dydžiui (SP) apskaičiuoti, buvo naudojama ši formulė (kai šeimoje 4 asmenys):

$$SP = \left(VRP - \frac{BGAP}{BGA} \right) \times 1 + \left(VRP - \frac{BGAP}{BGA} \right) \times 0,8 + \left(VRP - \frac{BGAP}{BGA} \right) \times 0,7 + \left(VRP - \frac{BGAP}{BGA} \right) \times 0,7; \quad (1)$$

čia: *VRP* – valstybės remiamos pajamos (šiuo metu, 350 Lt³¹); *BGAP* – bendrai gyvenančių asmenų pajamos (Lt) (neįtraukiant socialinės paramos vaikams); *BGA* – bendrai gyvenančių asmenų skaičius.

Derėtų akcentuoti, jog socialinė **parama vaikams** yra teikiama, kuomet vidutinės pajamos vienam iš bendrai gyvenančių asmenų per mėnesį yra mažesnės³² kaip 1,5 VRP, t. y. 525 Lt. Tenkinant šią sąlygą, vieno mokinio reikmėms įsigyti skiriama 120 proc. Bazinės socialinės išmokos (BSI) dydžio³³ suma (šiuo metu, 156 Lt per metus³⁴, t. y., 13 Lt per mėnesį); nemokamam maitinimui vienai dienai skiriama 1-7 proc. BSI dydžio³⁵ suma, t. y. 1,3-9,1 Lt (skaičiavimuose buvo naudojama: 4 Lt *kart* 20 dienų *lygu* 80 Lt).

Kompensacijoms už *būsto šildymo, karšto vandens ir geriamojo vandens išlaidas* apskaičiuoti buvo reikalingi papildomi duomenys, tad skaičiuojant buvo daromos tokios **prielaidos** ir parinkti tokie **dydžiai**:

- 1) visų namų ūkių nuosavybės teise turimo turto vertė **neviršija turto vertės normatyvo**;
- 2) visi namų ūkiai, nepriklausomai nuo jų dydžio, gyvena **2 kambarių (45 m²) bute**;
- 3) **vidutinės šildymo išlaidos** siekia 11 Lt / m² (skaičiuota, remiantis *daugiau* šilumos suvartojančių namų *vidutinėmis* (spalio-balandžio mėn.) kainomis Vilniaus mieste³⁶);
- 4) siekdami gauti karšto ir geriamojo vandens kompensacijas, visi namų ūkiai **tenkina normatyvus**:
 - *karštas vanduo*: 1,5 m³ pirmam; 1,0 m³ antram; 0,5 m³ trečiam ir paskesniems asmenims;
 - *geriamasis vanduo*: 2,0 m³ pirmam; 1,5 m³ antram; 1,0 m³ trečiam ir paskesniems asmenims.
- 5) **karšto vandens kaina**³⁷ siekia 21,2 Lt / m³; o **geriamojo vandens kaina** – 4,37 Lt / m³ *plius* 2,37 Lt / mėn. abonementinis mokestis, mokamas, kai vandens skaitiklis priklauso vartotojui³⁸;
- 6) **kompensuojamos išlaidos (karšto v.)**: 32; 53; 64; 74 Lt, priklausomai nuo šeimos dydžio;
- 7) **kompensuojamos išlaidos (geriamojo v.)**: 11; 18; 22; 26 Lt, priklausomai nuo šeimos dydžio.

³¹ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija. *Socialinė statistika* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 26].

³² Socialinės paramos mokiniams įstatymo (2006) 5 straipsnis.

³³ Socialinės paramos mokiniams įstatymo (2006) 8 straipsnis.

³⁴ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija. *Socialinė statistika* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 26].

³⁵ Socialinės paramos mokiniams įstatymo (2006) 7 straipsnis.

³⁶ Vilniaus energija. *Šilumos suvartojimas 2010-2011 m.* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 18].

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Vilniaus vandenys. *Paslaugų kainos 2012 m.* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 18].

Kompensacijoms už būsto šildymo išlaidas ($Komp_1$) apskaičiuoti buvo naudojama ši formulė:

$$Komp_1 = 495 - (BGAP - VRP \times BGA) \times 0,2; \quad (2)$$

čia: 495 – būsto šildymo išlaidos (Lt) ($45 \text{ m}^2 \times 11 \text{ Lt} / \text{m}^2$).

Kompensacijoms už karšto vandens išlaidas ($Komp_2$) apskaičiuoti buvo naudojama ši formulė:

$$Komp_2 = 21,2 \times v_k - BGAP \times 0,05; \quad (3)$$

čia: v_k – sunaudoto karšto vandens kiekis (m^3).

Kompensacijoms už geriamojo vandens išlaidas ($Komp_3$) apskaičiuoti buvo naudojama ši formulė:

$$Komp_3 = (4,37 \times v_g) + 2,37 - BGAP \times 0,02; \quad (4)$$

čia: v_g – sunaudoto geriamojo vandens kiekis (m^3).

Pastaba: derėtų pastebėti, kad, skaičiuojant socialinės pašalpos dydį, suma, neviršijanti 5 Lt, būdavo ignoruojama. Tas pat pasakytina ir apie kompensacijas: jei suma neviršydavo 1 Lt, ji nebūdavo pripažinta.

Finansinės gerovės rodikliui ($GEROV\acute{E}$) apskaičiuoti buvo naudojama ši formulė:

$$GEROVE = NETO \text{ pajamos} + SP + Komp_1 + Komp_2 + Komp_3 + Parama + Išlaikymas; \quad (5)$$

čia: *NETO pajamos* – darbo veiklos pajamos po mokesčių apmokėjimo (Lt) (tais atvejais, kai namų ūkis neturėjo darbo pajamų, tačiau gavo nedarbo draudimo išmokas (NDI), į skaičiavimus buvo traukiama NDI); *Išlaikymas* – teismo priteista suma vaikų išlaikymui (naudota 1 BSI vaikui išlaikyti, t. y. 130 Lt).

ATLIKTŲ SKAIČIAVIMŲ APIBENDRINIMAS

Atlikti skaičiavimai leido suprasti, jog **nedarbo draudimo išmokų mokėjimo tvarka yra palankesnė mažesnes pajamas uždirbusiems žmonėms**, kadangi, jiems gaunant nedarbo draudimo išmokas kartu su socialine parama (o kai kuriais atvejais ir socialine pašalpa), gerovė tampa beveik tokio paties dydžio kaip ir dirbant. Tuo tarpu daugiau (praeityje) uždirbę asmenys (pavyzdžiui, 1 700 Lt), užklupus nedarbui, yra apsaugomi nepakankamai, nes jų finansinė gerovė sumažėja vidutiniškai 30 proc. Derėtų pastebėti, jog namų ūkiai, susidedantys iš dviejų suaugusiųjų (2 B), nuo nedarbo ir nedidelių NDI nukenčia labiausiai (netenka apie 40 proc. gerovės, lyginant su prieš tai turėta), o geriausiai apsaugomi yra vieniši asmenys su dviem vaikais (1 B + 2 V), kurių gerovė apytiksliai sumažėja tik 15 proc. Tokiam skirtumui įtakos turi tai, jog be pašalpų šio tipo namų ūkiai dar gauna socialinę paramą vaikams (kuri į bendrai gyvenančių asmenų pajamas nėra įskaitoma) bei vieno iš tėvų (teismo priteistą) išlaikymą, – kas ir padidina finansinę gerovę.

Taip pat reikėtų akcentuoti, jog **riba, skirianti bedarbius nuo skurdžiausiai gyvenančių asmenų, nėra didelė**, nes vieniši tėvai, auginantys po vieną vaiką (rausvasis lentelės blokas) ir vieniši tėvai, turintys po du vaikus (žalsvasis lentelės blokas), iš socialinės apsaugos gali gauti beveik tokią pačią naudą kaip ir neseniai dirbę vieniši tėvai su vaikais. Tas pat pasakytina ir apie keturių asmenų šeimas (žydrasis lentelės blokas): niekur nedirbę du vaikus turintys asmenys (2 N + 2 V) gali patirti 1 823 Lt finansinę gerovę, t. y. net 88 proc. dydžio gerovę tų žmonių (2 B + 2 V), kurie savo darbu patys ją užsitarnavo (2 066 Lt).

1 lentelė. Finansinė gerovė, tenkanti šeimoms, kuriose dirba vienas arba du suaugę asmenys

	Šeimos tipas (aktyvus vienas)	Darbo pajamos	NPD / PNPD	GPM	SD įmokos	NETO pajamos	NDI / SP	Komp ₁	Komp ₂	Komp ₃	Parama vaikams	Išlaikymas	GEROVĖ:	Vienam asmeniui:
2	1 D + 1 N, 75 %	570	470 / 0	15	51	504	0 / 176	495	19	4	-	-	1 198	599
	1 D + 1 N, 100 %	850	460 / 0	59	77	714	-	492	17	4	-	-	1 227	614
	1 D + 1 N, 100 %	1 100	410 / 0	104	99	897	-	456	8	-	-	-	1 361	681
	1 D + 1 V, 75 %	570	470 / 100	0	51	519	0 / 45	495	18	4	93	130	1 304	652
	1 D + 1 V, 100 %	850	460 / 100	44	77	729	-	463	10	-	93	130	1 425	713
	1 D + 1 V, 100 %	1 100	410 / 100	89	99	912	-	427	-	-	93	130	1 562	781
3	1 D + 1 N + 1 V, 75 %	570	470 / 100	0	51	519	0 / 443	495	16	3	93	-	1 569	523
	1 D + 1 N + 1 V, 100 %	850	460 / 100	44	77	729	0 / 268	495	14	2	93	-	1 601	534
	1 D + 1 N + 1 V, 100 %	1 100	410 / 100	89	99	912	0 / 115	495	13	-	93	-	1 628	543
	1 D + 2 V, 75 %	570	470 / 300	0	51	519	0 / 225	495	14	2	186	260	1 701	567
	1 D + 2 V, 100 %	850	460 / 300	14	77	759	0 / 25	495	12	-	186	260	1 737	579
	1 D + 2 V, 100 %	1 100	410 / 300	59	99	942	-	465	4	-	186	260	1 857	619
4	1 D + 1 N + 2 V, 75 %	570	470 / 300	0	51	519	0 / 704	495	13	-	186	-	1 917	479
	1 D + 1 N + 2 V, 100 %	850	460 / 300	14	77	759	0 / 512	495	10	-	186	-	1 962	491
	1 D + 1 N + 2 V, 100 %	1 100	410 / 300	59	99	942	0 / 365	495	9	-	186	-	1 997	499
	Šeimos tipas (aktyvūs abu)	Darbo pajamos	NPD / PNPD	GPM	SD įmokos	NETO pajamos	NDI / SP	Komp ₁	Komp ₂	Komp ₃	Parama vaikams	Išlaikymas	GEROVĖ:	Vienam asmeniui:
2	2 D, 75 %	570 + 570	470 / 0	30	102	1 008	-	433	3	-	-	-	1 444	722
	2 D, 100 %	850 + 850	460 / 0	118	154	1 428	-	349	-	-	-	-	1 777	889
	2 D, 100 %	1 100 + 1 100	410 / 0	208	198	1 794	-	276	-	-	-	-	2 070	1 035
3	2 D + 1 V, 75 %	570 + 570	470 / 100	15	102	1 023	0 / 22	495	12	-	93	-	1 645	548
	2 D + 1 V, 100 %	850 + 850	460 / 100	103	154	1 443	-	416	-	-	93	-	1 952	651
	2 D + 1 V, 100 %	1 100 + 1 100	410 / 100	193	198	1 809	-	343	-	-	-	-	2 152	717
4	2 D + 2 V, 75 %	570 + 570	470 / 300	15	102	1 023	0 / 301	495	8	-	186	-	2 013	503
	2 D + 2 V, 100 %	850 + 850	460 / 300	73	154	1 473	-	480	-	-	186	-	2 139	535
	2 D + 2 V, 100 %	1 100 + 1 100	410 / 300	163	198	1 839	-	407	-	-	186	-	2 432	608

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės

ATLIKTŲ SKAIČIAVIMŲ PAAIŠKINIMAS

Siekiant išsiaiškinti, kaip finansinė gerovė keičiasi, priklausomai nuo šeimos narių **aktyvumo laipsnio**, buvo apskaičiuoti finansinės gerovės rodikliai toms 2-jų, 3-jų ir 4-ių asmenų šeimoms (susidedančioms iš vieno arba abiejų tėvų ir vieno arba dviejų vaikų), kuriose dirba vienas (1 D) arba du (2 D) suaugę žmonės.

Reikėtų akcentuoti, jog visi skaičiavimai buvo atlikti, naudojant tas pačias formules, kurios buvo aptartos 7 priede.

Pagrindiniai skaičiavimams naudoti duomenys:

- šeimos būsto dydis – 45 m²;
- būsto šildymo išlaidos – 495 Lt (45 m² × 11 Lt / m²);
- karšto vandens kaina – 21,2 Lt / m³ (kompensuojamos išlaidos: 2-jų asmenų šeimai – 53 Lt; 3-jų asmenų šeimai – 64 Lt; 4-ių asmenų šeimai – 74 Lt);
- geriamojo vandens kaina – 4,37 Lt / m³ + 2,37 Lt / mėn. abonementinis mokestis (kompensuojamos išlaidos: 2-jų asmenų šeimai – 18 Lt; 3-jų asmenų šeimai – 22 Lt; 4-ių asmenų šeimai – 26 Lt);
- pajamų riba vienam bendrai gyvenančiam asmeniui, norint gauti paramą vaikui – 525 Lt.

ATLIKTŲ SKAIČIAVIMŲ APIBENDRINIMAS

Atlikti skaičiavimai parodė, jog iš tų šeimų, kurias sudaro du asmenys ir *kuriose yra vienas dirbantis žmogus*, didesnė finansinė apsauga yra užtikrinama vienišų tėvų (su vienu vaiku) tipo šeimoms (rausvasis blokas): dirbdami 75 proc. maksimalios darbo trukmės, tokie namų ūkiai patiria 9 proc. didesnę finansinę gerovę negu taip pat dirbanti dviejų suaugusių asmenų pora; o gaudami 1 100 Lt bruto darbo užmokestį – net 15 proc. didesnę finansinę gerovę. Tą patį būtų galima pasakyti ir apie trijų asmenų šeimas, kuriose yra aktyvus vienas žmogus: dirbant vienišam tėvui už 570 Lt bruto darbo užmokestį, finansinė šeimos gerovė tampa 8 proc. didesnė, palyginti su už tiek pat dirbančia šeima, kurią sudaro abu tėvai ir vienas vaikas; dirbant už 1 100 Lt bruto darbo užmokestį, finansinė gerovė vėlgi tampa didesnė vienišų tėvų tipo šeimose (14 proc.). Tai leidžia daryti išvadą, jog ***socialinė politika yra palankesnė vaikų turintiems namų ūkiams***.

Lyginant šeimas, kuriose aktyvus yra vienas individas, su šeimomis, kuriose aktyvūs yra du žmonės, paaiškėja, jog įsidarbinti antram suaugusiajam už minimalų, t. y. 850 Lt, atlygį finansiškai nenaudinga tampa toms šeimoms, kurias sudaro *du suaugę asmenys ir du vaikai*: nors finansinė gerovė padidėja apie 9 proc., atsižvelgus į tai, jog atsirastų papildomų išlaidų (transportas, drabužiai, pietūs darbe ir pan.), toks sprendimas tampa ne itin patrauklus. Šiek tiek kitokia situacija yra su namų ūkiais, kurie susideda iš dviejų suaugusiųjų ir vieno vaiko: čia įsidarbinus antram žmogui už minimalų atlyginimą, finansinė gerovė iškart padidėja 22 proc., – o tai atskleidžia, jog ***neaktyvumo „spąstai“ pavojaingesni daugiavaikėms šeimoms***.

Galima teigti, jog šeimų, kuriose auga du vaikai, „galvoms“ tapti aktyvioms naudinga tik tuo atveju, kai siūlomas *daug didesnis* atlygis: socialinė apsauga garantuoja nedaug mažesnes pajamas už tas, kurias jie galėtų užsidirbti patys (dirbant vienam šeimos nariui), todėl tai galėtų būti viena iš esminių priežasčių, kodėl žmonės neskuba įsidarbinti. Atkreiptinas dėmesys, jog skurdo „spąstų“ veiksnys aktualus ir nedarbo draudimo išmokas (NDI) gaunančių asmenų šeimoms (žr. 2 lent.): NDI siekiant po 650 Lt ir papildomai gaunant 81 Lt dydžio socialinę pašalpą, finansinė tokios šeimos gerovė tampa 150 Lt didesnė, nei *dirbant vienam asmeniui* už 570 Lt, bei 105 Lt didesnė, negu *dirbant už 850 Lt*. Tas pat pasakytina ir apie 3-jų asmenų šeimas: NDI siekiant 650 Lt, gaunant 118 Lt dydžio socialinę pašalpą bei vieno iš tėvų išlaikymą (260 Lt), finansinė tokios šeimos gerovė tampa 20 Lt didesnė, negu *dirbant vienam asmeniui* už 570 Lt, ir tik 16 Lt mažesnė, negu *dirbant už 850 Lt*. Tai leidžia teigti, jog ***bedarbiai nėra skatinami sugrįžti į darbo rinką anksčiau nei baigiasi išmokų mokėjimo terminas***, kas vėliau gali sukurti papildomų problemų.

2 lentelė. Nedarbo draudimo išmokas ir / ar socialinę paramą gaunančių šeimų finansinė gerovė

	Šeimos tipas (visi neaktyvūs)	NDI / SP	Komp ₁	Komp ₂	Komp ₃	Parama vaikams	Išlaikymas	GEROVĖ:	Vienam asmeniui:
3	1 B + 2 V (650 Lt)	650 / 118	495	12	-	186	260	1 721	574
	1 N + 2 V	0 / 653	495	18	4	186	260	1 615	538
4	2 B + 2 V (650 Lt; 650 Lt)	1 300 / 81	495	5	-	186	-	2 067	517
	2 N + 2 V	0 / 1 120	495	18	4	186	-	1 823	456

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės

1 lentelė. Lengvatos dirbant efektyvumo tikrinimas: įtakos nedarbo draudimo išmokas gaunantiems asmenims įvertinimas

	Šeimos tipas (visi neaktyvūs)	Darbo pajamos	NPD / PNP	GPM	SD įmokos	NETO pajamos	NDI / SP	Komp ₁	Komp ₂	Komp ₃	Parama vaikams	Išlaikymas	GEROVĖ:	Vienam asmeniui:
3	1 B + 1 N + 1 V	-	-	-	-	-	567 / 403	495	15	3	93	-	1 576	525
	2 N + 1 V	-	-	-	-	-	0 / 875	495	20	4	93	-	1 487	496
4	1 B + 1 N + 2 V	-	-	-	-	-	567 / 666	495	12	-	186	-	1 926	482
	2 N + 2 V	-	-	-	-	-	0 / 1 120	495	18	4	186	-	1 823	456
	Šeimos tipas (aktyvus vienas)	Darbo pajamos	NPD / PNP	GPM	SD įmokos	NETO pajamos	NDI / SP	Komp ₁	Komp ₂	Komp ₃	Parama vaikams	Išlaikymas	GEROVĖ:	Vienam asmeniui:
3	1 D + 1 N + 1 V, 75 %	570	470 / 100	0	51	519	0 / 443	495	16	3	93	-	1 569	523
	1 D + 1 N + 1 V, 75 %*	570	470 / 100	0	51	519	0 / 443	495	16	3	93	-	1 830 / 2 007	610 / 669
	1 D + 1 N + 1 V, 100 %	850	460 / 100	44	77	729	0 / 268	495	14	2	93	-	1 601	533
	1 D + 1 N + 1 V, 100 %*	850	460 / 100	44	77	729	0 / 268	495	14	2	93	-	1 862 / 2 039	621 / 680
	1 D + 1 N + 1 V, 100 %	1 100	410 / 100	89	99	912	0 / 115	495	13	-	93	-	1 628	543
	1 D + 1 N + 1 V, 100 %*	1 100	410 / 100	89	99	912	0 / 115	495	13	-	93	-	1 889 / 2 066	629 / 689
4	1 D + 1 N + 2 V, 75 %	570	470 / 300	0	51	519	0 / 704	495	13	-	186	-	1 917	479
	1 D + 1 N + 2 V, 75 %*	570	470 / 300	0	51	519	0 / 704	495	13	-	186	-	2 307 / 2 477	577 / 619
	1 D + 1 N + 2 V, 100 %	850	460 / 300	14	77	759	0 / 512	495	10	-	186	-	1 962	491
	1 D + 1 N + 2 V, 100 %*	850	460 / 300	14	77	759	0 / 512	495	10	-	186	-	2 352 / 2 522	588 / 631
	1 D + 1 N + 2 V, 100 %	1 100	410 / 300	59	99	942	0 / 365	495	9	-	186	-	1 997	499
	1 D + 1 N + 2 V, 100 %*	1 100	410 / 300	59	99	942	0 / 365	495	9	-	186	-	2 387 / 2 557	597 / 639
	Šeimos tipas (aktyvus abu)	Darbo pajamos	NPD / PNP	GPM	SD įmokos	NETO pajamos	NDI / SP	Komp ₁	Komp ₂	Komp ₃	Parama vaikams	Išlaikymas	GEROVĖ:	Vienam asmeniui:
3	2 D + 1 V, 75 %	570 + 570	470 / 100	15	102	1 023	0 / 22	495	12	-	93	-	1 645	548
	2 D + 1 V, 75 %*	570 + 570	470 / 100	15	102	1 023	0 / 22	495	12	-	93	-	2 167 / 2 521	722 / 840
	2 D + 1 V, 100 %	850 + 850	460 / 100	103	154	1 443	-	416	-	-	93	-	1 952	651
	2 D + 1 V, 100 %*	850 + 850	460 / 100	103	154	1 443	-	416	-	-	93	-	2 474 / 2 828	825 / 943
	2 D + 1 V, 100 %	1 100 + 1 100	410 / 100	193	198	1 809	-	343	-	-	-	-	2 152	717
	2 D + 1 V, 100 %*	1 100 + 1 100	410 / 100	193	198	1 809	-	343	-	-	-	-	2 674 / 3 028	891 / 1 009
4	2 D + 2 V, 75 %	570 + 570	470 / 300	15	102	1 023	0 / 301	495	8	-	186	-	2 013	503
	2 D + 2 V, 75 %*	570 + 570	470 / 300	15	102	1 023	0 / 301	495	8	-	186	-	2 793 / 3 133	698 / 783
	2 D + 2 V, 100 %	850 + 850	460 / 300	73	154	1 473	-	480	-	-	186	-	2 139	535
	2 D + 2 V, 100 %*	850 + 850	460 / 300	73	154	1 473	-	480	-	-	186	-	2 919 / 3 259	730 / 815
	2 D + 2 V, 100 %	1 100 + 1 100	410 / 300	163	198	1 839	-	407	-	-	186	-	2 432	608
	2 D + 2 V, 100 %*	1 100 + 1 100	410 / 300	163	198	1 839	-	407	-	-	186	-	3 212 / 3 552	803 / 888

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės

ATLIKTŲ SKAIČIAVIMŲ PAAIŠKINIMAS

Siekiant išsiaiškinti, ar šiuo metu taikomos papildomos pašalpos sąlygos yra adekvačios norimiems pasiekti tikslams, buvo apskaičiuoti finansinės gerovės rodikliai toms 3-jų ir 4-ųjų asmenų šeimoms, kurių vienas narys iš pradžių (9 mėn.) gavo nedarbo draudimo išmokas, o vėliau visa šeima gyveno tik iš socialinės paramos (3 mėn.).

Reikėtų akcentuoti, jog visi skaičiavimai buvo atlikti, naudojant tas pačias formules ir tuos pačius papildomus dydžius, kurie buvo aptarti 7 priede.

*Atliekant skaičiavimus, papildomos pašalpos dydis buvo randamas, naudojant šią formulę:

$$SP_p = \frac{9 \times SP_1 + 3 \times SP_2}{12} \times 0,5; \quad (1)$$

čia: SP_1 – socialinės pašalpos dydis, mokėtas tuo laiku, kai vienas iš šeimos narių gavo NDI (Lt); SP_2 – socialinės pašalpos dydis, mokėtas vėlesniais laikotarpiais.

ATLIKTŲ SKAIČIAVIMŲ APIBENDRINIMAS

Atlikti skaičiavimai parodė, jog 3-jų asmenų šeimai (susidedančiai iš dviejų suaugusiųjų ir vaiko), kurioje vienas iš suaugusiųjų turi teisę į 9 mėn. vidutinio dydžio, t. y. 567 Lt, nedarbo draudimo išmoką, (NDI) pradėti dirbti už 570 Lt (dirbant vienam šeimos nariui) neapsimoka, nes finansinė gerovė (1 569 Lt) tampa kiek mažesnė nei ta gerovė (1 830 Lt), kuri būtų gauta, jeigu šeima palauktų 3 mėn. ir įgytų teisę į lengvatą. Kitaip tariant, – rinkdamasi darbą iškart po NDI mokėjimo nutraukimo, tokia šeima prarastų apie 9 proc. gerovės³⁹, nes skirtumas tarp šių alternatyvų yra: $(1\,487 \times 3 + 1\,830 \times 6) - (1\,569 \times 9) = 1\,320$ Lt.

Jei tos pačios šeimos vienas narys iškart po NDI mokėjimo nutraukimo įsidarbintų už 850 Lt, tokiu atveju namų ūkis prarastų 8 proc. gerovės, kadangi skirtumas tarp šių alternatyvų taptų šiek tiek mažesnis: $(1\,487 \times 3 + 1\,862 \times 6) - (1\,601 \times 9) = 1\,224$ Lt. Tai reiškia, jog, *didėjant uždarbiui, lengvata tampa ne tokia naudinga*, nes šeima praranda dalį (einamojo laikotarpio) socialinės pašalpos. Lyginant su tokios pat sudėties šeima, kuri 9 mėn. laikotarpiu gyvena iš socialinės paramos, tampa aišku, jog įsidarbinus vienam tokios šeimos nariui už 850 Lt, *nesulaukus 12-to mėn.*, namų ūkis prarastų apytiksliai 16 proc. finansinės gerovės, nes skirtumas tarp šių dviejų variantų taptų: $(1\,487 \times 3 + 2\,039 \times 6) - (1\,601 \times 9) = 2\,286$ Lt. Tai reiškia, jog *lengvata yra palankesnė toms šeimoms, kurios socialine parama naudojasi ilgesnį laiką*.

Kalbant apie 4-ių asmenų šeimas (susidedančias iš dviejų suaugusiųjų ir dviejų vaikų), kurių vienas narys 9 mėn. laikotarpiu gavo vidutinio dydžio NDI, reiktų pasakyti, jog vienam šeimos nariui įsidarbinus *anksčiau laiko* už 850 Lt, gerovė sumažėtų 11 proc. $((1\,823 \times 3 + 2\,352 \times 6) - (1\,962 \times 9) = 1\,923$ Lt). Nagrinėjant šeimų, kurios gauna tik socialinę pašalpą, padėtį, pastebima, jog šios šeimos, *pasinaudodamos lengvata*, taipogi gali patirti didesnę gėrį: vienam šeimos nariui įsidarbinus už 850 Lt, gerovė padidėja apie 17 proc. $((1\,823 \times 3 + 2\,522 \times 6) - (1\,962 \times 9) = 2\,943$ Lt). Šie skaičiai byloja, jog *šeimos, turinčios du vaikus, gali gauti daugiau naudos iš papildomos pašalpos nei namų ūkiai, auginantys vieną vaiką*.

Modeliuojant situaciją, kuomet *lengvata pasinaudoja ne vienas, o abu šeimos suaugusieji*, gaunami tokie rezultatai: 3-jų asmenų šeimose, kurių vienas narys 9 mėn. gaudavo NDI, įsidarbinus abiem tėvams už 570 Lt, finansinė gerovė padidėja apie 18 proc. $((1\,487 \times 3 + 2\,167 \times 6) - (1\,645 \times 9) = 2\,658$ Lt); o įsidarbinus už 850 Lt – apie 10 proc. $((1\,487 \times 3 + 2\,474 \times 6) - (1\,952 \times 9) = 1\,737$ Lt). 4-ių asmenų šeimose, esant toms pačioms sąlygoms, finansinė gerovė gali padidėti 23 proc., kai įsidarbinama už 570 Lt $((1\,823 \times 3 + 2\,793 \times 6) - (2\,013 \times 9) = 4\,110$ Lt), arba 19 proc., kai abu suaugusieji įsidarbina už 850 Lt $((1\,823 \times 3 + 2\,919 \times 6) - (2\,139 \times 9) = 3\,732$ Lt). Tai atskleidžia du dalykus: 1) *lengvata tampa kur kas vertingesnė, kada, suėjus 12 mėn. laikotarpiui, įsidarbina abu šeimos suaugusieji*; 2) taikant šiuo metu galiojančias sąlygas teisei į lengvatą įgyti, *bedarbiai yra skatinami tam tikrą laikotarpį būti neaktyviais*.

³⁹ Reikėtų pastebėti, jog gerovė turėtų būti dar didesnė, nes, laikui bėgant, NDI yra mažinama, kas padidina socialinės pašalpos dydį, nuo kurio ir yra skaičiuojamas papildomos pašalpos dydis.

UŽSIENIO ŠALIŲ PATIRTIS SOCIALINĖS PAGALBOS SRITYJE: GEROJI PRAKTIKA

Nepaisant to, kad pirmaujančių šalių požiūris į socialinę apsaugą skiriasi, galima teigti, jog visose iki vienos yra siekiama, iš pradžių, *apsaugoti* socialinę riziką patyrusį žmogų, suteikiant jam pirmo būtinumo pagalbą, o, praėjus ekstremaliai situacijai, – sudaryti sąlygas *išeiti* iš programos, kad žmogus funkcionuotų savarankiškai (Immervoll 2009). Taigi viena iš užduočių valstybei yra *taip subalansuoti priemones*, kad individui ne tik būtų užtikrintas baziniais standartais grįstas gyvenimas, bet ir neatsirastų priklausomybė nuo šalpos, t. y. žmogus turėtų išsaugoti paskatas dalyvauti darbo rinkoje ir pats kurtis finansinę gerovę.

Apibendrinus pirmaujančių šalių patirtį, teikiant pagalbą su socialine rizika susidūrusiems žmonėms, galima išskirti dažniausiai pasitaikančias *išmokas minimalias pajamas gaunantiems asmenims* (*Ibid*):

- 1) nedarbo draudimo išmoka (angl. *Unemployment Insurance*);
- 2) nedarbo paramos išmoka (angl., *Unemployment Assistance*);
- 3) socialinės paramos išmoka (angl., *Social Assistance*);
- 4) išmokos būstui (angl., *Housing Benefits*);
- 5) išmokos šeimai (angl., *Family Benefits*) / vienišiemis tėvams (angl. *Benefits for Lone Parents*);
- 6) išmokos dirbant (angl. *In-Work Benefits*).

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, Lietuva yra įteisinusi didžiąją dalį kitose šalyse teikiamų išmokų minimalias pajamas gaunantiems žmonėms, tačiau, kitaip nei pirmaujančiose šalyse, jos kol kas neduoda norimo efekto. Taip yra dėl to, jog socialinės apsaugos efektyvumas *didžiąja dalimi* priklauso nuo žmonių siekių, kreipiantis pagalbos, ir, *kiek mažiau*, – nuo taikomų sąlygų, kurioms esant įgyjama teisė į socialinę apsaugą. Taigi kitas svarbus uždavinys valstybei yra *sukurti tokį „mechanizmą“, kuris padėtų pasiekti* ne bet kokias, o *tikslines žmonių grupes*, – kad socialinė pagalba taptų adekvati norimiesiems pasiekti tikslams.

Nedarbo draudimo išmoka. Yra skirta nedarbo riziką patyrusiems žmonėms kaip kompensacija už netektas pajamas. Teisė į ją paprastai yra grindžiama *būtinuoju darbo stažu*, kuris įgyjamas, dirbant legalų darbą ir mokant valstybei mokesčius. Be to, pretendentai į išmoką dažniausiai turi *aktyviai ieškoti darbo*, kas, pirmiausia, siejama su registracija darbo biržoje ar kitoje panašias funkcijas atliekančioje institucijoje. *Išmokos mokėjimo trukmė* daugumoje šalių yra *fiksuota*, o kai kur išmoka mokama neribotą laiką (*Ibid*).

Žvelgiant į atskirose šalyse taikomas sąlygas, galima pastebėti, jog *darbo stažui* yra keliami skirtingi reikalavimai⁴⁰: vienur pakanka būti dirbusiam 6 mėn. per paskutinius 22 mėn. (Prancūzija), kitur – 12 mėn. per 24 mėn. (Austrija, Šveicarija, Anglija), o kai kuriose šalyse yra įteisinta *asmeninė atsakomybė*, todėl reikia tenkinti papildomus reikalavimus, pavyzdžiui, dirbti ne tik nustatytą laiką, bet ir atitinkamą dienų skaičių per mėn. (Japonija). Lietuvoje šiuo metu reikia būti dirbusiam 18 mėn. per paskutinius 36 mėn.

⁴⁰ OECD. Benefits and Wages: Policies / *Unemployment Insurance Benefits*. – 2010 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 06].

Taip pat reikėtų pastebėti, jog kai kuriose šalyse yra taikomi **priedai**, jeigu šeimoje yra priklausomų, t. y. negalinčių savimi pasirūpinti individų. Priedai gali būti fiksuoti (Austrija, Airija, Anglija), laipsniškai mažėjantys kiekvienam paskesniai vaikui (Suomija), išreikšti procentine išraiška nuo nedarbo draudimo išmokos (Vokietija) arba apskaičiuoti, atsižvelgiant į šeimos pajamas, amžių ir vaikų skaičių (Kanada)⁴¹.

Siekiant išvengti priklausomybės nuo socialinės pagalbos, daugumoje šalių yra taikomos ir **išmokos įsidarbinus**, t. y. nedarbo draudimo išmokų mokėjimai kurį laiką nėra nutraukiami (tik sumažinami), kad individo pajamos greičiau grįžtų į buvusį lygį. Pavyzdžiui, Suomijoje, įsidarbinus 75 proc. etato, gali būti išsaugota teisė į 50 proc. dydžio išmoką, jei pajamos kartu su išmoka neviršija 90 proc. nustatytos sumos; Vengrijoje, atliekant laikinus darbus, iki 3 mėn. sustabdomas išmokos mokėjimas, o vėliau – pratęsimas; Šveicarijoje nepaisoma 70 proc. skirtumo tarp išmokos ir pajamų, – jeigu uždarbis mažesnis nei vidutinis.

Kalbant apie **išmokos mokėjimo trukmę**, reikėtų pasakyti, jog šalys šiuo klausimu priima skirtingus sprendimus, tačiau bendrų dėsningumų galima įžvelgti, pavyzdžiui: skandinaviško modelio valstybės yra linkusios suteikti didesnę apsaugą, tad laikotarpis varijuoja nuo 23 mėn. (Suomija) iki 35 mėn. (Švedija); senosiose Europos valstybėse, tokiose kaip Vokietija ar Airija, išmokos mokamos 12 mėn.; trumpiausia išmokos mokėjimo trukmė yra Čekijoje (5 mėn.); o ilgiausiai „lepinami“ yra Olandijos žmonės (38 mėn.). Lietuvoje teisė į nedarbo draudimo išmoką galima įgyti 6-9 mėn., priklausomai nuo sukaupto darbo stažo.

Apibendrinant, reikėtų pasakyti, jog nėra vienos teisingos schemos, kaip turėtų būti saugomas darbo netekęs žmogus, todėl kiekviena šalis turėtų gebėti atrasti pusiausvyrą tarp poreikio ir realių galimybių.

Nedarbo paramos išmoka. Yra mokama tiems darbo neturintiems žmonėms, kurie arba neturi teisės į nedarbo draudimo išmoką, arba toji teisė yra išnykusi. Kaip ir nedarbo draudimo išmokų atveju, nedarbo paramos išmokų mokėjimas yra pagrįstas *aktyviomis darbo paieškomis*. Šios išmokos *mokėjimo terminas* gali būti fiksuotas arba neribotas, – *priklausomai nuo to, kokia politika įgyvendinama*, – tačiau pagrindinis tikslas yra toks pat, t. y. užtikrinti minimaliais standartais grįstą gyvenimą. Nedarbo paramos išmoka yra mažesnė negu nedarbo draudimo išmoka bei *mažiau tiesiogiai priklausanti* nuo praeityje uždirbtų pajamų, tačiau pačiai išmokai gauti paprastai yra keliama sąlyga, jog *žmogus turi būti dirbęs* (Immervoll 2006).

Būtina paminėti, jog kai kuriose šalyse teisė į nedarbo paramos išmoką atsiranda, kai yra įvertinamos ne tik šeimos pajamos, bet ir turtas (Austrija, Vokietija, Anglija) – tokiu atveju **darbo patirtis** yra nesvarbi. Kitose šalyse išmoka teikiama, tik prieš tai turėjus teisę į *nedarbo draudimo išmoką* (Austrija, Prancūzija), o Švedijoje ši privilegija yra suteikiama turintiems 6 mėn. darbo stažą arba neseniai *baigusiems studijas*. Jei žmogus įsidarbina, paprastai tam tikra dalimi yra mažinamas išmokos dydis, pavyzdžiui, 60 proc. nuo grynųjų savaitės pajamų, kai dirbama mažiau kaip 3 d. per savaitę (Airija); arba taikoma kitokia schema.

⁴¹ OECD. Benefits and Wages: Policies / *Unemployment Insurance Benefits*. – 2010 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 06].

Kaip ir nedarbo draudimo išmokų atveju, taip ir mokant nedarbo paramos išmoką, tam tikri **priedai** yra skiriami vaikams, o kai kur – ir vyresniems žmonėms (Prancūzija), priklausomai nuo jų turimo darbo stažo. Šiek tiek įdomesnėmis taisyklėmis pasižymi Airija ir Anglija: pirmojoje nedarbo paramos išmoka gali būti mokama ir kitam suaugusiajam (21 proc. vidutinės algos) bei vaikams (5 proc. vidutinės algos), o antrojoje atskirai yra nurodomas sutuoktinis, kuriam gali būti skiriama nustatyto dydžio išmoka. Taip pat reiktų pastebėti, jog **išmokos mokėjimo trukmė** labai skiriasi: nuo 3 iki 14 mėn., arba visai neribojama⁴².

Apibendrinant, reiktų akcentuoti, jog nedarbo paramos išmoka tampa „tarpine stotele“ tarp nedarbo draudimo išmokų ir socialinės paramos, tad jos vaidmuo yra, *mažinant psichologinę įtampą*, padėti darbo ieškančiam žmogui greičiau sugrįžti į darbo rinką, – ir tokiu būdu išvengti priklausomybės nuo šalpos.

Socialinės paramos išmoka. Yra mokama tiems žmonėms, kurie neturi teisės gauti nedarbo išmokų. Pagrindinis kriterijus, taikomas teisei į šią išmoką nustatyti, yra *nepakankamos pajamos* išgyventi, kurios yra tikrinamos, atliekant *pajamų ir / arba turto testus*. Be to, dažnai vertinama, ar pretendentas į socialinę paramą yra *motyvuotas*, t. y. ar jis stengiasi susirasti darbą, kad netaptų finansiškai priklausomas nuo šalpos (Immervoll 2006). Priešingai nei pirmais dviem atvejais, reikalavimas būti dirbusiam, šiuo atveju, retai taikomas, tačiau daugumoje šalių žmogus privalo *dalyvauti integracijos* į darbo rinką *priemonėse*.

Nagrinėjant socialinės paramos išmokai taikomas sąlygas⁴³, pirmiausia pastebima, jog vienoje šalyse yra įvestas **amžiaus cenzas**, o kitose šalyse į tai nėra atsižvelgiama – tai byloja, jog remiami gali būti arba tam tikri žmonės, arba absoliučiai visi šalies piliečiai. Didžiausi apribojimai, mūsų manymu, yra taikomi Anglijoje, Liuksemburge ir Suomijoje, kadangi ten teisė į socialinę paramą yra įgyjama, tenkinant visas be išimties sąlygas (darbo paieškos, registracija, dalyvavimas, patirtis), kurių *atitiktis periodiškai tikrinama*. Be to, Anglijoje ir Liuksemburge reikia būti sulaukusiam 24 m., kad įgytum teisę į socialinę paramą, kas byloja, jog žmonių finansinė elgsena (iki kreipimosi į tam tikrą įstaigą momentą) turėtų būti atsakinga.

Reiktų pastebėti, jog dažniausiai yra taikoma tokia **socialinės paramos teikimo schema**, kai pirmasis šeimos narys gauna didžiausią pašalpą, o kiekvienam paskesniam nariui pašalpos dydis yra mažinamas – taip didesnė apsauga yra suteikiama vieniems gyvenantiems asmenims, kurie patiria daugiau išlaidų. Prie išimčių būtų galima priskirti Daniją, kuri bendrai gyvenantiems asmenims (paprastai sutuoktiniams) taiko tokį patį procentą, ir papildomų lėšų suteikia *tik* pirmam šeimos vaikui. Visos kitos šalys vaikams pašalpas yra linkusios mokėti, atsižvelgiant į jų amžių ir skaičių, be to, didesnė parama teikiama vienišioms tėvams.

Kalbant apie **papildomą paramą**, reiktų pasakyti, jog **dažniausiai** vargingai gyvenančioms šeimoms yra kompensuojama dalis būsto ar nuomos išlaikymo; sveikatos paslaugų; vaikų priežiūros; ar transporto išlaidų, ir vis didesnis dėmesys skiriamas savarankiškam užimtumui, darbo paieškomis (Danija, Olandija).

⁴² OECD. Benefits and Wages: Policies / *Unemployment Insurance Benefits*. – 2010 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 06].

⁴³ OECD. Benefits and Wages: Policies / *Social Assistance*. – 2010 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 08].

Nustatant teisę į pašalpą, neretai į šeimos pajamas nėra įtraukiamos tam tikros išmokos, – *toku būdu padidinant pašalpos dydį ir užtikrinant geresnį gyvenimą*, – tad tikslinga būtų aptarti, kokia praktika yra vyraujanti šalyse. Galima tvirtinti, jog dažniausiai, skaičiuojant pašalpą, ***nėra įtraukiama*** parama būstui ir šeimai; įvairios kompensacijos; išmokos vaikams; stipendijos, kiek rečiau – parama vienišiesiems tėvams, o pastaruoju metu vis daugiau dėmesio sulaukia ***dalies uždirbtų pajamų į skaičiuojamąją bazę neįtraukimas*** (Prancūzija – 100 proc. pajamų 3 mėn.; Olandija – 25 proc. 6 mėn.; Vokietija – 80-90 proc., priklausomai nuo darbo pajamų dydžio; Anglija – taikoma fiksuota suma asmeniui, porai, vienišiesiems tėvams; Suomija – 20 proc. grynujų pajamų; Danija – fiksuota suma), – kas turėtų padėti sumažinti skurdo „spąstų“ įtaką.

Apibendrinant, reikėtų akcentuoti, jog, nustatant paramos skyrimo tvarką, būtina sukonstruoti tokią formulę, kuri mažintų neigiamą poveikį individų paskatoms dirbti ir padėtų greičiau atsisakyti paramos.

Išmokos būstui. Yra tam tikra socialinės paramos atmaina, kadangi pasižymi panašiomis savybėmis: išmokos būstui taip pat yra teikiamos *mažas pajamas gaunantiems žmonėms*, todėl teisė į išmokos gavimą yra tikrinama, *atliekant testus*. Be to, šios išmokos, kaip ir paramos atveju, yra *susijusios su išlaidų būstui dengimu*, kurios apskaičiuojamos, atsižvelgiant į faktines išlaidas ir nustatytas „lubas“ (Immervoll 2006).

Būtina akcentuoti, jog skirtingose šalyse yra *taikomas skirtingos sąlygos*⁴⁴, nustatant teisės į išmoką atsiradimą, pavyzdžiui, Italijoje yra atsižvelgiama *tik* į šeimos pajamas, geografinę vietovę ir realias būsto išlaidas, o Austrijoje ir Suomijoje yra paisoma visų reikalavimų, t. y.: namų ūkio tipo ir dydžio; pajamų; būsto dydžio; geografinės vietovės; bei realių būsto išlaidų. Dėl šios priežasties ir ***išmokos apskaičiavimo formulės*** yra nevienodos: vienur yra atliekami labai supaprastinti, o kitur – itin sudėtingi skaičiavimai.

Didžiausias ***neigiamas išmokų būstui bruožas*** yra tas, kad žmogui, pretenduojančiam į išmoką, nėra keliama sąlyga pradėti dirbti ir tapti nepriklausomu. Vadinas, išmokos būstui mokėjimo konstrukcija šiuo metu yra neigiama, ir todėl, – *kaip skatinanti teisingą elgseną priemonė*, – ji neturėtų būti nagrinėjama.

Išmokos šeimai. Yra skiriamos tiems bendrai gyvenantiems žmonėms, kurie *turi vaikų* ir kurie neturi pakankamai lėšų jiems išlaikyti. Be to, šiek tiek daugiau yra remiami *vieniši tėvai*, kuriems išmokos tampa ne tik būtinu pajamų garantu, bet tuo pačiu „pateisinama“ priežastimi nedirbti ir daugiau laiko praleisti su vaikais. Kaip ir socialinės paramos teikimo atveju, teisė į išmoką šeimai yra *tikrinama, vertinant pajamas*, tačiau *reikalavimas siekti būti užimtam nėra plačiai paplitęs*. Skiriant išmokas šeimai, daugelyje šalių yra atsižvelgiama į *vaikų amžių ir skaičių*, o kai kuriose valstybėse papildomai yra remiami ir studentai (*Ibid*).

Įdomia tvarka pasižymi Italija⁴⁵: čia išmokos šeimai gali būti ***mokamos darbdavių*** – bet tik tada, kai pajamos iš darbinės veiklos sudaro ne mažiau kaip 70 proc. namų ūkio apmokestinamųjų pajamų. Išmoka paprastai mažinama proporcingai nedirbtų dienų skaičiui. Taip pat galima gauti laikiną papildomą išmoką.

⁴⁴ OECD. Benefits and Wages: Policies / *Housing Benefits*. – 2010 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 08].

⁴⁵ OECD. Benefits and Wages: Policies / *Family benefits*. – 2010 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 08].

Sektinu pavyzdžiu galėtų būti ir Anglija: šioje šalyje dirbant galima įgyti *teisę į mokesčių lengvatas*, kurios yra viena iš išmokų šeimai formų. Vieniši tėvai teisę į lengvatą gali įgyti, dirbdami ne mažiau kaip 16 val. per savaitę, o poros – dirbdamos ne mažiau kaip 24 val. (kai vienas iš partnerių dirba 16 val.) per savaitę. Panaši politika įgyvendinama Olandijoje – čia mokesčių lengvatos taikomos vienišiams tėvams⁴⁶.

Apibendrinant, reikėtų pasakyti, jog išmokos šeimai *darbo paskatų atžvilgiu* yra naudingos tik tokiu atveju, kai remiami yra ne mažas pajamas gaunantys, o mažas pajamas *besistengiantys padidinti* asmenys, t. y. tie žmonės, kuriems papildomos lėšos reikalingos tam, kad galėtų greičiau adaptuotis darbo rinkoje.

Išmokos dirbant. Yra tam tikras *priedas* prie uždirbamų pajamų, finansuojamas socialinės apsaugos lėšomis, siekiant padidinti turimas pajamas. Teisei į šią išmoką nustatyti dažniausiai yra taikomas *šeimos pajamų kriterijus*, tačiau, kitaip negu išmokų šeimoms atveju, išmokos dirbant *nėra mokamos, jei pajamos nebuvo gautos savarankiškai* (Immervoll 2006). Tai reiškia, jog išmokos dirbant nėra tolygios paskutinės pagalbos priemonėms, tad jos, – *kaip skatinančios atsakomybę*, – praktikoje turėtų būti taikomos dažniau.

Atkreiptinas dėmesys, jog vienose šalyse šios išmokos yra ***mokamos*** laikinai (arba tik vieną kartą), – *tokiu būdu skatinant pašalpus gavėjus įsidarbinti*, – o kitose valstybėse išmokos dirbant yra skiriamos tol, kol vyrauja faktinės aplinkybės (vaikai; minimalus dirbamų valandų skaičius; naujas darbas ir kt.). Būtina pastebėti, jog daugiau šalių ***vaikų buvimo faktą*** ignoruoja⁴⁷, nebent vaikai yra auginami vienišų tėvų – tai byloja, jog, skiriant išmoką, reikia paisyti ne šeimos dydžio, o būtent pastangų, kurios ir yra šios išmokos esmė ir pagrindinis tikslas! Tiesa, kai kuriose šalyse daugiau privilegijų įgyja ilgalaikiai bedarbiai (Airija, Slovakija, Austrija, Belgija), kas, mūsų požiūriu, yra neteisinga, nes tokia taisyklė skatina ilgiau nedirbti.

Dažniausiai yra skatinami ***mažas pajamas*** gaunantys asmenys, kuriems arba sumažinamos socialinio draudimo įmokos, arba teikiamos mokesčių lengvatos, arba nepaisoma dalies gaunamų išmokų ar pajamų. Sveikintina yra tai, jog kai kuriose šalyse (Austrija) ***atskirai nurodomas išmokos dydis*** įsidarbinusiems *ne visai darbo dienai* ir įsidarbinusiems *pilnu etatu* – žinojimas, kiek gaunama ir kiek prarandama, dirbant ne visą dieną, įgalina priimti tinkamą sprendimą. Airijoje maksimali išmoka gali siekti 60 proc. skirtumo tarp grynųjų šeimos pajamų ir įvesto pajamų limito; Japonijoje skiriama vienkartinė išmoka už tai, kad žmogus įsidarbina anksčiau laiko, negu baigiasi nedarbo draudimo išmokos mokėjimo trukmė – ji apskaičiuojama pagal formulę, į kurią įtraukiamas likusių dienų skaičius bei koeficientas; Slovakijoje socialinių išmokų gavėjai yra skatinami tik tada, kai įsidarbina ne trumpesniam kaip 6 mėn. laikotarpiui; Anglijoje jauniems (nuo 25 m.) ir neturintiems vaikų individams keliama sąlyga dirbti ne trumpiau kaip 30 val. per savaitę.

Apibendrinant, galima tvirtinti, jog išmokos dirbant pasiekia tikslą tik tada, kai paskatos dirbti yra ne priverstinės, o tikros, vadinasi, *geresnį efektą galima gauti, kada apdovanojami tie, kurie stengiasi patys*.

⁴⁶ OECD. Benefits and Wages: Policies / *Family benefits*. – 2010 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 08].

⁴⁷ OECD. Benefits and Wages: Policies / *Employment-Conditional Benefits*. – 2010 [interaktyvus] [žiūrėta 2012 11 08].

1 lentelė. Papildomos nedarbo draudimo išmokos taikymo efektyvumas

	Šeimos tipas (visi neaktyvūs)	Darbo pajamos	NPD / PNP	GPM	SD įmokos	NETO pajamos	NDI / SP	Komp ₁	Komp ₂	Komp ₃	Parama vaikams	Išlaikymas	GEROVĖ:	Vienam asmeniui:
1	1 B (567 Lt)	-	-	-	-	-	567 / 0	452	4	-	-	-	1 023	1 023
	1 N	-	-	-	-	-	0 / 350	495	14	4	-	-	863	863
2	1 B + 1 V (567 Lt)	-	-	-	-	-	567 / 0	495	18	4	93	130	1 307	654
	1 N + 1 V	-	-	-	-	-	0 / 513	495	21	5	93	130	1 257	629
3	2 B + 1 V (567 Lt; 567 Lt)	-	-	-	-	-	1 134 / 0	478	7	-	93	-	1 712	571
	2 N + 1 V	-	-	-	-	-	0 / 875	495	20	4	93	-	1 487	496
	1 B + 2 V (567 Lt)	-	-	-	-	-	567 / 185	495	13	2	186	260	1 708	569
	1 N + 2 V	-	-	-	-	-	0 / 657	495	18	4	186	260	1 620	540
4	2 B + 2 V (567 Lt; 567 Lt)	-	-	-	-	-	1 134 / 211	495	7	-	186	-	2 033	508
	2 N + 2 V	-	-	-	-	-	0 / 1 120	495	18	4	186	-	1 823	456
	Šeimos tipas (aktyvus vienas)	Darbo pajamos	NPD / PNP	GPM	SD įmokos	NETO pajamos	NDI / SP	Komp ₁	Komp ₂	Komp ₃	Parama vaikams	Išlaikymas	GEROVĖ:	Vienam asmeniui:
1	1 D, 40 %	850	460 / 0	59	77	714	227 / 0	377	-	-	-	-	1 318	1 318
	1 D, 40 %	1 100	410 / 0	104	99	897	227 / 0	340	-	-	-	-	1 464	1 464
2	1 D + 1 V, 50 %	850	460 / 100	44	77	729	284 / 0	406	-	-	-	130	1 549	775
	1 D + 1 V, 50 %	1 100	410 / 100	89	99	912	284 / 0	370	-	-	-	130	1 696	848
3	1 D + 1 B + 1 V, 50 %	850	460 / 100	44	77	729	284 + 567	389	-	-	-	-	1 969	656
	1 D + 1 B + 1 V, 50 %	1 100	410 / 100	89	99	912	284 + 567	352	-	-	-	-	2 115	705
	1 D + 2 V, 60 %	850	460 / 300	14	77	759	340 / 0	433	-	-	186	260	1 978	659
	1 D + 2 V, 60 %	1 100	410 / 300	59	99	942	340 / 0	397	-	-	186	260	2 125	708
4	1 D + 1 B + 2 V, 70 %	850	460 / 300	14	77	759	397 + 567	430	-	-	186	-	2 339	585
	1 D + 1 B + 2 V, 70 %	1 100	410 / 300	59	99	942	397 + 567	394	-	-	186	-	2 486	622

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės

ATLIKTŲ SKAIČIAVIMŲ PAAIŠKINIMAS

Siekiant išsiaiškinti, kokios naudos turėtų papildomos nedarbo draudimo išmokos taikymas, buvo apskaičiuoti finansinės gerovės rodikliai, parodantys, kaip situacija pasikeistų, jeigu vienas šeimos narys įsidarbintų už 850 ar 1 100 Lt atlyginimą anksčiau nei baigtųsi nedarbo draudimo išmokos (NDI) mokėjimo trukmė. Gauti rezultatai lyginami su tų šeimų, kurios arba gauna nedarbo draudimo išmokas (žymima B), arba gyvena tik iš socialinės paramos (žymima N), finansine gerove.

Reikėtų akcentuoti, jog visi skaičiavimai buvo atlikti, naudojant tas pačias formules ir tuos pačius papildomus dydžius, kurie buvo aptarti 7 priede.

Pagrindiniai akcentai:

- papildomos išmokos dydžiui apskaičiuoti naudota vidutinio dydžio nedarbo draudimo išmoka, t. y. 567 Lt;
- skaičiuojant finansinės gerovės rodiklį, buvo daroma prielaida, jog antrasis suaugusysis turėjo teisę į nedarbo draudimo išmoką, todėl gavo 567 Lt.

ATLIKTŲ SKAIČIAVIMŲ APIBDENRINIMAS

Atlikti skaičiavimai parodė, jog, įsidarbinus anksčiau laiko, negu baigtusi nedarbo draudimo išmokų mokėjimo terminas, didesnę gerovę patirtų tiek vieni gyvenantys asmenys, tiek ir šeimos, susidedančios iš daugiau individų. Galima tvirtinti, jog, įsidarbinus vienam šeimos suaugusiajam už minimalų, t. y. 850 Lt, atlyginimą, gerovė laikinai (papildomos išmokos gavimo laikotarpiu) padidėtų apie 16 proc., o įsidarbinus už 1 100 Lt uždarbį – apytiksliai 22 proc. Reikėtų pastebėti, jog *didžiausią pokytį (30 proc.), įgydami teisę į papildomą išmoką, pajausių vieni gyvenantys asmenys, kurie įsidarbintų už 1 100 Lt atlygį*, nes jų gerovė taptų 441 Lt didesnė už gerovę, kurią galima susikurti, gaunant nedarbo draudimo išmokas, ir net 601 Lt didesnė už gerovę, kurią geba „susikurti“ žmogus, neįdedantis jokių pastangų, t. y. gyvenantis iš pašalpų.

Mažiausią gėrį (13 proc.) patirtų tos 3-jų, 4-ių asmenų šeimos (susidedančios iš dviejų suaugusiųjų ir vieno arba dviejų vaikų), kurių vienas iš tėvų įsidarbintų už 850 Lt ir kurių finansinė gerovė taptų 257 Lt arba 306 Lt didesnė už gerovę nedirbant. Lyginant su tokio pat tipo šeimomis, tačiau gyvenančiomis tik iš socialinės paramos, reiktų pasakyti, jog dirbančių šeimų gerovė atitinkamai būtų didesnė 482 Lt ir 516 Lt. Galima teigti, jog papildomos išmokos padidintų individų finansinius išteklius tokiu mastu, kokio dydžio būtų jų pastangos, – nes, įsidarbinus už didesnę atlyginimą, papildomos išmokos dydis nebūtų mažinamas.

Reikėtų atkreipti dėmesį, jog *šios priemonės taikymo efektyvumas padidėtų tuomet, kai papildomos išmokos mokėjimas būtų diferencijuojamas*, – priklausomai nuo laiko, kada būtų įsidarbinama. Akivaizdu, jog labiau apdovanoti turėtų būti tie asmenys, kurie darbą susirastų pirmaisiais nedarbo draudimo išmokos mokėjimo mėnesiais, todėl jiems papildomą išmoką tikslinga būtų mokėti ilgesnį laiką, tarkim, 7 mėn., jei žmogus, turintis teisę į 8-9 mėn. trukmės nedarbo draudimo išmoką, įsidarbintų per pirmuosius 4 mėn. (jei įsidarbintų, praėjus 4-tam mėnesiui, tada papildoma išmoka galėtų būti mokama 3 mėn.) arba 5 mėn., jei žmogus, turintis teisę į 6-7 mėn. trukmės nedarbo draudimo išmoką, įsidarbintų per pirmuosius 3 mėn. (jei bedarbis įsidarbintų, praėjus 3-iam mėnesiui, tuomet papildoma išmoka jam galėtų būti mokama 2 mėn.).

2 lentelė. Papildomos išmokos mokėjimo trukmė

	1 mėn.	2 mėn.	3 mėn.	4 mėn.	5 mėn.	6 mėn.	7 mėn.	8 mėn.	9 mėn.	10 mėn.	11 mėn.	12 mėn.
6-7 mėn. trukmės teisė	NDI	ATL + PNDI					-	-	-	-	-	-
6-7 mėn. trukmės teisė	NDI	ATL + PNDI					-	-	-	-	-	-
6-7 mėn. trukmės teisė	NDI			ATL + PNDI				-	-	-	-	-
6-7 mėn. trukmės teisė	NDI				ATL + PNDI		-	-	-	-	-	-
6-7 mėn. trukmės teisė	NDI					ATL + PNDI		-	-	-	-	-
7 mėn. trukmės teisė	NDI					ATL + PNDI		-	-	-	-	-
8-9 mėn. trukmės teisė	NDI	ATL + PNDI					-	-	-	-	-	-
8-9 mėn. trukmės teisė	NDI	ATL + PNDI					-	-	-	-	-	-
8-9 mėn. trukmės teisė	NDI			ATL + PNDI				-	-	-	-	-
8-9 mėn. trukmės teisė	NDI				ATL + PNDI		-	-	-	-	-	-
8-9 mėn. trukmės teisė	NDI					ATL + PNDI		-	-	-	-	-
8-9 mėn. trukmės teisė	NDI					ATL + PNDI		-	-	-	-	-
9 mėn. trukmės teisė	NDI					ATL + PNDI		-	-	-	-	-

Šaltinis: sudaryta šio darbo autorės

Kaip matyti iš 2 lentelės, teisė į papildomą išmoką taptų naudingiausia, įsidarbinus per pirmuosius mėnesius, nes tada ne tik didėtų finansinė gerovė, bet ir atsirastų daugiau laiko integracijai į darbo rinką.

ANKETA

Gerb. respondente, Mykolo Romerio universiteto studentė atlieka tyrimą, kurio **tikslas** – išsiaiškinti, kaip **bedarbio pašalpas ir/ar socialinę paramą gaunantys Lietuvos piliečiai** vertina savo elgseną. Nuoširdūs Jūsų atsakymai padės nustatyti, kurie veiksniai yra vertinami geriau, o kurie – blogiau, ir taip leis suformuoti bendrą suvokimą apie tai, kokie veiksniai nulemia naudojimąsi socialinės apsaugos lėšomis. Duomenys bus panaudoti, rašant baigiamąjį magistro darbą.

Užtikriname, jog atsakymai bus laikomi anonimiškais ir atskiri respondentai nebus identifikuojami išvadose!

BENDROJI INFORMACIJA

Jūsų amžius:

Jūsų išsilavinimas:

- ☐ pradinis (4 klasės);
- ☐ pagrindinis (10 klasių);
- ☐ vidurinis (12 klasių);
- ☐ aukštesnysis;
- ☐ nebaigtas aukštasis;
- ☐ aukštasis (neuniversitetinis);
- ☐ aukštasis (universitetinis).

Jūsų šeimos sudėtis:

- ☐ gyvenu su tėvais ir (ar) broliais, seserimis (nurodykite tikslų jų skaičių);
- ☐ gyvenu vienas (-a);
- ☐ gyvenu vienas (-a) su vaikais (nurodykite vaikų skaičių);
- ☐ gyvenu su žmona (drauge) / vyru (draugu);
- ☐ gyvename dviese su vaikais (nurodykite vaikų skaičių).

Jūsų šeimos vidutinės pajamos per mėnesį „į rankas“ (su pašalpomis):

- ☐ nuo 350 iki 650 Lt;
- ☐ nuo 651 iki 1 000 Lt;
- ☐ nuo 1 001 iki 1 500 Lt;
- ☐ nuo 1 501 iki 2 000 Lt;
- ☐ nuo 2 001 iki 2 500 Lt;
- ☐ nuo 2 501 iki 3 000 Lt;
- ☐ didesnės negu 3 000 Lt.

Jūsų sukauptas darbo stažas (patirtis):

- ☐ neturiu jokios darbo patirties;
 - ☐ mažesnis negu 1,5 metų;
 - ☐ nuo 1,5 iki 25 metų;
 - ☐ nuo 25 iki 30 metų;
 - ☐ nuo 30 iki 35 metų;
 - ☐ didesnis negu 35 metai.
-

Nurodykite, kaip ilgai gaunate bedarbio pašalpą / socialinę paramą:

- ☐ daugiau nei 1 mėnesį;
- ☐ nuo 1 iki 3 mėnesių;
- ☐ nuo 3 iki 6 mėnesių;
- ☐ nuo 6 mėnesių iki metų;
- ☐ daugiau kaip metus.

Ar esate patenkintas gaunama bedarbio pašalpa / socialine parama, jų mokėjimo trukme?

- ☐ taip, patenkintas;
- ☐ ne, nepatenkintas*.

*Pakomentuokite:

VIDINIŲ VEIKSNIŲ ĮVERTINIMAS

Įvertinkite penkių balų skale, kiek sutinkate su nurodytu teiginiu (kiek tai aktualu Jūsų gyvenime), kur: 1 – visiškai sutinku; 2 – sutinku; 3 – nei sutinku, nei nesutinku; 4 – nesutinku; 5 – visiškai nesutinku.

VIDINIAI VEIKSNIAI	Įvert.
<i>Pašalpos nieko nekainuoja, todėl reikia įdėti visas pastangas, kad jas gautum</i>	
<i>Žmogumi pirmiausia turi rūpintis valstybė, todėl ji privalo mokėti kuo didesnę pašalpą</i>	
<i>Pašalpos yra reikalingos tam, kad galėtum pagerinti savo šeimos gyvenimą</i>	
<i>Nemėgstu dirbti, todėl nepakankamai stengiuosi, kad nebūčiau bedarbis</i>	
<i>Gauti pašalpą yra daug geriau nei dirbti už minimalų atlyginimą, nes tai mažiau žeidžia orumą</i>	
<i>Darbo ieškausi nepakankamai aktyviai, retai dalyvauju mokymuose, todėl ir neįsidarbinu</i>	
<i>Esu vertas geresnių (nei siūloma) pareigų ir didesnio atlyginimo, todėl neskubu įsidarbinti</i>	
<i>Tai, kad draugai gauna pašalpas, mane skatina domėtis jų gavimo sąlygomis ir bandyti jas gauti</i>	
<i>Pinigai yra itin svarbūs mano gyvenime, todėl stengiuosi jų gauti bet kokiais (ir neteisėtomis) priemonėmis</i>	
<i>Nesu labai išsilavinęs, todėl tai man labiausiai trukdo, norint gauti bet koki (net ir menkai apmokamą) darbą</i>	
<i>Mano profesija nėra reikalinga darbo rinkoje, todėl tai daro didžiausią įtaką mano nesugebėjimui įsidarbinti</i>	
<i>Esu praradęs (arba neturiu) darbinius įgūdžius, todėl tai man yra didžiausia kliūtis, norint sėkmingai įsidarbinti</i>	
<i>Neturiu darbo patirties, todėl tai yra pagrindinė priežastis, kodėl darbdaviai nenori manęs samdyti</i>	
<i>Neturiu galimybės patikėti vaikų (ar senų tėvų) priežiūros kitiems asmenims, todėl negaliu įsidarbinti</i>	
<i>Gyvenu šia diena, todėl, jei yra galimybė, stengiuosi bent trumpam pagyventi iš „kitų kišenės“</i>	
<i>Darbas iš žmogaus reikalauja daug pastangų ir laiko, kurio aš neturiu, todėl ir negaliu įsidarbinti</i>	

IŠORINIŲ VEIKSNIŲ ĮVERTINIMAS

Įvertinkite penkių balų skale, kiek sutinkate su nurodytu teiginiu (kiek tai aktualu Jūsų gyvenime), kur: 1 – visiškai sutinku; 2 – sutinku; 3 – nei sutinku, nei nesutinku; 4 – nesutinku; 5 – visiškai nesutinku.

VIDINIAI VEIKSNIAI	Įvert.
<i>Tai, kad šalyje yra didelis nedarbas, man labiausiai trukdo užsidirbti</i>	
<i>Esu Už tai, kad atlyginimai mokami „vokeliuose“, todėl ir pats nevengiu padirbėti nelegaliai</i>	
<i>Mokesčiai yra gerokai per dideli, todėl stengiuosi nuslėpti bent dalį pajamų, kad išgyvenčiau</i>	
<i>Jeigu gaučiau „minimumą“, pinigų padaugėtų nežymiai (nes netekčiau pašalpų), todėl stengčiausi neįsidarbinti</i>	
<i>Esu visiškai patenkintas pašalpų mokėjimo trukme, nes galiu pakankamai ilgai išgyventi nedirbdamas</i>	
<i>Pašalpų gavėjas turi mažai pareigų – kad gaučiau pinigų, man reikėjo tik užsiregistruoti darbo biržoje</i>	
<i>Pašalpų gavėjas nėra baudžiamas, kai pašalpomis naudojasi neteisėtai, todėl reikia stengtis gauti pašalpą</i>	
<i>Nors ir ne visada mokėjau visus mokesčius, vis tiek manau, kad turiu pilną teisę į socialines pašalpas</i>	

Nurodykite pagrindinę priežastį, kas Jums trukdo pakankamai užsidirbti patiems (pakomentuokite):

DĖKOJAME UŽ BENDRADARBIAVIMĄ!

INTERVIU GAIRĖS, 2012

„Nedarbo socialinio draudimo išmokų bei socialinės paramos gavėjų elgsenos gerinimas“

Magistro baigiamasis darbas. Pagalbinė tiriamosios dalies priemonė

Šie interviu atliekami po nedarbo socialinio draudimo išmokas ir / ar socialinę paramą gaunančių šalies piliečių (toliau – socialinių išmokų ir pramos gavėjų) nuomonių tyrimo. Ankstesniu tyrimu buvo siekiama atskleisti, kaip patys bedarbiai ir socialinės paramos gavėjai vertina savo finansinę elgseną ir kokie veiksniai daro didžiausią įtaką jų *sprendimui* pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų – žvelgiant į jas tiek kaip į pagrindines, tiek kaip į papildomas pajamas.

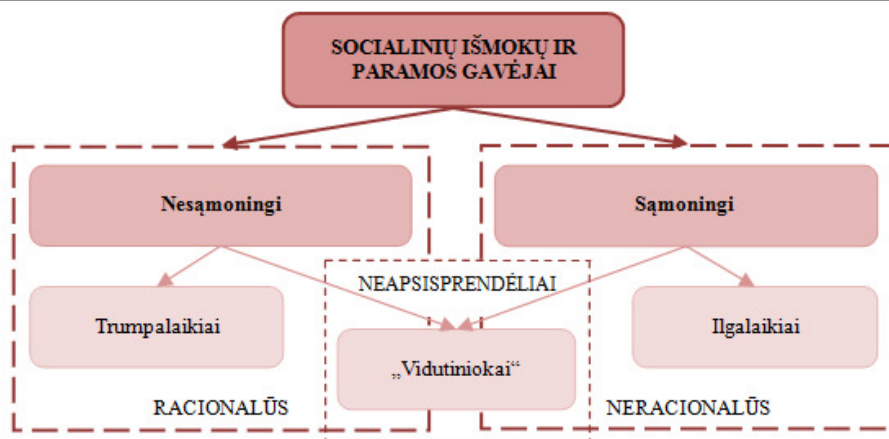
Šio tyrimo tikslas yra išsiaiškinti, kaip specialistai-savo srities žinovai vertina nedarbo socialinio draudimo išmokas ir / ar socialinę paramą gaunančių asmenų sprendimus, ir suformuoti bendrą suvokimą apie gyventojų finansinę elgseną socialinės apsaugos srityje. Šis tyrimas taip pat reikalingas, norint įsitikinti šalies piliečių apklausos rezultatų patikimumu.

Pagrindinis dėmesys skiriamas šioms temoms:

- A. Nedarbo socialinio draudimo išmokų ir socialinės paramos gavėjų finansinei elgsenai įtaką darantys veiksniai;
- B. Nedarbo socialinio draudimo išmokų ir socialinės paramos gavėjų pastangos pakeisti savo socialinį statusą.

Taigi **interviu tikslas** yra išsiaiškinti, kokie veiksniai labiausiai lemia socialinių išmokų ir paramos gavėjų elgseną socialinės apsaugos srityje, ir kartu nustatyti, kokios yra asmeninių pastangų *tikslui* pasiekti, t. y. įsidarbinti, tendencijos.

*Atliekant tyrimą, daroma prielaida, jog visus socialinių išmokų ir paramos gavėjus – pagal tai, kokiais motyvais jie remiasi, priimdami sprendimus, – galima suskirstyti į 3 grupes: 1) **nesąmoningus-racionaliuosius**, kurie tokį gyvenimą renkasi tik dėl to, jog neturi kitos galimybės, ir kurie įdeda visas pastangas, kad situacija pasikeistų; 2) **sąmoningus-neracionaliuosius**, kurie, turėdami neoficialių pajamų šaltinių (arba galėdami rinktis kitus pajamų šaltinius), nedarbo draudimo išmokomis ir / ar socialine parama naudojasi iš godumo; ir 3) „**neapsisprendėlius**“, kurių sprendimai yra nepastovūs ir dėl to netelpantys nei į racionalios, nei į neracionalios finansinės elgsenos „rėmus“ (žr. 1 pav.).*

1 pav. Nedarbo socialinio draudimo išmokų ir socialinės paramos gavėjų tipai sąmoningumo, priimant sprendimą, atžvilgiu

RACIONALUS ŽMOGUS šiame darbe turėtų būti suvokiamas kaip *gebantis* prisiimti atsakomybę už savo finansinius sprendimus, todėl *siekiantis* finansinę gerovę susikurti ne nedarbo draudimo išmokų ir socialinės paramos pagalba, o asmeninėmis pastangomis ir sunkiu darbu, t. y. visomis kitomis teisėtomis, pajamas generuojančiomis priemonėmis.

Užtikriname, jog atsakymai bus laikomi anonimiškais ir individualūs respondentai nebus identifikuojami išvadose!

BENDROJI INFORMACIJA

Jūsų pareigos:

Jūsų išsilavinimas:

- ☐ aukštesnysis;
☐ aukštasis (neuniversitetinis);
☐ aukštasis (universitetinis).

Ar sutinkate su teiginiu, jog: „VISI nedarbo socialinio draudimo išmokas ir / ar socialinę paramą gaunantys žmonės TEISĖTAI ir PAGRĮSTAI naudojami teise į socialinę gerovę“?

- ☐ taip;
☐ ne.

SOCIALINIŲ IŠMOKŲ IR PARAMOS GAVĖJŲ ELGSENAI ITAKA DARANTYS VEIKSNIAI

Išreitinguokite visus emocinius-psichologinius veiksnius pagal tai, kiek jie (atkreipiant dėmesį į pateiktą teiginį) yra svarbūs žmogaus pasirinkimui pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų, kur: 1 – labiausiai, o 9 – mažiausiai.

VIDINIAI VEIKSNIAI: emociniai-psichologiniai veiksniai	
<i>Mentalinių sąskaitų egzistavimas:</i> tikėjimas, jog socialinės išmokos ir parama „nieko nekainuoja“	
<i>Sovietinis mentalitetas:</i> manymas, jog socialinę gerovę pirmiausia turi užtikrinti valstybė, o ne pats žmogus	
<i>Amoralus šeimyniškumas:</i> siekis pasirūpinti, pirmiausia, savo šeimos materialine gerove (paminant solidarumą)	
<i>Poreikiai:</i> siekis patenkinti tik pirminių poreikius, ignoruojant tiek pripažinimo jausmą, tiek ir savirealizaciją	
<i>Orumas:</i> nesugebėjimas priimti poreikių neatitinkančio darbo, kas dažniausiai siejama su minimaliu atlyginimu	
<i>Motyvacijos stoka:</i> paskatų ieškoti darbo, mokytis ar tobulintis (sekti paskui mokslo pažangą) nebuvimas	
<i>Perdėta saviklioja:</i> polinkis save laikyti geriausiu ir dėl to neįimti „juodo“ ar menkai apmokamo darbo	
<i>Grupių įtaka:</i> siekis gauti išmoką ar paramą vien dėl to, kad tokią elgseną propaguoja aplinkiniai	
<i>Vertybės:</i> moralinių vertybių nuosmukis, materialinių vertybių išaukštinimas (godumas)	

Išreitinguokite visus socialinius-demografinius veiksnius pagal tai, kiek jie (atkreipiant dėmesį į pateiktą teiginį) yra svarbūs žmogaus pasirinkimui pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų, kur: 1 – labiausiai, o 7 – mažiausiai.

VIDINIAI VEIKSNIAI: socialiniai-demografiniai veiksniai	
<i>Išsilavinimas:</i> prastas išsilavinimas tampa didžiausia kliūtimi, siekiant susirasti bet kokį darbą	
<i>Profesija:</i> nepaklausė profesija tampa didžiausiu trukdžiu, tiek norint įsiliesti, tiek ir sugrįžti į darbo rinką	
<i>Ilgūdžiai, kompetencija:</i> ilgūdžių įgijimas (ar prarastų susigrąžinimas) reikalauja laiko, dėl to tampa sunku įsidarbinti	
<i>Darbo patirtis:</i> darbdaviai nelenkė investuoti į patirties neturinčius žmones, todėl įsiliesimas į darbo rinką užtrunka	
<i>Šeimos dydis, struktūra:</i> mažų vaikų / senų tėvų priežiūra reikalauja laiko, kas užkerta kelią įsidarbinimui apskritai	
<i>Jaunatviškas maksimalizmas:</i> naudos vaikymasis, negalvojant apie rytojų, skatina naudotis socialine apsauga	
<i>Gyvenimo būdas:</i> teikiant prioritetą laisvalaikiui, poreikis darbui pasitraukia į paskesniąją poziciją	

Išreitinguokite visus ekonominės aplinkos veiksnius pagal tai, kiek jie (atkreipiant dėmesį į pateiktą teiginį) yra svarbūs žmogaus pasirinkimui pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų, kur: 1 – labiausiai, o 5 – mažiausiai.

IŠORINIAI VEIKSNIAI: ekonominiai veiksniai	
<i>Gyventojų užimtumo pokyčiai:</i> esant dideliame nedarbui šalyje, tampa sunku susirasti bet kokį darbą	
<i>Šešėlinės ekonomikos lygis:</i> esant dideliame šešėlinės ekonomikos mastui, atsiranda poreikis nuslėpti pajamas	
<i>Mokesčių našta:</i> esant didelei mokesčių naštai, atsiranda noras protestuoti prieš šalyje vykdomą mokesčių politiką	
<i>Skurdo „spąstai“:</i> pradėjus dirbti, finansinė padėtis – dėl socialinės paramos teikimo nutraukimo – pagerėja nežymiai	
<i>Išmokos mokėjimo trukmė:</i> esant didelei išmokos mokėjimo ar paramos teikimo trukmei, neskatinamas užimtumas	

Išreitinguokite visus teisinius-politinius veiksnius pagal tai, kiek jie (atkreipiant dėmesį į pateiktą teiginį) yra svarbūs žmogaus pasirinkimui pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų, kur: 1 – labiausiai, o 3 – mažiausiai.

IŠORINIAI VEIKSNIAI: teisiniai-politiniai veiksniai	
<i>Socialinės apsaugos sistema:</i> pati sistema neigiamai veikia asmeninę atsakomybę, neskatina užimtumo	
<i>Įstatymų spragos:</i> nesant tinkamai apibrėžtai atsakomybei, socialinė parama skatinama pasinaudoti neteisėtai	
<i>Solidarumo stoka:</i> žmonės tik prisidengia solidarumu: reikalauja, bet patys prie gerovės kūrimo neprisideda	

SOCIALINIŲ IŠMOKŲ IR PARAMOS GAVĖJŲ ELGSENŲ ĮTAKA DARANČIŲ VEIKSNIŲ ĮVERTINIMAS

Suteikite kiekvienam pateiktam veiksmui svorį pagal konkretaus veiksmo indėlį galutiniam rezultatui, t. y. žmogaus sprendimui pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų, kur: 1 – labai svarus; 2 – vidutiniškai svarus; 3 – mažai svarus.

Įvertinkite veiksmus pagal šiuometinę jų daromą įtaką gyventojų pasirinkimui pajamas formuoti iš socialinės apsaugos lėšų, kur: 1 – labai didelė įtaka; 2 – didelė įtaka; 3 – vidutinė įtaka; 4 – maža įtaka; 5 – labai maža įtaka. Tuo pačiu principu įvertinkite, kaip šie veiksniai veikia racionalaus žmogaus, – kuris elgiasi teisėtai ir pagrįstai, – sprendimus.

Veiksniai	Svoris	Šiuometinė elgsena	Racionali elgsena
Mentalinių sąskaitų buvimas: tikėjimas, jog socialinės išmokos ir parama „nieko nekainuoja“			
Sovietinis mentalitetas: manymas, jog socialinę gerovę pirmiausia turi užtikrinti valstybė			
Amoralus šeimininkumas: siekis pasirūpinti savo šeimos gerove, nepaisant kitų žmonių gerovės			
Minimalūs poreikiai: siekis patenkinti tik pirminius poreikius, ignoruojant aukštesnius poreikius			
Orumas: nesugebėjimas priimti poreikių neatitinkančio darbo ir dirbti už minimalų atlyginimą			
Motyvacijos stoka: paskatų ieškotis darbo ar tobulintis (sekti paskui mokslo pažangą) nebuvimas			
Perdėta saviklioja: polinkis save laikyti geriausiu ir dėl to nesiimti menkai apmokamo darbo			
Grupių įtaka: siekis gauti išmoką ar paramą vien dėl to, kad tokią elgseną propaguoja aplinkiniai			
Vertybių pasikeitimas: moralinių vertybių nuosmukis, materialųjų išaukštinimas (godumas)			
Kurių veiksmų įtaka, Jūsų manymu, per pastaruosius 5 metus <u>padidėjo</u> , o kurių – <u>sumažėjo</u> ?			

Veiksniai	Svoris	Šiuometinė elgsena	Racionali elgsena
Išsilavinimo stoka: prastas išsilavinimas tampa didele kliūtimi, norint susirasti bet kokį darbą			
Nepaklausi profesija: nepaklausi profesija tampa dideliu trukdžiu, norint patekti į darbo rinką			
Ilgūdžių, kompetencijos trūkumas: ilgūdžių įgijimas (ar susigrąžinimas) reikalauja daug laiko			
Minimali darbo patirtis: darbdaviai nėra linkę įdarbinti patirties neturinčių žmonių			
Šeimos dydis, struktūra: šeimos narių priežiūra reikalauja laiko, kas užkerta kelią įsidarbinimui			
Jaunatviškas maksimalizmas: naudos vaikymasis skatina pajamas formuoti iš valstybės lėšų			
Gyvenimo būdas: teikiant prioritetą laisvalaikiui, poreikis darbui pasitraukia į tolimesnę poziciją			
Kurių veiksmų įtaka, Jūsų manymu, per pastaruosius 5 metus <u>padidėjo</u> , o kurių – <u>sumažėjo</u> ?			

Veiksniai	Svoris	Šiuometinė elgsena	Racionali elgsena
Gyventojų užimtumo pokyčiai: esant dideliui nedarbui, tampa sunku susirasti bet kokį darbą			
Šešėlinės ekonomikos lygis: egzistuojant „šešėliui“, atsiranda poreikis nuslėpti pajamas			
Mokesčių našta: esant didelei mokesčių naštai, atsiranda noras protestuoti prieš vykdomą politiką			
Skurdo „spąstai“: pradėjus dirbti už „minimumą“, realiai finansinė padėtis pagerėja nežymiai			
Išmokos mokėjimo trukmė: esant didelei išmokos mokėjimo trukmei, neskatinamas užimtumas			
Kurių veiksmų įtaka, Jūsų manymu, per pastaruosius 5 metus <u>padidėjo</u> , o kurių – <u>sumažėjo</u> ?			

Veiksniai	Svoris	Šiuometinė elgsena	Racionali elgsena
Socialinės apsaugos sistema: neigiamai veikia asmeninę atsakomybę, neskatina užimtumo			
Istatymų spragos: parama skatinama naudotis neteisėtai, nes atsakomybė tinkamai neapibrėžta			
Solidarumo stoka: vyrauja tariamas solidarumas – daugiau reikalaujama nei įdedama pastangų			
Kurių veiksmų įtaka, Jūsų manymu, per pastaruosius 5 metus <u>padidėjo</u> , o kurių – <u>sumažėjo</u> ?			

PASTANGŲ PAKEISTI SAVO SOCIALINI STATUSĄ ĮVERTINIMAS

Įvertinkite penkių balų skale, kiek sutinkate su pateiktu teiginiu, kur: 1 – visiškai nesutinku; 2 – nesutinku; 3 – tik iš dalies sutinku (neutrali nuomonė šiuo klausimu); 4 – sutinku; 5 – visiškai sutinku.

Požiūris į socialinę apsaugą: didžioji dauguma socialinių išmokų ir paramos gavėjų keičia požiūrį į socialinę apsaugą, todėl pradeda jausti asmeninę atsakomybę už savo finansines problemas ir jų sprendimą.	
<i>Jeigu teiginį įvertinote < 3, nurodykite, kaip būtų galima pakeisti gyventojų požiūrį į socialinę apsaugą:</i>	
Motyvacija: didžioji dauguma socialinių išmokų ir paramos gavėjų jaučia poreikį darbui, todėl aktyviai ieškosi darbo, noriai dalyvauja profesiniuose mokymuose ar remiamojo įdarbinimo priemonėse.	
<i>Jeigu teiginį įvertinote < 3, nurodykite, kas galėtų pakeisti situaciją:</i>	
Prioritetai: didžioji dauguma socialinių išmokų ir paramos gavėjų prioritetą teikia profesiniam tobulėjimui, o ne laikiniams, sezoniniams, ar viešiesiems darbams.	
<i>Jeigu teiginį įvertinote < 3, nurodykite, ką reikėtų padaryti, kad jų prioritetai pasikeistų:</i>	
Išsilavinimas, profesija: didžioji dauguma socialinių išmokų ir paramos gavėjų stengiasi įgyti (kitą) išsilavinimą, pakeisti profesiją, kad būtų labiau patrauklūs darbo rinkai.	
<i>Jeigu teiginį įvertinote < 3, nurodykite, kodėl socialinių išmokų ir paramos gavėjai nesistengia pasikeisti:</i>	
Skurdo „spąstai“: didžioji dauguma socialinių išmokų ir paramos gavėjų nevengia darbo už minimalų atlyginimą, nes suvokia, jog, įdėjus pastangų, situacija po kiek laiko gali pasikeisti.	
<i>Jeigu teiginį įvertinote < 3, nurodykite, kaip skurdo „spąstų“ daromą įtaką būtų galima sumažinti:</i>	
Neoficialiosios pajamos: didžioji dauguma socialinės išmokos ir / ar paramą gaunančių žmonių atsisako valstybės teikiamų lėšų, kai jų neoficialiosios pajamos tampa pastovios ir viršija suminį socialinių išmokų ir / ar paramos dydį.	
<i>Jeigu teiginį įvertinote < 3, nurodykite, ką reikėtų padaryti, kad žmogaus moralinės nuostatos pasikeistų:</i>	
Pareigos: didžioji dauguma socialinių išmokų ir paramos gavėjų atlieka jiems priskirtas pareigas (pvz., informuoja teritorinę darbo biržą apie įsidarbinimo faktą ir pan.).	
<i>Jeigu teiginį įvertinote < 3, nurodykite, kokios pareigos ir kodėl dažniausiai nėra atliekamos:</i>	
Įstatymai: didžioji dauguma socialinių išmokų ir paramos gavėjų paiso teisės aktų, todėl nesistengia „apeiti“ įstatymų nuostatų ir socialine gerove naudojasi tik tokiu mastu, koku jiems priklauso.	
<i>Jeigu teiginį įvertinote < 3, nurodykite, ką reikėtų pakeisti, kad nebebūtų piktnaudžiaujama socialine gerove:</i>	
Kliūtys: didžioji dauguma socialinių išmokų ir paramos gavėjų stengiasi pašalinti (ar bent sumažinti) kliūtis, neleidžiančias įsilieti į darbo rinką (pvz., vaikų priežiūrą patiki giminaičiams; jei yra galimybė, pakeičia gyvenamąją vietą ir pan.).	
<i>Jeigu teiginį įvertinote < 3, nurodykite, kokių kliūčių šalinimu turėtų susirūpinti Valstybė:</i>	
Laikas: didžioji dauguma socialinių išmokų ir paramos gavėjų stengiasi įsidarbinti anksčiau laiko nei pasibaigia išmokų mokėjimo terminas ar keičiasi paramos teikimo sąlygos, t. y. socialine gerove stengiasi naudotis kuo trumpesnį laiką.	
<i>Jeigu teiginį įvertinote < 3, nurodykite, kokios priemonės užtikrintų laiko veiksnio paisymą:</i>	
Jūsų pasiūlymai socialinių išmokų ir paramos gavėjų elgsenai gerinti:	

DĖKOJAME UŽ BENDRADARBIAVIMĄ!